

VIATA ȘI FAPTELE

AL
LUI

STEFAN VODĂ

CEL MARE

DE

DIMITRIE BOLINTINEANU

EDIȚIUNEA II.

REVĂDUTĂ ȘI CORRECTATĂ

Biblioteca
Paul Capelleanu

BUCUREȘCI

LIBRĂRIA SOCECŪ & COMPANIE

7, CALEA MOGOȘOAE 7

1870

BIBLIOTECA NAȚIONALĂ UNIVERSITARĂ

Cota 95622 ~~Dublet~~
Inventar 422744

RC 71/11

95622

44

BUCURESCI
TYPOGRAPHIA CURȚEI (LUCRĂTORII ASOCIAȚI)
12, PASAGIUL ROMAN, 12

B.C.U. Bucuresti

C422744

B 394015

STEFAN VODA CEL MARE

PARTEA I.

STAREA MOLDOVEI

Ne vom ocupa de epoca cea mai glorioasă și de omul cel mai mare ce a avut nația română de la descălicarea lui Dragoș și Radu Negru până astăzi. Acea epocă este timpul din urmă ce înaintă închinarea Moldovei către Turci; acel om este Stefan cel mare.

Coloniile Moldovii, această viță eșită mai târziu, de cât aceia a Valaheii, din marele izvor al Românilor așezați în Carpați, interesă pe toți Români, prin istoria lor în parte, gloria, umilința, fericirile, durerele ce sunt gloria, umilința, fericirile durerele Românilor. Împăratul Traian, aducând coloni Români din Italia, se gândi tot de o dată la mijlocele cum se vor apăra aceste numeroase colonii împotriva lumii barbare în ajunul de a se rupe și a ineca Europa; ca să-i asigure împotriva năvălirilor, hotărî a-i așeza pe vârful lanțului de munți, de la capătul din Bucovina până la Dunăre și de la Dunăre înainte prin Moesia, Macedonia, Tesalia, până la golful Corintului în Grecia. Acești coloni în timp de opt-spre-zece secolii coborîră neconținut și aceste coborîri formeză o istorie curioasă de emigrații pe tot lanțul nemărginit

locuit de Români. Coborârile cele mai însemnate fuseră negreșit acelea ale Românilor Valahi, Românilor Moldoveni, Românilor Hemusenî și marea emigrație a unui mare număr de Români din Carpați, dincolo de Duuăre, sub Aurelian. Văile locuite de Români, Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banatul, Moldova, Valahia, părți din Turcia, Bulgaria, Macedonia, Albania, Tesalia, Epir, Grecia, sunt nisce noi cotropiri prin vărsarea Românilor după timpuri. Adevărata lor patrie este, de două mii ani aprópe, aceste regiuni vecine cu cerul, acest lanț de munți ce plécă din Bucovina și merge la golful de Corint, străbătând două-șeci de popóre și două-șeci de climate. Patria Românilor este ori pe undese întinde acest lanț de munți pe care străbuniî noștri l'aũ răpit, cu armele în mână, ca să facă locașul fiilor lor. Valurile barbarilor aũ bătut în stâncele acestor munți; lumea și-a schimbat fața sa; alți popoli au resărit în pólele stâncelor; dar coloniî Romani au rămas asupra munților stěpâni cu vulturii, căroro străbuniî le au fost încredințat pe fii lor.

Dela Dragoș până la Stefan cel Mare, istoria Moldovei este mai puțin strălucitoare în fapte mari, de cât timpul domniei lui Stefan; cu tóte acestea istoria acei epoce este iubită Românilor Moldoveni, căci Moldova fuse neatárnată.

Neatárnarea însă nu cruță acest popor Român de sguđiturile resbóelor civile. Némul Român tot-d'auna mișcător și nestabil, nu remase liniștit, resboiul cu streinii, îi înălța cugetările, îi nobila simțimintele. Pacea îl făcea mic, îi întorcea inima și spiritul la certele din întru, acest sinucid al națiunilor. Ast-fel acéstă epocă nu fuse de cât un șir de lupte între Români pentru tron și prin urmare o pedică la mărirea poporului. Bogdan domnea de doi ani la Moldova, când de o dată Petru Arou veni cu oștirea să apuce tronul. Bogdan cutezător

ca toți contimpurani săi, îi eși înainte la Răusenî cu o mică armată în 16 Octomvrie 6963, dar Bogdan, tata lui Stefan cel Mare, avu nefericirea să cadă în această luptă și să-și pérđă viața. Stefan cel Mare se luptase lângă părintele său, îl vėdu murind, și jură în sine o rėsbunare amară. Stefan alergă la moșul său Alesandru, părintele lui Bogdan, pe când Petru Aron se aședă în scaunul Moldovei. Stefan cel Mare, atunci june încă, stărui pe lângă moșul său Alesandru să strîngă o armată și să intre în Moldova ca să resbune mórtea lui Bogdan. Acésta se făcù.

Alesandru și Stefan intrară în Moldova cu o mică armată. Ei puse tãbara la Movila. Petru Aron cu o armată numerosă și ajutat de talentele sale militare, sosi aici, lovi pe Alesandru și îi fărămă mica ostire. Alesandru fugi atunci în cetatea Albă. Stefan împovărat de lovirile ursitei la începutul vieței sale, desperat trecù în Muntenia să caute cel puțin un adăpost lângă Radu cel frumos, domnul țerii Romănesci. — Stefan nu comandase în cele două lupte perdute una de tată-său, cea-laltă de moșu său, el luase parte ca simplu ostaș. Cãtre acestea, din frageda lui copilărie se recunoseuse într'însul două mari calități, agerimea spiritului și iubirea armelor. Nicî un june de vârsta sa nu putea să-î stea înainte nicî la trîntă, nicî la vorbire. La vênătóre ucidea ursul în luptă armat numai de un cuțit.

STEFAN CEL MARE LA RADU CEL FRUMOS

Țera Romănescă se afla atunci în unul din acele rari repaose ce venea după un șir de lupte civile, de resbóe cu streinii. Constantinopoli căduse în puterea Otomanilor, provinciile creștine de la Dunăre tremuraū la numele concheranților. Dar acésta temere nu putuse nicî a înfrana pretențiile Ungurilor și Polonilor asupra Prin-

cipatelor, nici a stinge spiritul resbóelor civile la Români. Vladislav, domnul Munteniei cădù într'o luptă în Târșor împotriva lui Radu cel Frumos, fiul lui Dragu-Domnul numit Basarab, nume ce se da atunci la toți Domni Munteni. Acéstă luptă fuse morméntul lui Vladislav și urcă pe tronul țerii pe Radu cel Frumos.

Este anevoie unui Domnitor a face fapte mari într'un timp de corupție, de certe de resbóe civile, când virtuțile civice așpar, când patria nu mai este nimic și interesele de partidă se nobiléză și ocupă tóte inimile. Trebuia a fi unul din acele geniuri rari ce Dumneđeú trimite din când în când spre a scăpa societățile omenesce de perire, ca să pótă a lupta cu isbândă împotriva acestor rele. Tristă asemănare a relelor de atunci cu relele de astăzi! dar cel puțin atunci, pe lângă spiritul de ură și desbinare, era vitejia. Ceī ce să certau, avéu cel puțin bărbăția urei lor și certele erau în vârful săbiilor. Astăzi bărbăția nu mai este; certele au ramas singure.

Către acestea starea de desbinare a Munteniei ceta să aducă un mare tiran. Acest tiran veni mai târziu. Era *Țepeș*! Daca vre o dată starea noastră de desbinare de astăzi, mai puțin vitejia ómenilor, va aduce un tiran, acel tiran nu va fi un *Țepeș*, acel tiran va fi un Stefan VII.

Radu cel Frumos domnea cu óre care pace. Dar mai mulți intriganți alergară la Petru Aron, usurpatorul tronului Moldovei să mijlocéscă a pune ura între Aron și Radu, dóră vor face să nască un resboi între cei doi domnitori. Radu află tóte acestea. Scirea ce-ī veni că Aron învinse pe Alesandru la Movilă, aruncă spaima și durerea în mijlocul sêrbătorilor ce se dau la acéstă curte.

Căre acestea Radu cel Frumos scapă de umbra grijeilor sale în sînul familiei. De o cam dată, partidile politice, înspăimântate de agerimea mâniei acestui Domni-

tor vítéz, nu cutează să ridice capul. Petru Aron, el însuși, cu tótă bărbăția isbăndelor sale, se oprea la ideea de a declara resboiū Domnului Munteniei. Dar trecerea lui Stefan la Radu în Muntenia înspăimântându-l se hotări ca să facă tot ca se gonască pe acest rival nou de la curtea lui Radu.

Radu cel Frumos era în consiliū. Mitropolitul, Dómna și câți-va din cei mai mari boeri se aflaū în consiliū. Aici se desbătea la întēmplare când Petru Aron ar trece în Muntenia cu ostire, ce trebuia să facă.

Spiritul timpului nu erta nici o părere împotrivotore luptelor. Un boer care, în consiliuri saū în public, ar fi cutezat să respingă ideea de a se resboi, ar fi fost tratat ca un mișel saū trădător și perdut pentru tótă viața sa. Era timpul când femeile ele însuși mergēū la resboiū.

În acest consiliū Radu priimi scire că Stefan fiul Domnului Bogdan și nepotul lui Alesandru, luat în gónă de Petru Aron venise a cere adăpost la curtea sa.

Acéstă scire făcu pe Radu să tremure și să surîdă de o dată.

— Să vie! dīse el.

Stefan păru în mijlocul acestui cerc ast-fel cum sosise dupe cale. Era june și mărunț de stat, dar legat bine. Chipul său nu avea trāsurile frumoșe de proporție și de delicatete; dar avea o frumusețe bărbătésă, o căutătură înțelegătore și plină de foc; o frunte largă și cutótă junia lui, încrețită ușor de cugetări serioșe.

— Vin să cer adăpost, dīse el, la acéstă curte.

— Bună să-ți fie venirea! răspuse Radu. Curtea mea va fi tot d'auna adăpostul Domnilor și fiilor lor nefericiți, chiar când ei nu ar avea, ca Stefan, înțelepciunea, cinstea și vitejia drept merite.

Aceste vorbe îmbărbătară pe nobilul pribég.

— Vorbele Măriei tale mă cinstesc și mă îmbărbăteză,

respunse Stefan, a'ți cere mâna de ajutor împotriva răsvrățitorului Aron.

— Și eu sunt o chezeșie a vorbelor Domnului meu, și se Dómna ce ședea lângă Radul cel Frumos.

Stefan ședea mai mult timp la curtea Radului.

Acest timp era trebuincios pentru strângerea unui corp de oștire din Muntenia și o cétă de mercenari Moldoveni și cazaci.

Stefan priimi acest ajutor de la Domnul Munteniei fără nici o condiție stricătoare pentru țera nașcurei sale.

Plecă din Muntenia luând cu sine și lăsând în urmă cele mai frumoșe aduceră aminte. Plecă în capul a trei mi de ostași aleși.

STEFAN ÎN MOLDOVA.

1456

Abia întră în Moldova, și mulțime de nemulțumți și vechi partizani ai părintelui se alergară și se puseră sub stindardele sale. Calea ce luă fuse aceea a Sucevei. Pe acéstă cale armata se purtă în privința locuitorilor cu atâta blândețe, încât tóte inimile fură câștigate.

Petru Aron, luând de scire, strânse tótă oștirea sa și plecă înainte. Stefan abia ajunsese la Joldeni(1), pe Siret, și întâmpină armata lui Aron. Acolo se aședară amândouă taberele.

În timpul nopții Stefan chemă pe toți capi și le și că dăca el vine să gonéseă pe Aron, nu venea împins numai de nebuna dorință de a se urca pe tronul părinților se, ci de a mări numele țerii sale și a ușura suferințele locuitorilor împilați de boerii tirani. După aceste trase el singur planul de bătae cu o agerime nespusă.

(1) Miron dice: Dolgesti la Tina.

Tótă đioa trecută el cercetase locul, înlăturările sale cu cea mai mare băgare de sémă.

La 12 Apriliú, dimineață la 6 ore, lupta începu și ținu până după apusul sóreluí. Centrul lui Stefan se compunea de Dorobanți, Meedințeni și Romanateni, ce erau pe atunci flórea armatei țerei Românesci, și care de la Mircea cel bătrîn nu se schimbasese în nimic, împreună cu câte va sute de roșiorí. Aripa stângă era formată de moldoveni și alții mercenari cazaci. Aripa dréptă se forma de un corp de oștire regulată a țerei Românesci, din mai multe cete cu numiri felarite, și de mulțime de juní boeri cu ostași ai lor particulari. Rezerva se forma de un corp de infanterie și cavalerie, ostași aleși și siguri ce formaú în țéră garda Domnului.

Aron se luptă cu mare vitejie. Dar acéstă furie neînsoțită de inteligință căută a se sparge împotriva tacticei lui Stefan. El rândui ostirea ast-fel, încât în tot timpul luptei ostașii seí avură timpul a se odihni pe rînd. Aron dinpotrivă năvălise cu tóte puterile sale. Stefan se apărá și ținu tărâmul cu putere. Când séra se arătă oștirele lui Aron nu mai erau în stare de a se bate. Atunci Stefan atacă cu tóte puterile. Oștirea lui Aron se risipi. Cavaleria muntenescă cu caii odihniți o luă în gónă. Aron scăpă cu câți-va vitejii și se adăposti la Orvic, așteptând să-í vie noi ajutóre.

Luptă între fii aceluiași ném! luptă durerosă! trădare! Mult sânge român s'a vărsat de români din trecut, din cauza ambițiunii unor capi români! și acest sânge încă nu a putut sătura sêtea intriganților! Astăzi sunt gata să reîncépă luptele între frați, numai capi partidelor să rădice stindardul nerușinos al resboiului de partide. Streinul singur s'a folosit din sângele vărsat! Aceste lupte au slăbit némul român. Către acestea fură lupte ce avéu de scop unirea celor două țeri române; în acele timpuri unirea nu se putea face de cât prin conquistă.

Sângele vărsat pentru unire era bine priimit, era un sacrificiu ce trebuia să înblâzescă mai târziu deul desbinării.

Stefan avu ideia unirii. Acéastă idee se zăresce în cele mai multe fapte ale eroului Moldoviî în lunga și strălucita sa viață, acéastă idee mai presus de vulg, a trebuit să înblâzescă cugetul lui Stefan după acéastă luptă, vădând leșurile fraților sei cădute în sângele lor. O mie de Români din amândouă părțile zăcéu pe câmpul de bătae.

A doua luptă de la Orvic, între Stefan și Aron, fuse mai puțin sângerósă, dar fuse cea din urmă. Aron se învinse și fugi în Polonia. Stefan intră cu tóte oștirele în Sucéva, unde fuse priimit cu mare pompă în câmpul numit *Dreptatea* de Mitropolitul Teoctis, cu toți capiî clerului, boerii, boernașiî, maziliî, rădășiî și poporul; Stefan îi întreabă dupe ce le dete séma de cugetările sale:

— Vreți voi să vă fiú eú Domn?

Toți într'o unire strigară;

«Mulți ani cu bine să domnesci!»

Acolo Stefan priimi din mâna Mitropolitului stindarul țerei, apoi se duse la Sucéva.

Trei zile după alegere, noul Domn se duse la biserică să priméscă ungerea, cu mare pompă.

Fericite timpuri când Domniî Români nu avéu trebuință de a fi recunoscuți de pórtă, ca să póta șede pe tronul țerii! atunci nația era totul; ea nu împărția suveranitatea ei cu streiniî.

Ea trăia prin sine, era mare, pentru aceea și domniî ei erau mari, erau Români; mâna lor nu priimise încă sabia din mâna Turcilor ca să învingă mîndria națiunei lor; ci o priméu din mâna națiunei ca să o apere împotriva inamicilor ei. Umériî lor nu se plecaser încă ca se priméscă cabanița otomană, simbol nefericit de mărire și de robie tot de o dată! Acéastă mărire este o ilusie, robia singură e reală.

Acésta mărire este o derîdere amară ! oinsultă aruncată națiunii, căci ori-ce insultă făcută Domnitorilor de streini, este făcută națiunei.

Póte că perderea neatárnării românilor nu fuse faptul unei clase, unui om ; nimeni nu merită a fi criticat, nici Domniî ce se plecară ; fuse voința lui Dumnezeu : nația română era prea frumoasă, ca să pótă cresce și mări, în libertate, fără să atragă asupra-î gelosia celor alte popóre, ura, apoi perderea ei. Dumnezeu o făcù mică, ca sa-î păstrede mărirea ; o făcù supusă, ca să-î păstreze libertatea, și urđi un lung șir de suferinți, ca să-î întărescă sufletul în vitor ; căci nimic nu nobilésă pe o nație ca suferințele. Turcii fuseră un instrument în mâna lui Dumnezeu, ca să mântuiască nația română. Numai acésta póte să scuse pe Bogdan ce a închinat țera. Viitorul ei este asigurat ; el cresce și înflorește în umbra timpului ce curge. Vor fi încă ȓile de mărire, de libertate pentru români, și daca acoste ȓile aũ întârđiat încă a veni, cauza este că vicjul întârđie încă în mijlocul nostru. Domnul purcese cu mare pompă la biserică. La pórta bisericeî descălică. Aici îl întâmpină Mitropolitul Teoctis cu Episcopiî, Arhiereî, Egumeniî un preot, cu Evangelia, mulțime de diaconî cu cădelnițele în mână și citeți cu făcliî aprinse. Când Stefan urcă cea d'ântéiũ tréptă, Mitropolitul se coboră spre el, luând Evangelia din mâna preotului și dând'o Domnitorului să o sărute. Atunci cel d'ântéiũ psalt începù că cânte : *vrednic este !*

Ajungënd Domnul în mijlocul bisericeî, descoperi capul, se închină la icóna lui Crist, o sărută, apoi la icóna maiciî Domnului, pe care o sărută asemenea.

Atunci îl luară, Episcopul de Roman de brațul drept, Episcopul de Rădăuți de brațul stâng și îl conduseră în în altar. Acolo Domnul și cei duoî Episcopi îngenuchiară la masa sântă (pristol), se auđi atunci cântarea : *Isaia dântuesce*. Mitropolitul puse omoforul asupra capului

lui Ștefan și citi o molitvă rânduită pentru încoronare; după molitva îl miruesce; Domnul sărută mâna Mitropolitului Mitropolitul sărută creștetul capului Domnului. Când Ștefan eși din altar, cei doi episcopi iară apucară pe Domn de subțiori și îl duc până la jețul Domnesc. Atunci Mitropolitul, stând în ușa din mijloc a altarului, bine-cuvîntă pe Domn și diaconul începù îndată : *Dómnne miluesce*, pomenind pe mitropolit și pe Domn și pe poporul creștin. Domnul se coborî din strană și se duse a se închina în mijlocul bisericii. De aici eși afară din biserică, se acoperi pe cap cu cuca sa, încăleacă, și cu tótă suita de călugări, de ostași, de boeri, de popor, se întórse la palat. Acolo, descălicând la scara cea mare, se duce în sala unde se ține consiliul ordinar, unde îl astepta un tron pe care ședù Domnul. Mitropolitul, Episcopii, Boerii, căpitani, ședură toți în picioare. Atunci Mitropolitul făcù un cuvînt de felicitare, urînd Domnului viață bună și fericită spre a putea face fericirea poporului seú. Ștefan respunse prin câte-va vorbe că dorința simplă de a mântui țera, îl făcuse să se urce pe tronul părintelui seú. Atunci se auđi afară bubuitul tunurilor, senetelor, sunetulú musicelorú, glasulú poporului.

Trei ȕile de la încoronare se dete ranguri la boerii dregători civili; în ȕiua a treia Ștefan primi pe toți boerii ce trecură pe dinaintea lui în chipul următor:

Velî-logofeți de țera de jos, velî-vornici de țera de jos, velî-vornici de țera de sus; părcălabul de Hotin; părcălabul de Némț; de Cetatea nouă; de Sucéva, velî-postelnic, velî-spătari, velî-paharnici, velî vistieri, velî-stolnici și velî-comiși.

Dupe acestia veniră :

Vornicul Dómnnei, cuparul, vătăful de păhărnice, vătăful de stolnice, cei doi vătăfi de aprođi, cel de târg și cel de curte. Apoi credincerul, cămărașul, vătăful de

copii din casă ; becerul, pivnicerul, toți urmați de ómenii ce ei cârmuiaă,

Veniră încă : veli-căpitanii de Sucéva, de Iași, de Codri, de Coțman, de Soroca, de Tecuciū, de Roncea, de Dorohoi, de Covurlui, de Dorobani, Polcovnicu de curte, ajutorul lui, căpitanul de Dorobani; stolnicul de Casaci, Căpitanul Hatmăniei, Agi, Căpitanul Dómnei ce avea stég de călărași și alții cu ómenii lor.

Ast-fel Stefan se urcă pe tronul Moldovii.

Este mai lesne a se urca pe tron de cât a sci a'l păstra.

Stefan scia acésta. El nu'si ascundea greutățile ce avea să întâmpine ; era hotărît la tóte. El era din némul acelora ce desfide evenimentele și se ridică mai presus de ele. Înainte d'a se urca pe tron, gândise la tóte. Se urcase pe acest tron prin arme și iară prin arme trebuia să se susție. Istoria țerii sale fuse o mare lecție pentru dênsul. El cunoscea nestabilitatea de caracter a națiunei sale ; vèdù în trecut toți Domnii cădênd prada ambițiunii capilor de partide. Trebuia să dea o altă cale acestor ambiții, acestor activități neobosite, îi trebuia resbóe cu streinii. Aceste resbóe singure aũ puterea a face să înceteze certele din ântru. Este tot-d'a-una ceva mai căutate de cât puterea, este gloria. Cea d'ântèiũ este mijlocul d'a ajunge la cea din urmă. Îndată dupe încoronare, cel d'ântèiũ act al lui Stefan fuse să organizeze armata Moldovii pe un picior mai apropiat de tactică. El aședă corpuri de felurite grade sub nume de *stéguri* și le dete comandantși mai miciși mai mari dupe gradul acelor corpuri.

Engel dice că Stefan Domnind, de la 1458 până la 1504 Moldova la atâta a ridicat'o, încât de singură a Domnit, fără clintelă streină.

Mulți creðură atunci că domnia lui Stefan va fi o epocă de resbóie. Către acestea trecură cincî ani de pace

ca să organizeze administrația din ântru și armata sa, amândouă slăbite de resbóele din trecut.

În acești cinci ani se ridicară multe nemulțumiri se loviri împreună, apoi se reuniră ca să lovescă tronul. Stefan prevădu lovitura : o preveni de mâinainte printr'o năvălire armată în Transilvania. Acesta se făcu în anul 6969.

Stefan nu găsi nici o împotrivire seriósă în această țera. Se mulțumì să supuie pe secuì la o dare și se înturnă în Moldova încărcat de prădi.

Sufletul se mare alerga la ideì mari. Unirea celor douë țerii române îl urma neîncetat. Româniì din aceste douë țerii despărțiți prin interese de guvernământ mai ales ale Domnilor și boerilor ce găseu mai apropiete interesele lor cu starea de despărțire, nu voeu pe atunci să audă de unire sub un singur sceptru. Trebuia a face unirea prin puterea armelor.

Stefan nu cruță nimic, ca să ajungă la scopul seù. Înainte de tóte căută a'si face aliați. Înсуflat de această cugetare, se adresă către Cnezul de la Chiev și ceru mâna ficii sale Maria. Acesta primì bucuros și în al șeptelea an al Domniei, (1971) Iuliù 5, se serbă nunta sa cu această principesă.

Ferice țera al cării cap nu se face o pedică la progresul și organisarea ei ! A stă împotriva înaintării lucrurilor în țera sa, este a se unì cu vrăjmașii țerii sale.

Stefan di potrivă nu voi să lase celor alți inițiativa reformelor ; o luă el însuși căci ea era trebuincióasă la îndeplinirea plaurilor celor mari și patriotice.

STATELE VECINE

1458

Muntenia saù țera suroră se afla în puterea Otomaniilor cu condiții de vasalitate. De fapt Turciì făcêu acolo

cele mai mari tiranii. Radu cel Frumos, numai era; Domnea Vlad V. Tepeș, feciorul lui Dragoș și nepotul lui Mircea cel bătrîn. Acesta închină de a doua oră țera la Turci (1460), cu condiții destul de favorabile.

Mai în urmă se iscă certyă întră acest Domn și Sultanul, fiind că Vlad refusase de a se duce să se închine Sultauului și s'ăi dea cincî sute copii tribut pe tot anul di țera.

Până a vorbi de resbóele ce avu acest Domn cu Stefan cel mare, să arătăm cine era Vlad V Tepeș.

El domni de două ori.

Acest Domn fuse cel mai crud dintre toți tiranii lumii barbare. Toți istorianii și cronicarii fac un tabloû înspăimântător din faptele séle.

Dan II. lăsă un fiu anume Dan, care nu putu urma pe tatăl seú la tronul Valahiei la 1452, căci Huniad rândui Domn în Valahia pe Vlad, fratele lui Dan. Pe acest Dan, Huniad puse de îl orbise spre a nu fi Domn nici o dată (1445). Vlad V Tepeș îl prinse, puse să'i cítěscă rugăciunea morșilor lângă o grópă și îl îmormentă acolo dupe ce îi tăiă capul (1).

La 1460 acest Vlad V, vedyënd luarea Constantinopolii de Mahomet II, hotări a re'noi tractatul încheiat între Mircea și Baiazet I, cu următóarele adaose :

Tributul se hotări la 10 mii galbeni pe an, pentru care Mohamet II. se îndatora să apere Valahia contra tuturilor inamicilor ei. Sultanul își reserva supre ația nominală ; tótă suveranitatea din întru remănea pe séma țerii. Un oficer turc va veni să ia tributul. Va fi însocit, până la Dunăre la întórcere.

Acolo banii sé vor mai numéra odată și se va da adevěrinyă de primire, tótă respunderea remăind de aici înainte pe séma oficerului turc; ori-ce turc va avea un proces cu vreun locuitor din Valahia, va fi judecat în acestă

(1) Engel.

țără; — ori ce neguțetori Turci vor voi să vie în țără, vor lua voie dela autoritatea românescă și cu un termen care nu se va putea prelungi. — Nicî un ture nu va putea duce cu dînsul din țără nicî un Român de ori ce secs să fie. — Nu se va da nicî o dată nicî un firman de pörtă asupra vre unei plîngerî făcute ei de vre un Român, de ori ce natură ar fi. — Pörta să nu pötă chema nicî o dată nicî un Român în Turcia. (1)

Mahomet II, sanționă acest act cu mulțumire. El nu era om să respecte tractatele sale. Voia să supue tötă lumea, acesta era visul seü. Dorind a snpune Valahia cu desăvirșire, cată prilej a rupe acel tractat. Ceru lui Vlad V să i se trimită îndată 500 de copii Români la Constantinopoli pentru trebuințele imperiului.

Vlad V, era tiran, dar era Român; era crud, dar era mîndru. Rspunse Sultanului că tribut va da, înră copii nu-î trimite. Cât pentru ducerea lui la Constantinopoli, încă nu va fi.

Vlad V Tepeș trimise îndată dupe acésta solî la Matias Corvin (1461), cerënd a încheia legăturî cu dînsul.

Mohamet II, se înfurie atât pentru rspunsul lui Vlad V cât și pentru legătura ce voia a face cu Matias Corvin.

El avea un favorit. Radu frate al Domnului Vlad V. Pe acestea voi să-l facă Domn.

Mahomet II, era încă la Adrianopoli. D'acolo scrise iar lui Vlad V, să vie le dînsul să i se închine, și mult bine va vedea de la grația sa. Vlad V nu voi. Halcocondila dice că Sultanul avea pe lângă sine pe Radul, fratele lui Vlad V feciorul lui Dracula în cualitatea rușinösă de favorit, adaogă că mare luptă fusese între Radul și între Sultanul, când pentru prima óră, Mahomet II declară aceluî june; nerușinatele lui gândurî, Radul luase o sabie și rânise förte rău pe Sultanul.

(1) Wilchinson, Fotino.

pentru care lucru fusese esilat la Caramania, apoi iar îl dusesese lângă sine.

Înainte de a ridica arma asupra lui Vlad, cercă să'l prindă prin viclenie. Trimise la dînsul pe Hamuza de la Vidin cu secretarul seû, un grec renegat Catabolinos și pe un Iunis-bey. Vlad V presimți planullor. Îndată ce aceștia cerură o audiență Domnului, Vlad V îi aruncă în închisóre, puse de le tăiă mâinele și picioarele și îi trecu în țepi.

Vlad V trecu în Bulgaria și prădă orașele și satele, puind în țepi 25,000 de mii de Turci și chreștini (1).

Soli turci veniră să-î propue pace. Acestia nevoind a'l saluta cu capetele desvălite, Vlad V dete ordin să le bată piróne în cap pe d'asupra turbanelor.

La aceste sciri Mohamet II se înfioră. Strânse o mare armată (2); acéstă armată plecă comandată de marele vizir. Mahomet II cu o flotă de 25 gelere și 150 vase intră în marea Négră, apoi în Dunăre, arse Brăila și tóte satele după malul Dunării (3).

Stefan dorea să vađă pe Sultanul ocupat în resboiú cu Vlad, ca să pótă și el relua da la Domnul Mutenie cetatea Chilia a Moldovei. Scrise dar la agenții seî din Constantinopoli, să îndemne pe marele Vezir a trimite o armată împotriva lui Vlad, pentru care lucru se îndatora să'î vie în ajutor cu oștiri Moldovene.

Sultanul primi propunerele lui Stefan și permise a se asedia cetatea Chilia de Stefan împreună cu amiralul seû Otoman. Armata otomană trecu Dunărea în Muntenia în 1462.

Stefan asedia cetatea Chilia pe uscat, o bătù mai multe ȓile, dar vedënd că nu póte să o ia, și rănindu-se la

(1) Engel.

(2) Halcocondila.

(3) Engel.

un picior, se retrase și se duse la marginile Valahiei. Acolo o parte din oștirea lui Vlad V îl opri d'a merge mai 'nainte. Stefan temându-se că partea ce ar lua la război pentru Turci și împotriva românilor, ar putea să devie vătămătoare însuși în interesele Moldovei prin slăbirea țării surorii, se înturnă la Suceava, lăsând pe Turci să se măsore singuri cu Vlad V. Vlad V trimise la munți mai totă populația țării, oameni, vite, lucruri. Un corp de oștirea se duse să observe pe Stefan la hotar. Cel alt cu Vlad V se ascunse prin păduri în calea Turcilor ce veneau spre capitală. Sultanul află țera deșartă, Vlad nu se arătă nicăiri; creșu că a fugit precum Dariu creșuse că fugise Gheții înaintea lui când ocupase aceste țări pe carea trebui să le părăsească îndată. Mahomet II nu lua nici o îngrijire de armata sa. Vlad V află starea armatei otomane, el își făcu un plan cutezător: Să intre în tabără și să ucigă pe Mahomet II. Într'o noapte, urmat de o mie de călari aleși, în întuneric și vijelie, intră în tabăra Otomană. Vlad V, voi să meargă la cortul Sultanului. Se înșelă; cădu pe aripa unde se aflau Asiaticii, și pe cortul vizirului Mahomet. O luptă teribilă începui între turci și acești cavaleri. După ce uciseră mulțime de turci, se retraseră, cu puțină pierdere (1); un corp de turci sub comanda lui Ali-bey îi urmară, le luară prinși mulți; nici unul nu scăpă.

Când Turcii părăsiră tabăra în care se petrecu această luptă cutedătoare și voira să intre în Bucuresci, vedură cu spaimă o pădure de țepi în care erau înfipti Turci și Bulgari și în mijlocul lor Hasan-Pașa într'o țepă mai înaltă și îmbrăcată în roșu; erau peste 20,000 de oameni. Mahomet II se înfioră; femeii și copii morți încă erau înțepați. Pasările de pradă sburau sătule pe acele cadavere. Sub aceste țepi, pe când cei înțepați nu muriseră încă, se dice că Vlad V cina cu ai seii bucurându-se de

(1) Halconcondila.

tipetele de durere ale înțepaților. Mahomet II ar fi strigat atunci : *să am eu un ast-fel de om ași lua lumea!* Capitala se ocupă. Resboiul de pădure urmă. Vlad V lăasă 6000 de ómenī și se dusela hotarile Moldovii. Omer avù mai multe loviri, aduse Sultanului 2000 de căpățâni. Téra căđù atunci în pradă cumplită. Mahomet II plecã din țérã, lă-sând încă un corp de oștire cu Ali-bey ca să sprijine pe Radul la tron. Vlad V fugi la Matias. Vlad V în 1477 se făcù din noș Domn, domnì doī anī și muri ucis de un rob al sēu într'o preumblare.

Faptele acestuī om sunt atât de crude în cât imaginația se întórce cu grózã. Unul din frații seī, fiind insultat de orășianii din Têrgoviste, Vlad V, în đioa de Paște, pe când locuitorii erau la masă și la danțuri, căđù asupra lor cu oștire, fīsmulse din sīnul serbătorilor. Pe bătrīniī fī puse în țépã împrejurul cetății : pe copii, juniī, bărbați, femei, fete fī trimise ast-fel cum erau îmbrăcați de sêrbătóre, să lucreze la zidirea cetății Poenari ; între ei erau ómenī și femei din tóte clasele societății(1). Făcând o invasie în Transilvania, puse în țepi un mare numer de Sasoni(2); mumelor le spinteca sīnul și scotea prunci(3). Engl mai đice că silea pe copii să mănânce carnea mumii lor friptă. Puse în țépã pe un călugêr care predicase că este păcat a lua lucrul aprópelui seū, după ce acêsta, fiind invitat la masa sa, din neluare în sémã, luase pânea Domnului după masă. Pe un alt călugêr ce-l întâlni desculț și călare pe un asin, îl puse în țépã cu asinul.

Una din concubinele sële fī đise că este îngreuiată, el o cercetã prin nisce bătrīne și se dovedi că mințea ; dar fiind că acêsta încă pretindea să fie, Vlad V dete ordin să i despice sīnul. Nisce tătari cerêndu i grația unuia din ai lor ce făcuse o greșelã, Vlad V le đise că o să-l spândure

(1) Fotino.

(2) Engel.

(3) Engel.

și că ei trebuie să eșecute. Tătarii murmurând, Vlad V puse să frigă pe vinovat și pe cei l-alți Tătari să'l mănânce înaintea de a'î pune în țepă. Vlad V se perfecționase la munci; întrebuițase toate chipurile; modul cel mai favorit al lui era de a pune în țepă pe la o parte a costelor, căci acesta făcea pe înțepați să se svârcolască în dureri. Într'o zi, vedând pe un țeran cu cămașa scurtă, îl întrebă dacă are femeie. Acesta răspuse că are; Vlad V puse pe femeie în țepă, și îi dete alta. Un călugăr, vedând că află plăcere a ședeia între țepi unde erau înfipte cadavere, 'l întrebă cum șade în acea atmosferă puturoasă. Vlad V 'l puse într'o țepă foarte naltă ca să nu-î puță cei de mai jos. Altă dată grație pe un călugăr care, întreat fiind ce dice lumea de dînsul răspuse că toți îl blestemă ca pe o hiară spurcată ce este; și puse în țepă pe altul care îi răspuse că toți îl laudă ca pe un Domn plin de virtuți. Pe la începutul Domniei, ucise pe toți boerii care alegéu saū destitnaū pe Domni, și femeile lor le dete servilor lor. Mai puse în țepă 600 de Transilvani ce se aflaū în Valahia; dândule foc într'un coșer. Ast-fel enumără Engel, după un memoriu Sason cruđimele acestui tiran.— Acest memoriu este scris în 1477. Engel dice că în acest memoriu era și potretul tiranului pe care îl descrie ast-fel; «Chipul e frumos, trăsurile regulate dar barbătesci, privirea cruntă, are păr lung, mustăți mari, pórtă o pălărie ce sémănă cu mitra papii, ocolită cu o panglică bicoloră».

Ast-fel fuse în scurt acest Vlad V, care prin întâlnirile ce avu cu Stefan, intră în istoria vieții strălucitului eroū Moldovén.

Stefan începù a se teme de puterea Turcilor. Moldova era țără neatărnată și nu avea să dea socotélă de cât lui Dumneđeū; acéstă neatărnare era mai scumpă lui Stefan decât viața. Trebuia să o apere contra otomanilor. Pentru acéstă îi trebuia aliați creștini. Înturnă ochii spre Polonia.

În anul 1463 Stefan închieă un tractat ofensiv și defensiv cu Casimir regele Poloniei. Prin acest tractat se stipula ca Regele să vie în ajutorul lui Stefan cu oștiri la întemplantare când Moldova ar fi amenințată, pentru care lucru Stefan se îndatora a nu face nici o învoire nici o dată cu Turcii fără scirea lui Casimir, precum și a fi amic și credincios(1); pe toți Tătarii ce îi va prinde în Moldova să-î dea lui Casimir, dacă acesta ar voi să-î primescă.

Acest rege Casimir nu era Casimir cel mare, căruia Polonia rămase datore o parte din strălucirea ei; era Casimir IV, fiul al doilea al lui Iagelon, născut la 1427. Încă în viața fratelui său Ladislav III, luă guvernul în ducatul Lituaniei, cu nemulțumirea Polonilor. În anul 1447 deveni Rege al Poloniei. Rege al Poloniei, el se opusesese se intrupa acel ducat cu Polonia. Când cetățile Prusii se rădicară împotriva ordinului Teutonic, Casimir începu împotriva acestui ordin o luptă ce ținu două-șeci de ani. La 1466 Casimir făcu un tractat de pace numit tractatul de *Thorne*, prin care luă sub autoritatea sa totă Prusia apusană. El muri în 1492 la Grodno. În anul 1463 Ali-bey lăsat de Mahomet II în țera Românească să așede pe Radu III în locul lui Vlad V (2) trecu în Ardél cu oștire ca să prade țera. Acolo domnea atunci Ungurul *Pongratz*, acesta strânse repede secuii și eși înaintea Turcilor la Timișióra. Aci se dete o mare bătăiă. Turcii fură învinși și fugăriți până la Dunăre.

Stefan ardea de dorința de a ridica armele, și prilejul întârșia ca să i se arate. Lipsa lui *Pongratz* din Ardél îi dete ideia de a coprinde acea țeră și a esersa pe ostași. Plecă dar în Tralsilvania cu un corp de ostire, intră la Secuși și predă țera lor, apoi se înturnă în Sucéva încărcat de despolii.

(1) Doghel.

(2) Radu se puse Domn în Valahia în locul lui Vlad V de către turci

Moldovenii, urîndulise cu acest Domn, începură a rădica capul. Stefan închide ochii asupra acestor uneltiri, dar tot de o dată prepară ostirile sale pentru resboiū, Un resboiū împotriva Turcilor îi da gloria de care avea nevoie ca să se susție. Când creșu că are o armată puternică, declară resboiū Turcilor. Începutul acestui resboiū fuse conjurarea Chilii și Achermanu, acestor cetăți Moldovene, una sub turci cea altă sub munteni.

ACHERMAN ȘI CHILIA

Acherman sau cetatea Albă, numită de Herodot *Ocsia*; de romani Julia-Alba; vestită prin esilul poetului roman Ovid; aci se vede încă lacul numit de români lacu *Ovidului*; era un Bugeac pe marea Négră. Domnii Moldovii purtau titlu de «Stăpânitorii mării negre» (1), această mare era un lac Moldovenesc.

Mahomet I voi să o ia, dar după o lună de asediere, se întorse înapoi, confundat de întristare (2). Următorul acestuia, Sultanul Baiazed II veni în anul 1483 cu ostire și o flotă numerosă să asedie această cetate.

Mai mulți scriitori vechi descriu această luptă. Moncastru sau Acherman, sau cetatea Albă se află pe malul Mării Negre lângă gura Nistrului, cetatea era bine fortificată și îndestulată cu de toate, ostași, arme, provisii. Baiazed vedând că asediații nu se mișcă, hotări să apropie armata dupe mare și înconjură cetatea de o dată după apă și după uscat. Vedând însă pe locuitori tari în credința lor de a o apăra, bătù zidurile cetății din mai multe părți mai multe zile, până când se făcură câte-va spărturi. În dimineața ce sosi după acesta, se dete asaltul, asediații români-moldoveni făcuseră pe din întru sub ziduri șanțuri și valuri de pământ ast-fel în cât arătându-se Turcii la spărturi, Turcii se opriră; atunci asediații

(1) Veđi arhiva Rom. Tom. I. foia 103.

(2) Discorso di Theodoro Spendagino Cantacozino.

apărare acele intrări cu săgeți, focuri, darde, petre, uciseră și răniră un mare număr de otomaui, și îi respinseră de mai multe ori. Dar Turcii, fiind în număr foarte mare, se prenoiau neconținut, fără să ție sémă de numărul morților lor, oprind ast-fel pe asediați de a se odihni; acești din urmă, fiind puțini în număr, nu putéu nici să se odihnescă, nici să înlocuiască la spărturi pe cei răniți și morți ai lor. Lupta ținù pînă séra.

A doua zi Baiazed dete ordin să se rînduiască armata ast-fel împărținduse în mai multe colóne care să urmeze în bătae una pe alta, să pótă reînoi neîncetat colónele și să ție lupta fără întrerupere ziua și nóptea pînă când vor mistui pe apărători. Înainte de a se esecuta acest plan, Baiazed cercă a face să se închine asediații. Un sol se trimise în cetate cu ordin a le spune hotărîrea Turcilor despre chipul atacului înainte căruia cetatea numai putea să reziste, să le adaoge că de nu se vor închina, Sultanul nu va cruța nimic și pe nimeni, și că dacă dinpotrivă se vor supune, se va respecta averea și persónele și vor putea a se retrage sau a șede acolo.

Atunci se strânse un consiliu de capi cetății, dupe mai multe desbateri, se hotărî a capitulă cu condițiile puse dinnainte de Sultanul.

Acherman avea două comandanți moldoveni, numele lor erau German și Ion.

Stefan aflase ca locuitorii Moldoveni din Acherman și din Chilia, simpatisau cu Moldovenii și cu densusul. El luă de la Regele Casimir nisce cărți pentru nisce locuitori din cetăți, Poloni neguțători, așezați acolo. Îndată ce se apropie cu ostiri de Chilia pe care o atacă ântéu, el trimise acele cărți la adresa lor, și se înțese cu dênșii ca să dea cetatea. Mercuri spre Juoi, la miezul nopti, la 23 Genariu, Stefan ajunse cu ostire sub zidurile Chilii. Juoi ostirile sale s'au odihnit. Turcii din cetate nu făcură nici o mișcare. Vineri de dimineță începù lupta. Bătaia

Biblioteca
Paul C.

fuse crâncenă din amândouă părțile, mulțime de Moldoveni căduseră; séra încetă lupta; a doua zi de dimineață, Sâmbătă, lupta începând din nou, cetățenii deschiseră o poartă prin care Stefan intră cu ostirea și coprinse cetatea (1). Lupta ținu încă în cetate dar Turcii fură fără-mați. Stefan luă o mulțime de robi Turci și Turce.

Stefan trecu trei zile și trei nopți în Chilia, a împacă pe creștini contra Turcilor, a cruța și a ajuta pe cei din urmă. Locuitorii creștini trecură mai multe zile în serbătorii de bucurie. Acéstă cetate numită Chilia, în timpii vechi să numea Licostomon.

Asedierea de la Acherman fuse mai crâncenă și mai lungă. Aici se vărsă mult sânge Moldoven și Turc, și se întrebuiță multe nescociri ingenioase pentru luarea cetății. Sângele vărsat înainte la luarea cetății de la Mahomet, cerea alt sânge ca să cadă acéstă cetate.

Stefan întări din nou cetatea și lăsă aici două comandantii Moldoveni Isaia și Buhtea cu provisiu de tot feliul; iar el, plin de bucurie se înturnă la Sucéva.

Aceste învingeri glorioase trecură pe fața Moldovei lăncedă de linisce, ca suflarea răcorosă a vântului pe fața unei flori ce lăncedesc. În toate părțile țerii trecu suflarea vieții, speranții, tăriei. Locuitorii uitând persoana lor, trăeú în persoana patrii : fala țerii era fala lor. Era dulce a se dice Moldoven; acest nume suna atunci : *viață; putere, mărire*. Lovirea dată leului ce spăimântase Europa, cu luarea acestor cetăți, făcú se tremure Principii creștini în totă Europa pentru acest mic dar curagios popor Moldoven. Sultanul se încrunță și se sbârli în mânie ca un tigrul la vederea unei mici viețuitoare ce l'a înfruntat. Moldovenii singuri erau nepăsători. Frumose timpuri în care aceste țeri trăiaú din viața lor ! și când viața lor nu putea fi înțelăsă fără libertate ! O Români ! când treceți pe lângă mormintele cele vechi unde sunt

(1) Cronica Moldovii. Pag. 99 Tom. I.

osămintele soldaților căduți în luptele glorioase, plecați capul și genunchii vostri cu respect înaintea lor și urați-vă a face și voi ce au făcut ei!

Astăzi poporul român, îngenunchiat înaintea streinului, suride încă dulce la numele libertății. Sângele se nu s'a schimbat; dar fii fanarului s'au amestecat, s'au plămădit cu sângele unora din boerii săi! corupția, moliciunea, nepăsarea, au intrat în locașele lor și vinele răului s'au întins. Ceia ce este de temut este dar că libertatea nămului român să nu fie rău înțelėsă de popor; să nu ia tirania pentru libertate, mórtea pentru vietésă, corupția pentru virtute; interesele capilor de partide pentru interesele patrii; urele lor pentru urele patrii; libertatea unei clase pentru libertatea patrii; cauza lor pentru cauza patrii. Acolo unde vorbele nu sunt susținute de faptă, nu este nimic de așteptat. Trebuie ca inimile să se dedea cu ideea sacrificelor. Fără sacrificie nimic nu se câștigă; libertatea națională mai ales este fiica acestor sacrificii de viață. Lumina nasce din mormânt. În deșert doctorii materiei pretind a scóte fericirea societăților omenesci din doctrinele lor: sufletele ca să se mărescă, au trebuință de a se redica mai presus de materie. Simțualismul a ucis România; a robit sufletele la lut; căci afară de esistența lutului trecător, el a tăgăduit tot. Dincolo de acest lut nu mai este nimic!

Radul III, noul Domn al țerii românesci, întărătă pe Mahomet asupra lui Stefan, cum că este aliat al Regelui Casimir cu al cărui consiliu a luat Chilia. Agenții lui Stefan din Constantinopoli fură arestați la cele șapte turnuri. Se pregăti o armată numerosă ca să se trimită asupra Moldovei, cu hotărîre de a o supure.

Ce făcea Stefan în acest timp?

El strânse tóte ostirile séle; făcù să sune în tótă Moldova că Turcii au să vie să robescă țera. La glasul Domnului tótă Moldova alergă la arme; numai bêtrânii

gârboviți de anî și copii remaseră pe la locașele lor. Moldovenii preferară să móră cu toții de cât să pórđă libertatea națională. Spiritul lui Dumneđeu era încă cu dênșii, căci erau încă cu Dumneđeu, era patra, libertatea, datoria, abnegarea.

Mahomet auđi aceste mari pregătiri, acéstă nobilă hotărîre a unui popor sě móră sau să remăe liber, și fuse învins mai înainte de a se lupta, el dete ordin să elibereze de la închisóre pe agenții lui Stefan și să-i încarce de daruri.

Acésta fu rezultatul purtării unui ném pe care moli-ciunea încă nu'l afemeiase.

MAHOMET II

Să vorbim în trecăt de acest mare principe!

Mahomet II cel mare, fuse fiul și următorul lui Amurat II, la Adrianopoli în anul 1430. Copilăria sa fuse esaltată cu citirea vieței lui Alecsandru cel mare, ce tată-seu îl lăsă să citescă înadins, ca s'a-l formeze mai târđiu la luptele de care imperiul era să aibă nevoe. Mahomet dar încă de june voia să imiteze pe acest eroú al antichității, începênd cu concuista Greciei. Dar mai nainte cată să supue Constantinopoli. La 6 Apriliu 1453, el sosi cu 250,000 de ostași, 300 galere și 200 alte vase la marginile acestuí oraș unde atunci domnea *Constantin Drakoses*. Locuitorii din Constantinopoli, desbinați în urma certelor religiose, deveniseră nepăsători. Ura contra latinilor îi făcuse să đică cele din urmă vorbe a unui popor în ajunul morții sale : mai bine cutare vrăjmaș de cât cutare, *mai bine Turcii de cât Latinii!* Ast-fel Constantin nu putú găsi de cât 10,000 de apărători armați. Acesti ostași se apărara cu bărbăție, dar dupe cincî-đeci și trei de đile de asediare, cetatea căđú.

După luarea acestii cetăți, Mahomet înturnă privirile

séle asupra Albaniei ce o supuse numai în anul 1447, dupe mórtea lui *Schenderberg*. Ion Huniad îl opri a supune Ungaria și în 1456 îl sili să ridice tábara de sub zidurile Belgradului unde perdù 25,000 de ómenî și se ráni serios. Mahomet supuse însã repede Grecia, Peloponesul, Serbia, cele mai multe insule ale Arhipelagului; atacã principatele Dunării, luã Trapizonda. De la Venețienî luã Lemnos și Negroponte; de la Genovezî Cafa. Purtã resboiul în Persia, Crimeea; apoi în 1480 atacã Rodul fără isbândã. De aici trecu în Italia, luã Otrante și muri repede în anul 1481, într'o espediție împotriva Perșilor. Două-spre-zece rigate, și mai mult de 200 cetățî el conchise în viața sa.

Acest om fuse un fenomen. Înaltele séle darurî l'aũ redicat printre cei mai mari suverani. Era însã crud, vielén, dat la femei și tiran, defecte ce întunecarã strelocirea némuluîsêũ; vorbea trei limbi și înțelegea limba latinã, desemna, cunoscea geografia și matematicile și istoria veche.

Ast-fel fuse contiporanul lui Stefan în acéstã epocã bogatã în ómenî mari.

MATEIAS CORVIN,

1467.

Petru Aron ce scãpase în Polonia spera să se întórcã încã o datã pe tronul Moldovei. Acéstã este himera tuturor Domnilor ce cad. Eî nu mai traesc de cât cu acéstã idee. Viața lor devine o rumegare neincetată a faptelor timpului cât a domnit. Cãduțî, eî vèd erorile ce aũ făcut; reîntregatî, vèlul ce la ântêia órã le acoperea ochiî, trece din noũ pe fruntea lor. Néfericirea nu-î a făcut nimic să învețe, nimic să uite. Din contrã eî se înturnã pe tron cu trebuința resbunãrei ce-î face mult mai slabî de cât la început. Dar de mai multe orî acești prin-

cipi nu se mai întorc și viața lor este un șir de suferinți mai crude de cât durerile lui Prometeu, căruia vulturul îi ciugulea ficatii neîncetat.

Petru Aron ceru ajutor regelui Casimir ca să-și rea tronul, promițând a face Poloniei ori ce concesii. Tot într'un timp se mai presintă lui Casimir un Berendei ce se da de fiu de Domn. Acesta făcu aceieși propunere. Regele Cazimir le răspunse la amêndoî că nu pôte mulțumi dorintele lor avênd legături de amicie cu Stefan. Berendei vêdênd că cu Casimir nu isbândesce, se duse la Matias Corvin căruia făcu tot acea propunere.

Matias Corvin cel mare, fuse unul din Regii Ungarii, fiu mai mic al lui Ión Huniade, născut în anul 1443. Acesta se urcă pe tronul Ungariei în anul 1458 scâpând din închisórea Bohemii unde îl ținură vrăjmașii părintelui seú. Mai mulți Unguri cerură de la Împăratul Frederic III a se curona el ca Rege, refusând pe Matias. Turcii atunei intraseră în Ungaria. Matias ceru de la împăratul să-î redea coróna St-lui Stefan, fără care, în ideile superstițiose ale poporului ungur, nu ar fi fost îndestul ascultat ca un Rege. Matias bătù și fugări pe Turci, luâ Silezia, Moravia și Luzeș, în resboiul ce avu împotriva socru-seú regele Bohemiei Georghe Podiebrad ce ținea cu Ión Hus; bătù pe împăratul Frederic III și luâ o parte din Austria cu capitala ei. Domnia lui fuse neîncetat plină de turburări și lupte. El nemulțumi popórele prin multele imposite ce puse asupra-le, cerute de trebuința resboelor. Era despot. Către acestea fuse unul din regii Ungarii cei mai renumiți.

Matias Corvin voia de mulți ani a supune Moldova și a înclina trufia lui Stefan. Năvălirile acestui din urmă în Transilvania îl întărâtase împotriva'i; isbândile lui Stefan îl făcuse gelos; alianța Domnului Moldovei cu Casimir îl turburà. Ocasia ce-î presinta Berendei și Petru Aron i se păru priincósă la planurile sale. Matias

primi bine pe acești două svânturați. El trecu cu dânșii nise acte prin care aceste două, în parte, promitēju, dacă Matias va învinge pe Stefan, să le dea lor domnia Moldoviî sub suzeranitatea Ungariî.(1)

După aceste acte Matias strânse o armată de 40,000 de miî de Unguri și mercenari de mai multe nêmurî și se puse singur el în capul ei. Îndată porni spre Carpați, sigur de izbândă, Matias îngânfat de învingerile strălucitoare ce avusese împotriva Turcilor și a vecinilor săi creștini, supunerea Moldovei o privea ca un lucru de puțină greutate. El dicea amicilor săi că Stefan este vasul său, ca toate luptele ce face Stefan, în numele său face; și izbândile lui le este dator planurilor ce el îi dă.

Românii nu sunt fanfaroni din natura lor. Acest Matias Corvin era de origină Român. El făcea dar excepție sau creșterea sa maghiară îi schimbase natura modestă și serioasă a vitei Române? Nicî Ión Huniade, nicî Matias Corvin, fiul său, nu avură inima caldă pentru nația română din care se trăgeu. Ei urmară legii renegaților de a nu urî nimic mai mult de cât ceea ce au lepădat: patria sau credințele lor. Nu'mi este témă de un vrăjmaș natural cât îmi este témă de un renegat. Un renegat este o ființă ce se tăgăduiesce; el știe că lumea îl bănuiesce în noile lui credinți, și el cată să facă tot ca să se uite această bănuială; el însuși nu are destulă siguranța în sine, pentru el însuși cată să se siléscă de a se învinge. Un renegat nu este un vrăjmaș, este un antidot. Un renegat pôte să înțelégă, să iubéscă să onóre, să respecte totul, afară de vechile lui credinți.

Matias ajungând în Carpați cu armata sa, trimise soli către Stefan să-i dea de scire ori să i se închine ori să se prepare de război. Solii intrară în Moldova. Matias trecu pe la Oituz ajunse în Roman unde a poposit șese zile spre a se odihni armata. Dupe șese zile, gătinduse

(1) Mihoviü. — Cronic. leșesc.

de plecare, dete ordin a se pune foc oraşului, şi îl părăsi, încins de flăcări : acesta era preţul ospitalităţii. De la Roman purcese spre Sucéva. Pe totă calea sa, de când intrase în Moldova, el prădă şi arse oraşele şi satele, nerespectând nici averea, nici viaţa oamenilor, nici onoarea femeilor şi feciorelor.

Îndată ce Stefan auzi de venirea solilor de la Matias Corvin, trimise înaintea lor pe Hatmanul cel mare cu o suită de călări. El îi întâmpină în cale. Acolo stătù şi felicitaă pe soli de bună venire, din partea Domnului. De acolo Hatmanul conduse pe soli cu paradă până la oraş. La marginele oraşului boerii îi aşteptău cu mare pompă. Până a nu ajunge la marginea oraşului, marele Postelnic întâmpină pe soli şi le vesti că Domnul Stefan singurul şi neatârnat stăpânitor al acestei ţeri se bucură de venirea lor către dânsul. Solii intrară cu pompă în oraş. Se duseră la o casă mare să primescă ospitalitatea. A doua zi, iară cu paradă îi duse la palatul domnesc. Stefan îi priimi în totă mărirea sa. Pe tron cu sceptrul în mână şi coróna de rege pe cap, înconjurat de totă curtea sa în cea mai mare gală. Două-spre-dece mi de ostaşi undoiaă neîncetat pretutindenî sub ochii solilor. Ei fuseră nimiţi de această mărire neaşteptată. Intrarea lor în palat se vesti cu o salve de tunuri.

Era datina ca solii să şedă pe jeţuri pe lângă Domn. Se vedeu acolo două jeţuri puse; dar Stefan nu le duse să şedă. Ei rămaseră în picioare şi posomorăţi.

— « Strălucitul Matias Corvin, rege al Ungariei şi Bohemieî, suveranul nostru şi al vostru, ne trimite ca să'ţi spunem că el este în această ţeră supusă regatului seü, şi tu ori din nesciinţă sau din prefaceri, nu te duci încă a'î face omagiü! pentru care lucru mărirea sa regele aü hotărit ca de nu vei merge îndată să te închini te va pedepsi precum meriţi. »

O murmură surdă se rădică în adunare.

Stefan păli.

Soliî insultău nația și pe Domn.

Stefan, temându-se că otașii seî să nu spargă mânia lor ascunsă printr'o insultă și mai tare asupra solilor, di-se :

— «Mergeți la stăpênul vostru și îi spuneneți că acéstă țéră nu a cunoscut nici o dată nici un stăpân strein. Spuneți'i încă că pe cât Moldovenii vor putea să ție în mână încă o sabie, nu se vor închina. Între rușine și mórte ei n'aũ întârziat nici o dată să alégă pe cea din urmă. Ast-fel a fost legea părinților nostri. Mai spuneți Domnului vostru că ne vom întêlni în curând cu armele în mână.»

Soliî încă răspunseră :

— Dómne! uți că Matias Corvin este în țéra ta și o ține jumătate în puterea sa ?

Stefan di-se zîbind :

— Pământul Moldovii este plămădit cu sângele streinilor ce aũ intrat aici să o robescă.

La aceste vorbe soliî se retrag și esũ.

O nouă salvă de tunuri vesti plecarea lor. O gardă de onóre, îi conduse afară din orașũ.

Îndată Stefan plecă din Sucéva cu tóte oștirile sale și le aședă între rîurile Moldova și Someșul, de unde veghea asupra lui Matias.

Stefan priimesce un mic ajutor în ómenî de la Regele Polonieî. Acest ajutor și cu armata de țéră ce putuse strânge îndată, nu forma un numér cât acela al armatei lui Corvin. Afară de acésta oștirile lui Matias avéu o lungă datină cu resboiul împotriva armatelor regulate.

Cei mai mulți soldați ai seî numéra o cătățime de lupte în care se încununaseră cu învingeri. Aceste cuvinte făceaũ pe Matias cutedător și fafaron și pe Stefan gânditor

și înțelept. Ast-fel el nu voia să-l lovească la câmp, ci îl pândea pe la strimtori.

Petru Aron și Berendei, urmași armia lui Matias în Moldova ca două paseri de pradă ce agăteptă hrana lor din nefericirile armatelor. Tipuri desgustătoare, mărșave, dar esacte ce, de și nu au născut pentru întâia oară pe pământul Moldovii și Valahii, dar nicăeri nu au avut mai mare înfrîurire încă de la începutul acestor principate până în zilele noastre! Când mă gândesc la aceste două tipuri istorice, mi se pare că văd o mare culegere modernă de aceste paseri de pradă sau amatori de Domnie ce până erii urmară în țeri oștirile Turce, Ruse, Austriace ce ocupă țerile. Europa nu are o idee esactă despre aceste ființe. România singură a produs acest fel de ómeni în tótă întregimea naturii lor, tărători nerușinați, trádători vilii și tirani în timpii de ocupații streine; patrioți și liberali în timpii când vântul este despre patrie și libertate; tot d'auna falși, vicleni, tot d'auna violinți, ei nu au de cât un scop: *să se urce pe un tron cât de avilit.*

Schimbă credințele politice, schimbă ideile, schimbă partidele, îmbrățișează cu căldură astădi ideile și ómenii ce injuraú cu furie erii, ce vor injuria mâne, fără muștrare de cuget, fără rușine, ca când ar voi să arate disprețul lor pentru opinia publică.

Armata ungară se aședă în cetatea Baia, unde se fortifică cu șențuri și cu care.

Acéstă cetate astădi este un sat, proprietatea familiei Cantacozinilor, nu departe de orașul Fálticeni, acest leș ebreesc aruncat pe cea mai desfătătoare poziție a frumoșei Moldavii. Se ved încă ruinele vechii cetăți. Afară din sat se vede o biserică ruinată din timpul lui Stefan cel mare. Mii de ciocii locuesc aceste ziduri și sémână să fie sufletele Ungurilor ce periră aici sub sabia Moldovenilor. În grádina proprietarului sunt mai multe ruine. Pe întinderea vechii cetăți trăsesc mulțime de săteni Români,

amestecați cu ebrei, ce împreună cu ciocile, răpese sudorea muncii lor. Acești săteni, lănceziți de frigurile ce esală un lac din vecinătate, înclinați sub voința suprefectului și arendașului, văd urmele măririi părinților lor și nu le recunosc. Ei cred că aceste urme sunt remase de la vre-o armată streină : ei nu pot să creadă că tot ce atrage mirarea poate să vie de la Români, atât regimul streinilor și renegaților Români au făcut să cadă aceste inteligenți pătrunzătoare, aceste caractere trufașe altă dată!

Daca într'o zi autorii relelor făcute României, vor părea înaintea lui Dumnezeu să dea séma de faptele lor, amară va fi osînda ce vor lua!

Ungurii așezați în cetatea Baia, desprețuind puterile lui Stefan și ale Moldaviei, trecu timpul în plăceri și desfrânări, stăpâni pe averea și viețile ce se află în această cetate.

Ei erau ca vulpile în cotețul porumbilor. Pe Dumnezeu uitându-l, puterea ómenilor netemend'o, ei se dară fără frîu în sînul tuturilor grozăviilor ce degradă omul și îl coboră la starea de feară turbată. Matias el însuși luă parte la aceste scene rușinoșe și teribile.

Stefan auzi despre faptele lor la Baia. Inima sa tresări de sântă mânie. Trebuia să resbune îndată umanitatea insultată.

Ne mai consultând de cât inima sa, plecă cu totă ostirea de infanterie și ajunse nóptea la Baia. Ungurii îmbătați de vin și de plăceri, fără nici o rînduială, nici o îngrijire și gardă, se dau somnului. Matias el însuși se afla într'o orgie.

Era comandant al armatei lui Matias, Ion Giscra, Bohemul.

Stefan cădu cu furie asupra Ungurilor la 15 Decembrie. Nóptea, dice cronicarul Polon Mihoviu, când tóte lucrurile apar în ochii ómenilor mai spăimîntătoare, Ste-

fan dete acéstă lovitură. De mai multe părți ale orașului se puse foc. Soldații lui Ștefan călcară locașele Ungurilor. Ungurii amețiți și trăsniți fără veste, nu se apucară de luptă, ci se puseră a fugi prin întunec, fără să știe unde, cu sabia în spate, spăimântați de flacări și de sabia Moldovenilor. Dar fuga nu putea să-i scape; ea era numai mijlocul de a prelungi agonia. Câți eșiră pe strade fură tăiați și împușcați. Mulți fuseră înjunghiați în locașele lor de soldați. Proprietarii caselor găsiră prilejul de a și resbuna: însuși femeile îiucidu cu mânilor. O parte din Unguri cătară a se pune la rînd, a se apăra cu armele. Deșartă încercare! Măcelul se făcu terribil; flacăra încinsese tot; ea plutea pe oraș și trecea pe case și pe strade ca nisce valuri în vijelie. Torente de sânge nu putea stinge focul. Câți scăpară din oraș în câmpii, necunoscînta locului îi ducea la perire, rătăcindu-i, apoi dându-i în mânilor bandelor armate de țărani ce îi pândiau pe lângă păduri și îi vînau ca pe lupi. Nici o grație! Matias scăpă din oraș condus de un Român pe care Ștefan îl ucise mai târziu. El priimise trei rane. Două-spre-dece mii de Unguri remaseră morți (1). Berendei cădu mort. Petru Aron scăpă și fugi în Polonia.

Mai multe zile după acéstă luptă, țărani Românii vindu în târguri cu funia de gât pe prinșii Unguri, cărorale dăruise vieța.

Iată cum se închinau la streini Moldovenii în acele timpuri! Óre, cine era cauza acestor fapte mărețe? Ștefan? nația ea însăși?

Ștefan era un geniū mare; dar Ștefan ce ar fi putut face fără o nație demnă? Orî ce Domnitor este reverberația națiunii sêle. Meritul era al națiunei. Ștefan era o atomă din nație, dar vie, dar sănătoasă, ca nația, demne de densa.

Meritul sêu cel mai mare era că o înțelegea, că nu i se

(1) Cromer.

opunea. Un guvern va fi tot-d'a-una ceia ce nația voește să fie. La o nație bună un guvern rău nu poate să existe, se face bun sau pierde; la o nație rea, un guvern bun se face rău sau pierde. Principiul cel mai mare, cel mai creator, cel mai puternic prin geniul lor, au trebuit să cadă acolo unde nația a fost slabă. Nicăi o lumină nu poate stre-luci noaptea de cât aproape de densă.

S'a vădut însă guverne degradând popoare pline de viață; s'a vădut guverne dând viața popoarelor lovite de moarte. Ast-fel este aparința; dar despicați vëlul faptelor și veți găsi cauza în nație. O nație ce astéptă mântuirea sau pierrea sa de la un singur om, este mai puțin de cât un singur om.

Stefan trimise Regelui Cazimir o parte din trofee luate de la Unguri în semn de amicie și de dovadă de învingere.

Scirea acestii învingeri cădă ca un doliu asupra mai multor părți în Europa. Sultanul Mahomet regretă că nu fuse el învingătorul și pismui pe Stefan.

Matias intră în Transilvania cu rușine. Tóte inimile erau întristate. El căută a se îndrepta aruncând culpa pe séma nobililor capi de ostire că ar fi făcut trădare (1); acéstă mângăere ce rămâne tot-d'a-una armatelor învinse cu speranțe de a'si resbuna. Ast-fel Matias strânse o noă armată ca se între în Moldova. Dar întem-pinând mulțime de greutăți neprevădute în Ungaria, și având scire că Cazimir regele Poloniei este hotărit a da ajutor Domnului Moldovii, părăsi planul seú și se întorse cu ostirea asupra Bohemii.

La 25 Noembrie a acestui an muri Dómnă lui Stefan Eudocia sau Maria și se înmormântă cu mare pompă. Tótă Moldova plânse acéstă femeie virtósă.

(1) Matias pretindea că Ungurii seí luaseră 400,000 galbeni de aur de la Stefan, ast-fel puse o contribuție de 400,000 fiorini pe Transilvanii.

ALIANȚA ÎNTRE CEI TREI PRINCIPI CREȘTINI.

Léatospițul țării vorbește încă d'o năvălire a lui Stefan în țera Săcuilor. Dar nici o cronică streină nu asigură acésta.

Împuternicirea Otomanilor din ȕi în ȕi, ținea pe suveranii Europii într'o neîncetată temere. Papa mai ales era neodihnit, Religia lui Christ era amenințată pretutindenă de Mahometanismul ce putea să-î ia locul, prin împuternicirea Imperiului Otoman. Matias Corvin fuse îndemnat de Papa să se împace cu Stefan, ca împreună să se gândescă la mijlócele spre a cperi, cel puțin, întinderea Otomanilor mai departe. Acești doi principă nu aflară grentate ca să ajungă la pace și amicie, mai ales că interesele lor proprie de conservare în față cu Turciă, le comanda o alianță strênsă. Interesele de acéstă natură vorbesc tot d'auna mai bine de cât limbagiul diplomației. Acești doi Principă încheiară un tractat de alianță ofensivă și defensivă cu condiții fórte demne pentru fiecare parte. Matias, cu acest privilegiu, dărui lui Stefan în Ardél două cetăți Balta și Ciceiu.

Îndată ce Cazimir luă scire despre acéstă alianță, nu voi să rămâe pe din afară. El trimise la Stefan solă, pe Dobieslav Vișoschi, Castelan Belzii și Sitanislav Tecenschi fiul lui Ión Castelanul de Cracau, ca să reîntărescă vechea amicie dintre Cazimir și Stefan al Moldovii, adăogând că regele nici o dată uu va da nici protecție, nici azil veră unuia din vrăjmașii lui Stefan, ci îi va respinge, pentru care lucru cerea ca nici Stefan să nu deschidă cu nimeni resboiă fără a'î face și lui scire. Solii ajunseră în Sucéva în luna lui Iuliă, Stefan primi și dărui pe solă.

În anul din urmă, Cazimir veni la Liov unde era să se întâlnească cu Stefan, ca să reînóescă tractatul în persónă. Trimise lui Stefan solă ca să-î dea scire că-l astéptă.

Cu tótă amicia ce semêna să fie între acești doi Prin-

cipi, Ștefan nu avea o adîncă încredere în regele Poloniei. El bănuia să nu-î întindă vre o cursă, să-l oprască acolo. Ast fel, după ore-care socotintă, respunse solilor Poloni, că el bucuros ar dori să se întîlnescă cu regele Poloniei, dar astă dată îi este cu neputință a-și mulțumi această plăcere pentru multe valuri ce i se ridica din partea Turcilor și a nemulțumitilor din Moldova. Către acestea el dete solilor vorba sa de onóre, că altă dată se va duce să se întîlnescă cu Regele orî la Camenița sau la Colomea, orî la Sniatin, numai să scie cu două luni înainte că Regele are să vie în unul și anume care din aceste locuri. Acest refus de a veni înaintea Regelui displăcù lui Cazimir. El nu cuteza să dică nimic dar ar fi fost mulțumit dacă o altă mână de cât a sa ar fi căutat să pedepsecă pe Ștefan. Astfel când Hanul Tătarilor trimise soli Regelui Poloniei încunoscîntînd planul seú de a ataca Moldova și cerîndu-î ajutor, Cazimir refuscă ajutorul cerut, dar îmbărbătă pe soli Hanului în această întreprindere întemplantóre.

TĂTARI

Atât în cursul acestei istorii cât și în tótă istoria Românilor, încă din timpii cei mai înnaîntați, Tătarii jócă o mare rolă. Cređ că ar fi de trebuință a vorbi aici despre acest ném.

Acest nume este aplicat de istorianii și etnografii Orientului, când într'un chip restrîns, când lărgit. Unii numesc Tătari nu numai pe Mongoli, dar încă tóte popórele ce le fuseră supuse sau care aveaú cu dînșii cea mai mică asemănare de origină, limbă, datine. În timpii vechi acești barbari erau atât de urți de ómeni, în cât le dete numele de Tătari, din tartar. Către acesta *Mongolii*, *Tungusii* și *Turcii* primiră numele de Tătari, de și nu este multă asemănare între dînșii. Acest nume se între-

buinteză cu o îndoită însemnare, ânteiu spre a arăta popórele și familiile limbilor din Asia mare, apoi ca nume în parte al unor popóre. Vița tătara se împarte în trei ramuri mai mari. Cea d'ânteiu ramură coprinde limbele Tătare cele adevărate, 1 limba Tongusă ce vorbesc Tongusii de la marginile Chiniî; 2, limba Mongolă ce se despart : a) în ramură Oriento-Tătară, limba Mongolă de la Est, b) în ramura Ocidento-Tătară, limba Calmucă, și c) ramură septentrională, limba Buretă; 3 limba Turcă ce ea însuși se împarte în două-șeci de dialecte; *Unguriu Comanul*, *Urbesc*, *Chirgis*, *Turcoman*, *Baecir*, *Crimic* etc. A două ramură de limbi Tătare și compuse de limbi finoșe sau ciude, ugrice și urale, în cinci ramuri: 1 Samoiaide la gura Peciorii, Obi și Ienisei; 2 Bulgare, înțelegînd Ciremisi și Nordviniî și 3 ramure *Permin*, înțelegînd Permieniî, Sirieniî, Bodjaienii, etc.

Dintre tóte aceste limbi barbare, limba Finoșă este mai cultivată.

Tătarii aú isvorul lor în Mongolia. Tătarii Turci, aceia cu care Româniî avură a face atâtea vécuri, fuseră cei din Rusia meridionale și din Caucaz, cunoscuți sub nume de Nogai, și Calmuci. Tera ce locuia Tătarii din Rusia se numea mică Tatarie din Europa, ca să se deosebească de marea Tatarie din Asia. Cea din Europa era împărțită în trei Hanaturî : Crimea, Cazan și Astrahan. Într'un simț mai restrâns Tatária era înțelésă Crimea și părțile vecine ale Diniperului de jos și ale Donului.

Tătaria Asiei coprindea nemărgnitul tărîm dintre marea Caspică, Siberia, deșertul Gobi, Afganistanul și Persia, ce din al 13-lea véc se numiră Djagatai, numele unui Domnitor al lor, fiul lui Gingiscan, ce despărtea Belurtag, un munte al Asiei mari, în Djagatai oriental și Djagatai ocidental, și care astăzi se numesce în general Turchestan, despărțit în mai multe ramuri.

Nogaii este seminția cea mai mare a Tătarilor Turci

din Rusia. Prin limbă se apropie de Turci, prin fisic de Mongoli. Ei locuiesc malurile Cubenului în ținutul Caucasului mai cu sémă. Tătarii din Crimea sunt mai puțin amestecați. Aceste seminții aședate în aceste părți, împreună, abia ajung la numărul de șese sute de mii capete. Ei urmază mai toți religia Mohametană. Rușii îi ia în oștire în cazaci și îi fac foarte bunii cavaleri. Rusia nu a voit a le respecta îndestul datinele lor religioase. Nogaii dau imposite micii. Ei au spirit natural și fineța Turcilor cu mai multă vioiciune. Pe lângă acesta caracterul lor e bun; de și sunt astăzi încă aceia ce au fost înainte, dați la prăzi și la lăcomie. Altă dată erau nomazi; acum sunt aședați prin sate. Femeile lor sunt casnice; poligamia este ertată. Calmucii sau cumucii, seminție tătără-turcă aprópe de nordul Caucasului, la estul Terenului, pînă la marea Caspică numără 12,000 de suflete ei sémână în tóte cu Nogaii. Asai și Enderi sunt orașele lor cele mai mari.

Maengli Gerai, Hanul Crimeei, îndată dupe respunsul regelui Casimir, trecu în Moldova cu o mare armată de Tătari, și îndată se puse să prade țera și să robescă locuitorii. Ștefan le eși înainte cu ostirea ce putu să rădice repede și îl întâmpină la o dumbravă ce se chiamă la Lipinți, lângă Nistru. În ziua de 20 August 1467 se dete aceasta bătălie memorabilă. Ștefan organisase armata Moldovenescă după datinele Europeilor. Ostirile Tătare erau nisce orde fără disciplină și fără regulă. Singura lor putere consista în număr. Tabăra Tătarilor coprindea o întindere de tărâm de șese ori mai mare de cât a Moldovenilor. În spatele ostirii, veneau mai multe tabere de Moldoveni, bărbați, femei cu copii, turme de vite și felurite obiecte furate deprin țeră. Ștefan dise ostașilor că această tabără întinsă nu se forma numai de Tătari; și cea mai mare parte erau frații lor robiți și vitele lor furate, pe care, daca v'or învinge, au să le

ducă în țera Tătărăscă; le făcu un tabloș dureros de suferințele celor robiți; le dete o idee rîdătoare de speranțele ce frații lor puneau în vitejia lor, și le duse că mai bine să mōre cu toții de cāt să lase pe consāngenii lor a fi tîrîți, afară din țeră, vînduți sau uciși de greutățile robiei.

Aceste vorbe mișcară inimile ostașilor.

Lupta începu. — Furia Tătarilor nedisciplinați năpădi, ca cele dânteiș suflări ale unei vijelii, asupra Moldovenilor ce remaseră nemișcați la rîndurile lor. Această furie se alină cu încetul, apoi cădū la piciorle acestor rînduri de granit. Lupta ținu până sēra și fuse teribilă. Cāmpul eră coperit de leșuri de omeni și de cai, și închegat în sânge. Tătarii, cu cāt aflau împotrivire, cu atāt se aruncau mai turbați sub săbiile Moldovenilor de unde nimic nu mai putea să-i scape. Către sēra Tătarii se rupseră și începură să fugă. Ștefan dete ordin caveriei să-i fugărăscă. Atunci începū o tăere teribilă: Tătarii obosiți, nu mai putēu să se apere.

În tabără resunară atunci miș de strigăte de bucurie. Erau Moldovii robiți. Ei scāpaseră și armānduse, se arucară asupra Tătarilor ce nu apucaseră încă să fugă.

Robii se liberară. Moldovenii reluară înapoi planul lor rāpit de Tătari și tot-d'o-dată tot ce Tătarii aduseră cu dēnșii în țeră. Tōte lucrurile rāpite din țeră se păstrară ca să se întōrcă la pāgubași; tot ce fuse al Tătarilor, se împărți la ostași.

Ștefan se înturnă în Sucēva, cu mai mulți robi mārđaci între care se afla iusuși fiul Hanului.

O FAPTA BARBARA ÎN TIMPII DE ASTA-DÎ

Nu mult timp de la acēstă bătălie fericită, Ștefan primi în palatul seū de la Sucēva, solī de la Hanul care reclama să i se întōrcă fiul seū. Ștefan voi să priimēscă

solii înconjurat de totă strelucirea curții se-le, ca să dea o idee de mărire și splendore barbarilor. El adună dar clerul cel mare, capi ostirii, boerii din consiliul său și popor.

Sala era plină de lume strelucită. Poporul și ostașii furnicaș prin strade și prin curtea Palatului. Stefan, în totă strelucirea sa, înconjurat de marii săi Căpitani, ședea pe tronul Moldavi. Coróna de Rege strelucea pe frunte-i. Sălbatecii solii apărind în sală, simțiră ochii strelucit de lumina unui spectacol necunoscut. Către acestea trufia lor sălbatecă nu se clinti.

— Strelucitul Han al Crêmului, stăpânul nostru și al teș, ne trimite și îți poruncește prin noi, se-ți dai înapoi pe fiul său ce este aici prins! Țise cel d'ântăiu sol.

— Strelucitul Han, măi țise unul, ar fi pedepsit îndrăsnela ta, de a ține în prinsore pe fiul său; dar a bine voit să se îndure către tine și să te erte, dar și tu de aici înainte să-ți dai totă supunerea ce un Ghiaur vasal trebuie să dea Domnului său Musulman!

Sute de săbiș eșiră din tec. Ostașii voră să spele în sângele solilor. Stefan face semn să țuie săbiile în tec, se scólă dupe tron și dă ordin să se aducă fiul Hanului, păstrând sângele său rece.

Istoria nu va erta nici o dată marelui Domn al Moldovei uitarea datorii sante către sol, în această ocașie. Stefan, mare tot-d'a-una în resbóe, fuse de măi multe ori mic în timp de pace. El ce scia să învingă armatele nenumerate ale vrăjmașilor, nu putu învinge astă dată mânia inimii se-le. Acea țu fuse o perdere mare pentru Stefan. Filip fuse măi mare de cât Stefan în timp de linisce. El response solului Atenian care îi țisese că de măi doresce ceva este să-l vadă spânzurat *Demoxares*. «*Spu-neți compatrioților vostri că acei ce fac ast-fel de necuviinți sunt măi pe jos de aceia ce putend să le pedepsescă, le iartă.*»

A face lucrurile în mâniă'î este de a întinde tóte ve-
lele în fortună. Cel mai mare inamic al Principilor este
inima lor.

Stefan fuse mic într'o ȃi în vieța sa.

Stefan ordonă a se aduce fiul Hanului în curtea pala-
tului și a i se tăia capul. Acesta se făcù înaintea popo-
rului și a solilor.

Soliî avură aceeași sórtă. Numaî unul din ei, se trimise
cu nasul și cu urechile tăiate, să spue Hanului cele ce se
întêmplaseră la curtea lui Stefan (1). Mulțimea aplaudă
acéstă faptă ce făcea pe Stefan mic; Moldova vru să
facă a se scusa Domnitorul său dar istoria nu ține so-
cotélă nici de cualitatea de Domnù, nici de cualitatea
de popor, acesta este tréba scriitorilor luptelor de partide.

STEFAN REVINE LA UNIRE

Ideea unirii celor douë țeri turbura pe Stefan, ambi-
țiile din întu adormite de cât-va timp începuseră a se
deștepta. Termenul când promisese regelui Casimir să
mêrgă să-l întêlnescă se apropie. Îî trebuia dar un res-
boiù ca să realizeze unirea și să întîmpine cele alte douë
neplăceri de care erà amenințat, și acest resbel căta să
fie contra Radului, Domnului Mnteniei. Stefan nu ui-
tase încă intrigile ce acest din urmă făcuse la Constan-
tinopoli ca să întărite pe Sultanul împotriva sa.

Casimir coborise către marginile Rusiei cu 3000 de
Poloni să aștepte pe Stefan. Acest din urmă puse un nou
termen, sub pretest că este în cêrtă cu domnul Munte-
nii. Noul termen erà în luna lui Maiù a anului viitor.
Casimir se îngrijì despre resboiul lui Stefan împotriva
Radului, fiindu'î témă că acest din urmă să nu fie ne-
voit să alege la ajutorul Turcilor.

In 1470 în 27 Fevruariù, Stefan prădă mărginile Va-

(1) Drugoș; Cromer; Milhoviù.

lahiei și arse Brăila. Acesta fuse începutul ostilităților cu rivalul său, domnul Radu.

Cu câte-va zile mai n'ainte de aceste lovirii, opoziția boerilor nemulțumiți, ridicase capul. Stefan ocupase în armata pe cei mai mulți capi ai opozițiunii neîncetate ce bântuia Moldova; rămăsese însă o mare parte de boeri care pândea prilejul unei ocupații streine spre a răsturna pe Stefan. Ei se înțeleseră în taină cu Radul ca îndată ce va începe ostilitățile între cei doi domni, ei să se ridice cu omenii lor.

Stefan era în Vaslui, cu o mare parte de ostiri. Acolo era și cuibul conspirațiunii, Numele conspiratorilor se descoperiră. Cei mai fruntași erau Paharnicul Negre, Stolnicul Alecse, Vornicul Isaia, etc. Acești trei fură condamnați la moarte. Le tăiară capetele la 16 Ianuariu dimineața. Corpurile lor se aruncară pe nea, despuiate de vestminte la privirea și hula poporațiunii, care, cu câte-va ore mai n'ainte, lăuda și onora numele lor și acum injuria și batjocorea. Cugetare durerosă și crudă! Domnitorul și clasa privilegiată sunt pentru un popor Ciocanul și Nicovanul; ei se află între amândouă. Cu cine va simpatiza? El crede că unul și altul îl lovesca, pe unul și pe altul cu plăcere el îi vede zdrobiți, fie-care la rândul său și devine instrumentul partidelor ce le servă. Remâne a fi cu cel ce scie mai bine a' l'exploata. Poporul, copil mărinimos, se înclină mai adesea ore la vocea ce scie a' i vorbi cu mărinimie. Ferice când această voce nu l'a amăgit!

Uciderea celor trei capi aduse liniștea în spirite. Reboiul ce era să începă, făcu să se uite îndată aceste trei nume.

Luptele între un popor și o clasă ce asupresce sunt de multe ori prevădute de Dumnezeu. Nu avem nimic a dice, progresul omenesc este cuvântul lor. Nimic nu le poate evita afară de concesiele ce partea opusă ar face

în favorul progresului; lupta se va evita, revoluția nici o dată. Luptele însă între un tron și o clasă ce se dispută pe putere, iată nefericirea uzei națiunii! Unei și cei alte părți îi trebuia poporul spre ajutor. Cu cine va simpatiza? Simțimintele mărinimóse se pun înainte, se promit, se dau până în ajunul învingerei. O clasă privilegiată ce se luptă cu tronul pentru păstrarea pe séma ei a privilegilor séle, va consimți óre vre odată ca să le smulgă de la tron spre a le împărtăși cu poporul? Nici odată noi nu ne temem de tirania unui om singur, ne temem de tirania unei clase; un om trece, nu are rădăcină; o clasă rămâne, se întind; prin mii de vine în tot tărâmul unei societăți. La Români n'a esistat nici o dată o nobilime moștenitoare ca la alți popoli. Ceea ce se poate dice nobleță, a fost numai pe viață, nobleță ce încetază odată cu viața și nu trece la fiu. Tronul nefiind mostenitor, rangurile încă nu putéu să fie, este un sistem consecuint.

Multe se dic și se scriu despre vorba nobleță la Români. Să cercetăm dar și să aședăm autoritatea istoriei, definiția acestui cuvânt. Să cercetăm mai ânteiu acest aședemânt la cele-alte nații.

La Roma se chemau nobili toți aceia ce putéu să aibă potretele strébunilor lor. Ómenii noi, cei ce avéu protretele lor proprii (*homines novi*) cei ce nu avéu, erau ómenii de jos. *Jus imaginis* sau dreptul d'a avea portrete era acelaș lucru ca dreptul de nobleță. Acest drept era lăsat magistraților înalți de la Edili până la Consuli. Când Plebeenii formară familii pretoriane, consulare și triumfale, începură să aibă și ei portretele ce le lăsa cu dreptul de noblețe la coboritori. Atunci începură să se affle la Roma Plebeenii nobili. Cicerone, ce din familia sa, el cel d'ânteiu câștigase dreptul să 'și aibă portretul, dicea cu mândrie: «Eú sunt născut însuși de mine și sprijinit numai pe virtute, m'am urcat la mărire.»

La romanii cei bătrâni vedem că noblețea erà moștenitoare. La noi la români a fost numai pe viață și de multe ori dreptul de nobleță se putea lua înapoi înainte de mörte, la o faptă oprită de legi spre exemplu. Printre alte semne de nobleță la Romani erau nisce grunji de aur ce atärna la gätulü copiilor precum și nisce lunițe de aur ce purtau pe conduri, ce de multe ori arätău numărul senatorilor din acea familie.

La Romanii cei bătrâni *dreptulü de portrete* trece moștenire la fii în puterea unei legi; la noi Români legile opreaü a trece la fii rangul și privilegiile părinților. Aici toți erau ómeni noi, *hominis novi*. La Români din principate nu se adoptă nici o dată semnele de nobleță. În timpulü din urmă al fanarioților se adoptă câte-va distincții ridicole, între care una erà dreptul boerilor de äntëia clasă de a purta barbă. Nobili la Persi avëü dreptul d'a merge tot-d'auna pe cal. Atenieni nobili purtau pe cap câte o podóbă de aur. Nobili Traci nisce întepäturi pe obraze.

Noblețea care a dat atâtea rădăcini în Europa, după venirea barbarilor, noblețea armoariilor și blesónelor, a preferințelor, privilegiilor, noblețea esersată mai äntëiü prin serviciul armelor, rësplätitã prin drepturi de taxe și desclăditã prin favórele capriciose ale curților, noblețea ast-fel cum se arată în o pârte a Europei, avü drept lëgän aședëmëntul *Fiefilor*.

În bătrâna Europă, oficerii regilor ce guvernaü provinciile saü baroniile, ducatele, comitiile, etc, se folosirã de slăbiciunea autorității regale, și schimbarã în domni d'apururea guvernul lor ce erà pe viață numai. Acesta aduse noblețea feudală.

De atunci istoriã nobleței în Europa Occidentală mai ales, schimbã fazele séle, lupta începü între regi și între nobili. Regii voiëü să'și reia autoritatea lor câștigată de nobili. Regii numai putură face rësboiü fără ajutorul

nobililor. Acești din urmă având în puterea lor toate ținuturile, orașele, satele, ca domni și proprietari dispuneau de toate brațele. Acești nobili însă nefiind atât de puternici să restorne cu totul autoritatea regilor, erau însă atât de tari ca să facă ca regii să nu pótă da resbóe, fără concursul lor. Liberarea comunelor erà arma regilor contra nobililor. Nobili, din partea stépâni pe ostași, îndată după resbóe, se retrăgeu cu ei în moșiile lor unde îi ținéu într'un esersiciu de arme neîncetat. Regii opriră aceste esersicii ce consistău în *tournois* sub pretest că sunt periculoase pentru viața locuitorilor și autoritatea bisericéscă ce ținea cu regii, puternică încă, se amestecă în aceste încercări. Scuti mai în urmă pe nobili de serviciul personal ostășesc, cu condiții ca oștirile ce regii vor ridică să fie hrănite pe moșiile nobililor. Plata în bani luă atunci locul datorii. Acolo unde nobili crederă să afe un nou privilegiu ce măgulea clasa lor, se afla din potrivă pierderea autorității lor. În Francia, născocirea *des aides* și *lataille* sfârși de atunci marea lucrare de neatárnare a corónei, până când aședeméntul ostirii permanente întări puterea regilor.

Nobili cătară a se apropia de persóna regilor care, cu condiție de a primi totă autoritatea de la densus, îi păstră și le menținú privilegele slăbite. Sub Ludovic VII toți ómenii de arme erau nobili. Sub Henri IV se detete un edict în 1600 prin care se declara că meseria armelor nu va nobila pe cel ce le pórtă. Ludovic XV, restabilí în parte această nobleță prin edictul de la 1 Noiembrie 1750 recunoscând de nobili pe toți ostașii ce vor ajunge la gradul de oficeri generali, precum și acei ce ar servi în calitate cel puțin de căpitani, și ar dovedí că părinții și bunii lor avuseseră acelaș grad.

Resbóele din Palestina sărăciseră pe nobili și înavusiseră pe comersanți. Nobili fură siliți să vëndă moșiile lor. Negoțatori le cumpărau. Cei ce le cumpărau se fă-

céu nobilî și se îndatoraŭ să urmeze pe domniî lor la resboiŭ. Dar acestî noi nobilî prin cumpărători de moșiî deveniră atât de mulți încă Henri III prin ordonanță din Blois. în anul 1579 declară că orî cine, nefiind nobil ar cumpăra moșiî de la nobilî, nu va mai avea dreptul a se considera ca nobil, și se aședă că moșiile cumpărate de nenobilî vor fi considerate de aci înainte ca nisce simple proprietăți fără a moșteni titlul.

Nobilî începură a se face prin cărți regale. Charles V declarase nobilî pe toți locuitoriî Parisului. Henri III, restrânse acest privilegiŭ numai pentru prevotul neguțător și pentru eșevenî. Cele d'ântêiŭ cărți de noblețe părăură în Francia pe la 1270. Marea ucidere de nobilî în bătaea de *Fontenay* în 841; aduse în Șampania mai târziŭ datina a se privi pântecele mumiî numai nobil, să fiă nobil fiul, pe când părintele putea fi nenobil.

La Români origina acestiî nobleți pe viața nu a fost nici o dată în fiefuri; moșiile dăruite de domni ostașilor nu le da nici un titru de noblețe, erau nisce simple proprietăți pe care orî-cine putea să le cumpere sau să le ia în schimb cu alte averi. Ostașiî avêŭ ranguri, iar nu titruri. În ostire orî ce român avea dreptul de comandă îndată ce eră capabil. Rangurile se dau de către domni aparte și pe viață. În Francia cărțile de noblețe ce regiî începuseră să dea, nu erau numai pe viață, dreptul ce ele dau se coborâ la mostenitori, cu tôte acestea, eccesul acestor cărți ucise nobleța Franciî.

În Francia nobleța cea mai veche se chiamă *nobleța de nume și de arme*. Aceste calități nu avêŭ amestec cu numele și armele castelelor. În secolul XI-lea senioriî începură a lua numele moșiilor lor ce mulți nu le avêŭ. Însă mulți păstrară pe cele vechi a căroră orgină se perdeă în î tunicul timpului, ca să nu se cufunde cu nobleța teritorială și cu aceia creată de cărțile regesci. Nobleța *de ném*, care asemenea este veche, dar de o vechime

cunoscută, este aceia ce se poroclea *Noblésse d'ancienne roche*. Însă cea d'ântéiū era preferată, avēnd o înaltă vechime, și pôte chiar din cauza originei ei din timpîi eroici. Se chiema încă *noblețe de patru spițe* ceia ce se putea sprijini pe doveđi ce se urcaū la opt cuartiere de familie despre tată și mamă. În *tournois* nimeni nu putea să intre la luptă, dacă nu putea dovedi că este din categoria acestor nobili. Nobleța numită *exceleante* pentru care în Germania erau atât de severi, în Franția se oprea la a patra tréptă. După vechiī scriitorī aīntunereculū a-celor timpurī și în particular dupe Jean Simneus, a treia generație de noblețe curăția sângele și némul și gonea cu totul rugina roturii. Luminele revoluțiunelor aū spart întunerecul.

Origina a orī ce nobleți este meritul personal. Sub acest raport instituția boeriei la români erà mult mai-reasonabilă, căci erà basată pe viață, prin urmare pe meritul personal; dar domniī abusând, aceste abusurī a u-cis'o.

În Franția, în Germania, în Englitera, în Italia, încă din timpurile cele mai depărtate, se simțea o luptă între noblețea vechie și noblețea nouă.

Fie-care trei secolī creau o nouă noblețe tot-d'a-una în luptă cu cea vechie.

În principate; cu tôte că rangurile erau pe viéță numai și boeria trebuia să móră cu acela ce o avea, neavēnd nici un raport cu numele familiei, ast-fel, încât boerii de mai 'nainte suscriau rangurile și numele de botez și nici o dată al familiei; însē faptele strelucite ale Românilor ostași din timpîi vechi de resbóe, atrăgēū neapărat asupra autorilor lor mirarea și stima ómenilor ce s'ar fi coborât la strēnepoți nu ar fi fost loviți și coborâți în luptă cu noua boerie ce de mai mulți secolī, în epoca de cădere, se împrósăta neîncetat într'un cadru cu fana-rioti.

Coborătorii vechilor familii istorice ce ar formă în alte țări noblețea cea veche, eroică, de sânge, ale căror cărți de boerie nu sunt subscrise cu mâna unui Domn, dar cu sabia lor pe fruntea inamicilor, sunt astăzi căzuți în ignorință și întunec la sate, și ei însuși abia știu că se trag dintr'o familie veche. Nu cunoștem nici un nume între numele cunoscute astăzi, care în timpii vechi să fi comandat o armată, să fi înbrâncit una din acele năvălire ale inamicilor ce cădea peste aceste țări. De va fi, de se va arăta că este, cu dovezi, noi am fi fericiți să scim și să publicăm acésta, însă nu pentru a ne pune în bănetul unei nobleți, ce dupe legile țărilor noastre nu există, dar ca să strelucască gracios pe o pagină a istorii séu să formese o scumpă camee în museul național.

În Franția nobleța, surpată de revoluție, sub Napoleon fuse înlocuită de o nouă noblețe; însă privilegiile ei periră pentru tot-d'a-una. La Români convenția nu desființă rangurile pe viață; dar privilegiile claselor, odată desființate, rangurile cădură de sine, ne mai simținduse trebuința lor.

Noi nu urim noblețea; o iubim și o dorim pentru toți Români de o potrivă, nu numai pentru o clasă. Am dorî însă ca Români în loc să o caute în casta aristocratică unde nu poate să o găsească, coci timpul'i-a trecut, să o caute în purtare, în cugetare, în simțimēnte! să o traducă în adevăratul ei simț: în mărire, demnitate, înălțare, abnegație, sacrificie. Am dorî să o aflăm mai ales acésta noblețe în limbajul parlamentar, în scrierile autorilor, în manierile autorităților, în urele partidelor politice, și în general în tot sînul acestii societăți Române ce vine la sórele vieții, ca să fie încercată dacă are merite la vieță.

Convenția, acésta fiică a Europii, fuse ca o femeie ce se mărită și neputēnd face copii, ia fiî adoptivi. Articollii sei nu se puseră în legi, dar ea fuse ocazia a se prefa-

ce ore care datine ale țerilor noastre. De patru ani fii Domnilor se numesc *principi*. Acesta nu este nici în legile, nici în datinele țării. Guvernul țerilor este o republică, Domnitorul un președinte pe viață; Domnia dar este o funcție. Domnitorul cât este în funcție este un principe. Țera îi dă acest nume însuși pentru fala ei. Eșind din Domnie, Domnitorul intră în rândul boerilor de clasa I, după regulament și datinele cele vechi; intră în rândul tuturilor cetățenilor, după convenție. Țera îi păstrează titru de principe ce i l'a dat, prin curtenia și recunoștința pentru cel ce i-a servit, de și legile nu îl dă; rangurile, funcțiile, atât în vechime, cât și astăzi, au fost pe viață, au fost numai pentru aceia ce le-au avut.

Ele nu pot să trecă la copii, fără a viola legile țării. De unde dar până și în adunare, se dă titrul de principe fiilor de Domni? Domnia nu este un titru, este o funcțiune. Rangurile și funcțiile pe viață sunt numai pentru persoane; familia n'are nimic a face cu ele : nu poate să le mostenească nici o dată. Numele și averea, iată singurele lucruri ce pot moșteni. Dacă toți cei ce au avut ranguri și funcții le ar mosteni, fii de ministri ar avea dreptul să se dică ministri; fii de vornici, logofeți, postelnicii, ar fi însuși ei vornici, logofeți, postelnicii. Ast-fel este și cu numele de *principi* ce se dă fiilor și nepoților de Domni. Înțelegem a se numi principe acei Români ce au acest titru mostenitor dat de o putere streină. La noi, repetăm, titruri nu sunt, și rangurile și funcțiile ce există sunt pe viață numai.

1471.

Radu se hotărî dar să porțe armele în țera suroră. Strânse ostiri și plecă cu ele spre hotarul țării. Stefan, din parte-i făcu tot ast-fel. Radu ajunse la satul Socii, aici întâmpină armata lui Stefan. La 7 Martiu, cu resă-

rirea sórelui, începù acéstă bătae teribilă între Români.

Lupta nu ținù mult. Ostirea lui Stefan mai bine organizată, Stefan el însuși general mai capabil de cât rivalul său, erau pentru Moldoveni două mari avantaje asupra Muntenilor.

Muntenii se luptară cu bărbăție. Radu se repedea călare în toate părțile înaintea ostașilor săi și cerca să-i înbărbăteze. El le aducea aminte de luptele Românilor sub bătrînul Mircea, cu ostiri mult mai mari de cât ale lui Stefan. Stefan din parte-i nu perdea timpul. El asemenea era în toate părțile și veghea la toate miscările.

Înainte de séră ostirea lui Radu părù că slăbesce. Streinii mercenari se puseră a fugi și tărără și pe Munteni, care aruncară armele și stindardele. Ceii mai mari căpitani ai lor cădură prinși la moldoveni. Stefan dete ordin cavaleriei săle să fugărescă pe Munteni. În furia mâniei săle împotriva lui Radu, Stefan dete ordin să se taie toți prinșii Munteni, afară de două boeri mari, Stan Logofetul și Mircea comisul, bănuți în urmă că ar fi fost înțeleși în secret cu Stefan, ca să trade pe Domnul lor.

După acéstă isbîndă Stefan se înturnă la Sucéva încărcat deplin.

Răsboiul deveni pentru acest Domnitor o trebuință de a trăi pentru țera sa și pentru sine însuși. Anul care ar fi trecut fără să-i aducă ocazia a face un răsboi era pentru dînsul un an pierdut, un an rău, un an de moli-ciune. «Nimic, dicea el boerilor săi, nu ascute inimile ostașilor de cât răsboiul, și truda cu care se deprinde ostirea este o a doua vitejie.»

El se gândea neîncetat să supue țera Românescă. Moldova era atunci mare, în comparație cu ceea ce este astăzi, avea Bucovina și Basarabia. Rusia și Austria o despoiară mai târziu de aceste două aripi, și corpul, fără aripi, călă la pământ. Către acestea Moldova astfel cum era atunci, nu putea răspunde la trebuințele

marelui suflet al lui Stefan. El presimțea că va veni un timp când țera lui nu va putea să se măsore cu puterea uriașă a Turcilor, și următorii lui nu vor putea să facă ceia ce făcea geniul seŭ. Trebuia o țără mai mare, o populație mai numerosă ca să pótă a se lupta pe cât va trăi el, spre a asigura libertatea națiunii sale; îi trebuia țera suroră, *unirea*. Dar unirea neputându-se face de bună voe, trebuia să o facă prin arme. Iată pentru ce el se decise a mai face un resboiŭ cu Radul.

Era pe lângă sine un Muntén din Basarabă, unii cronnicari îl numesc Radul Laiot; alții Radul călugărul; nu ne pasă : tot ce se póte dice, este că avea lângă sine un Muntén pe care voia să-l facă vice-principe în țera românescă.

Cu aceste plecă Stefan spre Muntenia.

BATAIA DE LA CURSUL APEI

1437

Stefan ajungând la marginile țerii suroră, la 8 Noiembrie, împărți stindardele pe la cetele séle, pe Milcov. La 18 ale acestei luni, el întâlni armata lui Radu la un loc ce se cheama cursul Apei.

Radu póte că ar fi fost fericit în luptă, daca nu ar fi avut a face cu Stefan. El ardea de a'si iěsbuna împotriva Domnului Moldovii care îl bătuse cu atâta înlesnire. Adusese cu dēnsul o mare armată, și era sigur de isbândă. Stefan, dinpotrivă luase cetele cele mai încercate la resboie.

Se stărnise o neînțelegere între Cazimir și Matias, încă din anul 1471, din cauză că Ungurii, în lipsa lui Matias la Bohemia, aleseseră rege al lor, pe Cazimir fiul lui Cazimir, regelui Poloniei, care și venise în Ungaria cu 20,000 de Polonii. Matias Corvin îl învinse

într'o luptă și îl respinse din Ungaria. (1) În 1472 Matthias prădă încă Polonia (2). Cazimir în mijlocul senatului seî în Vislegi era încă ocupat de lucrurile acestei certe, când îi veni scire despre noul resboiî dintre ambiî Domnii români. La 18, joî, începu acéstă luptă la Cursul apei.

Lupta ținû trei ȝile și fuse teribilă. Din ambe părțile româniî muréu cu o nepăsare înspăimântătore și nici uniî nici alții nu perdéu tărêmul. Radu orî că vedu că nu mai póte ține, orî că voi a astepta armata Otomană, după trei ȝile de luptă, în cea din urmă nópte, sâmbătă, rădică tabăra și se retrase, fără ordin, retragere ce semăna a fugă. Plecă, lăsênd pe câmpul de bătăie o mare mulțime de răniți și morți. Radu se duse repede în Târgoviște. (3) Adoua ȝi diminéță, Stefan luând scire de fuga lui Radu, plecă îndată după dênsul cu tótă oștirea sa ce avea sub mână. La 23 Noembriû ajunse lângă Târgoviște fără să întêmpine nici o armată. Radu nu voia să se mai bată cu Stefan până ce nu'i vor veni Turciî în ajutor. Pentru acésta lăsă pe Stefan să vie, fără să-l întêmpine. Se închise însă în Têrgoviște cu femeia și fata sa. Stefan se prepară să atace cetatea în ȝiua viitóre. Dar a doua ȝi luă de scire că Radu fugise peste nópte din cetate și se duse spre Dunăre la Turci, lăsênd în cetate pe Dómna sa Maria și pe fiî-sa Voichița saû Maria, cu tóte averele lor mișcătore. Miercuri la 24 Stefan ocupă cetatea, după ore care slabă apêrare a ostașilor de garnizonă. Intrând în cetate, Stefan dete ordin să nu se supere nimeni, nici în averea, nici în viața, nici în onórea sa. Locuitoriî îi eșiră spre întêmpinare cu pâine și cu sare, și duseră pe Domn la curțile Dómnei. Stefan dete ordin a se aresta în palat Dómna Maria

(1) Daniel Cognides.

(2) Cromer.

(3) Engel.

și fie-sa și puse mâna pe totă averea lui Radu. Stindardele Valahiei luate de la vrăjmași și păstrate aici, se luară de Stefan.

Stefan voi să vadă pe Dómna și pe Domnița despre care aușise că era frumósă. Aceste două femei, în vestiminte de doliu, părură înaintea lui.

Elle fuseră respectóse și demne înaintea eroului Moldovén. Înfașurarea, manierele, frumusețele, spiritul Voi-chiții atinseră, laânteia vedere, inima învingătorului. Cea dântéiú idea ce-í veni fuse să o ia de socie.

Stefan se purtă cu aceste femei cavalesce. El dișe Dómnei că ele acum sunt róbele séledar că le va trata cu omenie, și are să le ducă la Sucéva. Trei zile cât ședú în Têrgoviste nu părăsi pe Maria și Domnița, cu care îi plăcea să vorbescă.

Aceste trei zile le trecú în sêrbători la care Dómna și Domnița fură nevoite a lua parte. Dupe trei zile plecá cu cele două femei, lásênd în Têrgoviste pe munténul din Basarabí, ce adusese cu dênsul, vice-principe cu o parte de ostași. Tot d'odată porni la regele Casimir sol pe Turculeț, să-í vestescă că a învins pe Radu IV palatinul Valahiei, luându-í capitala și tronul, precum și Dómna cu fie-sa. Acesti soli purtară lui Casimir douăzeci și opt de stéguri luate de la vrăjmaș. Solii ajunseră la regele la 16 Genariu.

TURCII INTRA IN LUPTĂ

Nu mult dupe acésta, Radu, se înturnă în Valahia cu 15,000 de Turci și încá atâți mercenari streini.

La 25 Decembriú el întêmpină pe vice principele Basarab și îl învinse. Acesta vedêndu'si armata sa risipita, fugi în Moldova. Ostirea Turcescă îl fugări până la Bărlad, unde prádând se înturnă în Valahia.

Abia trecuseră trei zile de la scirea ce luase Casimir că

Stefan a învins pe Radu, și alți soli veniră să-î vestească intrare unui corp Turcesc în Valahia cu Radu și învingerea locotenentului lui Stefan. Casimir trimise atunci pe Mihail Buceșchi, căpitanul Spictinului și alți soli Dobleslav și Visovschi, Castelanul Belzelni, și Egidiu Hulsoldoschi, ca să cerce a împăca pe cei două Domni. Acești soli plecară îndată și întâmpinară pe Stefan la Vaslui. Ei îi comunicară ordinele ce avéu. Stefan, auzind de împăcare, surise și le duse că acesta este cu neputință. fiind-că Radul predase toate cetățile Moldovei la Turci și el însuși (Radu) era acum vasalul lor. (1)

La sfârșitul anului 1474, Stefan plecă împotriva Turcilor.

El luă cu bătaie orașul de la Telejen, și tăie pe părcelelabii aceluï oraș, robind femeile lor. Cu această ocazie Stefan transportă din Valahia multime de țigani în Moldova unde îi așează prin sate.

Toți cronicarii vorbesc de un resboi ce la 5 ale celiași luni se făcuse între Stefan și Tepeleuș, ajutat de Unguri, și în care Stefan fusesse învingător, și că la 20 bătău și pe Radu într'o nouă întâlnire, după care urmă un timp de pace atât între Poloni și Unguri cât și între Români.

CRISĂ MARE.

1475

Acastă pace semăna rînduită spre o mare odihnă trebuitoare la o mare bătălie ce era să sosescă. Stefan ce presimțea vijelia ce era să năvălescă pe țera sa, reorganiză și mări oștirile séle. Aici era viața și mórtea. Valahia supusă de Turci, Moldova nu era sigură că va mai rămânea neatârnată. Ca să o scape, trebuia să lovescă balaurul ce amenința libertatea Moldovii, cu atâta tărie, în cât să-l

(1) Dlugoș

pue în stare a renunța la planul său de a o zdrobi. Tótă Moldova era îngrijată; toți așteptau cu teróre venirea unei mari armate Otomane. Ungurii și Polonii ei însuși erau neodihniți.

Între acestea Mahomet II trimise vorbă lui Stefan să-îdea cetățile Acherman și Chilia de bună voie și să-î plătească tribut; iar de nu va urma acesta, va trimite o armată mare (1). Dupe aceste amenințări, Mahomet vedând că Stefan nu face nici o urmare, trimise pe Soliman Pașa cu tótă oștirea cu care voi să ia Scodra din Albania. El veni în Moldova. Turcii erau 120,000 și munteni 10,000. Stefan cu 40000 ostași, din care cea mai mare parte erau țărani și lucrători (2), și încă cinci mii Săcuți și două mii Poloni sub comanda lui Buceschi, le eși înainte din sus de Vaslui; ostirile Turcesci se compunéu de Turci, Arabi, Abisieni, Tătari. Aripa stângă era formata din Turci din Europa, Albenezii, cât-va cete de Români și Tătari; aripa dreaptă de Asiatici și Africani, Arabi și Abisinieni; centrul de Otomani, eniceri, spaxii. Stefan puse în aripa dreaptă pe Secuți și o mare parte de Moldoveni din care mai multe stéguri de dorobanți; panțiri, călărași și țărani armați. În aripa stângă puse toporanii armați cu securi, codrenii, porecliți pieptul țării, căci avéu datorie să apere Moldova de Tătari; vînători renumiți de săgetași dibaci, în centru cei 2000 de Poloni; curtenii, fruntea călărașilor, artileria, Tiginenii republicii, cu acest nume vasalii ai lui Stefan; boerii cu militarii lor.

Tótă Moldova avea inima în această tabără. Tótă Moldova era în doliu, în toate bisericile se rugau neîncetat. Locuitorii posteau. Popóarele creștine erau îngrijate în tótă Europa și așteptau mântuirea christianis ului din sabia lui Stefan. Stefan în această luptă întrebuintă o stratagemă originală, potrivită cu timpul acela și cu

(1) Dlogoș

(2) Dlogoș.

inamici săi. El dedese ordin mai dinainte la câte-va sute de țerani să se ascundă prin pădurile vecine în două séu trei părți în jurul câmpului de batae. Toți acești ómení avéu ordin, la un semn dat, să începă a suna din trómbițe și din buciume, ca prin acest mijloc să facă pe Turci a crede că vin în ajutorul Moldovenilor alte oștiri noi și ast-fel să-í înspăimênte. Cerul pare că voi să unésă o altă stratagemă lângă această stratagemă a lui Stefan. Un fenomen ceresc veni în ajutorul creștinilor.

Îndată ce începù lupta, se făcù o negură în aer atât de désă și întunecósă, de și era încă departe de apusul sórelui, încât abia se vedea om cu om alături fiind (1). Aripa în care se aflaú Asiaticii și Africanii începù cea d'ântéiú luptă. Amândoué aripele și centrul o imitară. Dar furia ordinară a Otomanilor părù galeșă încă de la început. Ceața ce acoperea cerul, pare că resfrânsese umbra eí pe bărbăția sufletului lor.

Din mai multe părți țeranií ráduitií, prin păduri să sune în trómbițe și buciume, începură a suna ast-fel precum o armată ce ajunge la luptă. Turcii să înspăimêntară la sunetul acestor instrumente de resboiú ce venea din mai multe părți, din sînul ceții, mister înfiorător împotriva căruia puține bărbății pot să ție ! Lovire crudă în imaginația superstiósă a acestor fií ai Asii și Africii! Unii cređură că se află într'o țeră locuită de spirite infernale, alții gândiră că alte noi oștiri sosesc în ajutorul lui Stefan. Se vėđură înconjurați în față de armata lui Stefan, la drepta de ríú, la stînga și în spate de oștiri noi ce sosesc, oștiri nevedute, oștiri misteriose, ce se aud venind din sînnl íutunerecului înfiorător. Se opresc din luptă, staú, ascult, tremură. Focul Moldovenilor îi trăsnesc în față, rándurile se răresc, sângele cură, leșurile zac în sânge; vaetele ránișilor, rinchezările cailor, răcnetele vitejilor

(1) Urechic, Cr. Mold.

se ridic, se amestec; sunetul trōmbiților și buciumelor se apropie neîncetat. Spaima învinge conștiința datoriei; instinctul conservării vorbește mai tare de cât vocea gloriei. Câte-va cete din aripa stângă voră să trecă Iunca. Acéstă rupere servi de exemplu la tōtă armata Otomană. Stefan prindēnd de veste, îi lovescē cu îndoită tărie, îi strānge, îi înecă. Turcii nu pot să mai reāșede rāndurile, este târđiū; armata s'a spart. Lovirea Moldovenilor este teribilă; apārarea Turcilor slabă, ba încă vātēmătorelor însile, căci în amețela ce-i coprinde,ucid Turci pe Turci. Moldovenii lovesc în mulțime dēsă; nici o lovire nu se perde. Sāngele acum înecă cāmpul, leșurile de ómenii și de cai împedică fuga. Unii Turci voră să scape prin rīu unde se înecară; alții în păduri unde fură uciși de țerani ascunși. Stricoschi (cart. 20, Z. 3) dice că ar fi cădūt 100,000 de Turci. Tot el încredințēză că a vēdūt cu ochii seī, viind din Turcia în același an, 1475, pe locul acestei lupte, grāmeđi mari de oseminte omenesci; trei cruci de piatră puse în aducerea aminte a acelei învingeri.

Mulți comandantii Turci aū perit în acest resboiū, Mulți asemenea aū cădūt robi; patru Pași turci și 36 de stindarde. Stefan a trimis lui Cazimir (1) mai mulți robi însemnați și stindarde; asemenea aū trimis însuși Papii de la Roma Sistus IV și lui Matias Corvin (2).

Dlugoș, el însuși se miră de nerușinata fānfaronadă a lui Matias, cu acéstă ocașie. Dice că a scris Papii de la Roma și Împēratului cum și tutulor regilor și principilor din Europa că el, prin ómenii seī, al căror povățuitor a fost Stefan, a învins trufia Otomanilor. Dar tot acest cronicar adaogă că toți suveranii Europei sciēu că numai Stefan făcuse acéstă isbāndă strelucită, sciaū încă că Stefan învinsesese pe Matias la Baia și îl pusesese în sta-

(1) Dlugoș.

(2) Dlugoș.

rea cea mai umilită, după ce 'i-a ucis peste zece mii de ómenî.

În acea zi s'a luat de la Turci mai mult de o sută stindarde. Pe toți prinșii ordinari 'i-a ucis. Soldații Moldoveni se umplură de plen, aur, argint, pietre prețioase; vesminte bogate, arme de lucș, cădură în așa mare cătățime în mânilor ostașilor, căt nu avea mijlóce să le pórté; caii luați nu putéu să se mai numere. Mulți din Turci scăpând cu fuga, fuseră fugăriți de Moldoveni și uciși. Ei se coborîră în jos spre aș a Șmiliî. Ștefan, el însuși îi urmă cu cei 2000 de Poloni și cu Cavaleria Moldovenă până la Siret la Ionășesci. Acolo Turcii ce mai remăseseră, au trecut riul; iar locul lui de trecere s'a dat de atunci numele de Vadul Turcilor. Pe alte cete Otomane le au fugărit și le au tăiat până la Dunăre căci Moldovenii avéu caii odihniți și sprinteni ce ducéu la gónă luagă.

Ștefan scrisé atunci însuși lui Mahomet II că nisce cete mari de tálhari din Turcia au trecut în Moldova să prade și să robéscă, negreșit fără scirea padișahului; dar că el 'i-a învins și 'i-a sdrobot, puțin au putut să se întorne peste Dunăre, și pe acesti puținî Sultanul să 'i trimiță lui în Moldova ca să 'i pedepsécă.

Acéstă solie ironică, întărită și mai mult pe Sultanul asupra lui Ștefan. Închise pe solî căt-va timp, apoi îi liberă, desbrăcați, să se întórcă în Moldova. Solii aduseră scire lui Ștefan că Mahomet va veni să-l atace cu mari puteri pe apă și pe uscat. Cetățile Moldovene stăpánite de Turci acum deveniră în puterea lui Ștefan.

Cromer, Fabricius, Genebrand, Petre de Reva, Britie, Dlușoș și alții mărturisea cu entusiasm acestefapte mari. Dlușoș strigă într'un estas sublim :

« O ce bărbat admirabil! El nu este mai pre jos de căt au fost eroii antichității cu care atâta ne tálím, și care în timpul nostru atât de tare a înfránat trufia

«Turcilor, cât putem dice că Stefan este cel d'ântêiū
«între toți principii câți sunt în lume! După judecata
«mea, el este foarte demn să i se încredințeze Guver-
«nul lumii întregi și mai ales comanda oștirilor cresti-
«ne împotriva păgânitor! Iu să i se încredințeze toți
«creștinii până când Suveranii lor își pun viața în moli-
«ciune și desmerdări, sau în lupte între dênșii.»

Mahomet nu cuteză să trimiță îndată o nouă armata în Moldova; dar cu primăvara cătă să'si spele umilința în Crimeea. Trimise la Cafa, altă dată Teodosia, cetate stêpânită de genovezi, o flotă care o bătù și o luă la 4 Iuniū 1475. În acéstă cetate Stefan avea nisce agenți și Moldova peste 160 neguțători Români. Turcii ucisere pe toți Români (1). Acest oraș Cafa era ca o parte din Moldova. La începutul formării principatului Moldovei, Genovezii, stêpâni pe Cafa, simțind că nu se vor putea ține aici din cauza barbarilor, cătară a se uni cu Moldovenii. Alexandru cel mare fuse cel d'âtêiū Domn care se uni cu dênșii într'un zel cu totul comercial. Prin acéstă alianță Moldovenii își făcură o flotă destul de mare ca să pótă întări în Marea négră. Înriurirea lor maritimă sub Stefan se făcù atât de mare pe Eussin, în cât Domni se numiră în titrururile lor *stăpâni mării Negre*. Cafa devenise atunci întreprisul comerciului din Oriente ce se făcea numai de Genovezi și Moldovenii (2). Iată ce făcù pe Mahomet să bată acéstă cetate. D'atunci Moldova numai avu flotă.

O episodă a acestei lupte, ce voim a descri aici, merită tótă atenția.

După luarea cetății, corăbiile genoveze ce erau în port cădură în puterea Turcilor. Una din aceste corăbii se încarcă cu tot felul de bogății din despoliul acestei cetăți. Pe lângă aceste tesaurse se mai află 150

(1) Cureū.

(1) Cogălnicénu, Hamer, t. 1 p. 524.

de prunci creștini ce îi trimetea la Constantinopol ca să-î turcăscă sau să-î facă obiectul de rușinoase plăceri ale tiranului. Omenii de echipagiū se revoltară pe mare împotriva Turcilor ce erau aici stăpîni și îi uciseră pe toți. După această corăbierii îndreptară vasul spre Chilia unde ajungînd, se închinară lui Ștefan cel mare. Ast-fel fuseră scăpați prunci. La această scire Mahomet turbă de mînie, trimise îndată un corp de ostire în Basarabia care luă prin capitulație Achermanul. Ștefan retras în întru țerii, aștepta ajutor de la Leși.

IARĂ RADUL

1475

Numele lui Ștefan începū să fie admirat în tótă Europa. Moldova era mândră de dînsul. Certele din întru se stinseră : inimile se măriseră ; acum ómenii se rușinau cînd se gîndeu că au fost atît de mici.

Ștefan nu se odihnea un minut. Unul din meritele sêle era și acesta, că strălucirea ce această învingere răvărsese asupra numelui sêu, nu-l îngâmfase în nimic. I se părea fôrte natural a face ceea ce făcuse. Rămăsese modest la primirea laudelor și criticilor ; tare la facerea datoriilor sale. Toți aceia ce îi disputaseră înainte laurii tuturilor faptelor sêle, acum căutară să tacă ca să nu se pîrdă în opinia publică. Un Domnitor nu are nici o armă mai puternică împotriva inamicilor seї politici de cît faptele cele mari. O Domnitori ! nu căutați a ucide pe inamicii vostri prin esiluri, închisori, mórte ; voi îi veți face mari cu acesta ; ucideți prin fapte mari ! rătăcirea celor ce au guvernat lumea, au uăscut atația martiri !

Ștefan se afla la Ionășești pe Siret în góna Turcilor, unde se chiamă în urmă *vadul Turcilor*. El odihni trei

șile cu corpul de ostire ce avea cu dânsul. Tăbara lui era așezată în susul Siretului, la o movilă mare. Acolo se afla Stefan când îi veni veste de la starostele din Crăcuna că Radu, Domnul Muntenesc, vine cu oștiri asupra lui.

Acastă scire contrarie pe Stefan, mai ales că licențiasc cea mai mare parte din ostași. Cu toate acestea trimise repede să cheme sub arme din ostașii licențiați.

Hatmanul Șendrea, cumnatul lui Stefan, sosi atunci cu un corp de ostași ce rămăsese înapoi. Sosi asemenea și paharnicul Costea cu alt corp de ostire, care alungase pe Turci peste Siret.

Stefan trimise pe Hatmanul Șendrea cu puțină ostași înaintea lui Radu ca să observe și să formeze avangarda.

Mai jos de Râmnicul sărat, Hatmanul Șendrea întâlni ostirile lui Radu. Corpul său prea puțin numeros ca să stea în luptă cu ostirile lui Radu căta să se retragă; însă nu mai avea mijloc. Românii Munteni cădură pe dânsul și îl strivî. Șendrea se luptă și muri bărbătesc. Recunoștința publică dete locului de bătaie numele de Movila Șendri. Corpul său însă se redică și se duse în satul său Dolhesti unde se înmormîntă lângă tată-său.

Stefan ajunsese cu armata; bătaia se dete mai sus de Râmnic și fuse crâncenă din amândouă părțile. Acești ostași de o potrivă viteji, eșii din acelaș sânge, născuți să se lupte alături contra inamicilor, iată-î față în față, sfășiinduse. România se sinucidea. Dupe o luptă înverșunată, Stefan învinse pe Radu. Acest din urmă fugi, și Stefan dete voie ostașilor săi să prade trei șilele marginale Valahii.

Stefan ședă mai multe șile la Râmnic până se strânse ostașii săi risipiți în prădi. Acolo el chemă pe mai mulți boeri, neguțători și fruntași din țera Românească și îi invită, împreună cu boerii din Moldova, să cerceteze și să tragă hotarul între cele două țări. Ei au despărțit din

Milcov un braț ce vine pe lângă Odobesci și trece de cade în apa Putni.

Era până atunci mare sfadă între ambele țări. Munteni pretindea să se puie hotarul până în apa Troțușului; Moldovenii se împotriveau.

Atunci a luat Moldova cetatea Crăciunea cu ținutul ei ce se chiamă Putna și l'a lipit de Moldova, dându'i păr-călabi pe Vâlcea și pe Ivan.

Stefan nu a voit să mERGă mai departe în țera Româ-nescă. De aici s'a întors în Moldova pe apa Bârladului în sus.

În Vaslui el găsi o poziție pitorescă. Acolo dete ordi-n a se înălța biserica St. Ión Predicii, în aducerea a-minte a acestii din urmă biruinți. Nu departe de biserică se ved încă ruinele palatului Domnesc ce se zidise aici din ordinul seü.

CAZACII

Stefan remase mai mult timp în Vaslui ca să privegheze la redicarea bisericeii și palatului și mai ales ca să mulțumescă trebuințele acestii părți a țerii de jos. El voia tot-d'o-dată să observe mișcările lui Radu în Valahia ce ar fi putut dintr'o di într'alta să intre în Moldova cu Turcii.

Într'na din zile îi veni scire repede de la Pârcălabul de Soroca că Lobodă și Nalivaica, duoii Hatmanii de cazaci, au intrat în Moldova și pradă satele și orașele cu furie.

Stefan vădu că nu mai póte să aibă pace. Abia restur-na pe un inamic, și altul se ridica îndată. Trebui să plece înaintea cazacilor. Datina lui era a fi el însuși în tóte părțile, la tóte luptele. Pretutindenii unde el se areta, isbânda era tot d'auna sigură; nu era tot astfel când lăsa grija pe alții. Plecă dar repede și ajunse la Grumuzesci,

pe Răut, unde era tabăra căzăcescă. Cei mai mulți cazaci erau duși dupe prăzi prin diferite sate. Ștefan îi lovi noptea fără veste îndată ce sosi acolo. Lupta ținù pêne la ziua. Dar atunci cazacii fură învinși și zdrobiți. Hatmanul Lobodă cadù rob în mâinile ostașilor Moldoveni. Hatmanul Nalivaicu cu cei ce putură să scape, alerga să trecă Nistru.

Acolo mulți cazaci se înecară. Un colonel al lor anume Iura, peri înecat între alții. Numele acestui colonel se dete încă de atunci la această parte de trecere, chemându-se încă până astăzi *Vadul Iurii*.

Să dicem câte-va vorbe despre cazaci.

Vorba cazac pare să fie de origină turcă-tătară, ce va să dică resboinic său tâlhar. Se crede că cazacii sunt coboritorii rușilor de la Novogorod și Chief. Sunt două seminții mai mari de cazaci, cazaci *Maloruși* său *mică ruși* și cazacii de la *Don*. Cazacii zaporogi țin de cea d'ânteiu seminție ce am numit; această seminție este cea mai selbatică. Ei locoesc aprópe de Porogi său cataractele Nieprului. Cazacii Donului ce forméză cea-laltă seminției ce locuiesc stepurile în Rusia meridionale spre nordul mării de Azof și Caucaz. Numerul populațiunii ei se urcă astăzi la 700,000 suflete pe o întindere de 2000 miriametre pătrate, formând șapte ținuturi: Acsai, Mius, Don, (două), Medvedita, Denç, Hoper, cu 119 Stanita. Capitala este Novercaș lângă locul unde Donul ese dintr'un munte de 150 picioare. Acest oraș are 20,000 locuitori. Aici este scaunul guvernorului și unui episcop precum și comandantului armii cazace. Din această seminție, cobóră cazacii de la Volga, Cernomori, cei de la Marea de Azof, de la Tarac, de la Ural și Siberia. Scaunul cazacilor Cernomori este Iecaterinodar; celor de la Tarac, Iecaterinograd, Mosdac și Biasliar. Uralcs este al celor de la Ural; Azof, Rostof și Nacicevan sunt scaunele cazacilor de la marea de Azof. Cazacii de la Volga

sunt risipiți în Astrahan și Saratof. Peste tot numărul lor p^ote să se urce la două milioane. În anul 1773, cazacii se revoltară sub capul lor Pugacef, ceia ce a făcut pe Rusia să le slăbescă organizarea lor militară.

De la această bătălie Stefan se duse la Iași unde dete ordin să se zidescă biserica sântului Nicolae. De aici plecă la Sucéva, la scaunul seú, unde fuse priimit cu mare pompă de locuitorii, ostași, preoți, boeri și Mitropolitul țării, precum și soli de la principii streini.

Cronicele Moldovei adaog că Mitropolitul cu clerul cel mare, presentă Domnitorului Crucea și Evangelia ca să o ia în mâinile séle, precum este datina a se face unui împ^{er}at învingător al inamicilor cristianismului (1).

Ajungând în Sucéva, Stefan dete ordin să se zidescă o biserică, sântul Dimitru, lângă palatul Domnitorilor. După câte va șile se celebră nunta sa cu Voichița saú Maria, fata lui Radu IV. Pe Dómna Maria, muma Voichiții, o trimise cu mare pompă în Valahia. În acea și Stefan împărți recompense la cei mai viteji ostași și le dete ranguri ostășesci.

Atunci se înfățișară soli de la principii vecini cu felicitări și diverse propunerii. Regele Ungariei Matias Corvin trimise trei soli, prepositul din Alba Gaspar de Otvan și Mihail de Pesteá, cu propunere să-l deslipescă de amicia lui Casimir și să-l atragă spre Unguri, promitându-i mare ajutor împotriva Turcilor.

Dar Stefan nu s'a înduplecat a se răci de amicia polonilor (2). Casimir temându-se ca Stefan să nu se lipescă de amicia lui Matias Corvin, îi trimise pe Stanislav Batrona de Strelgița, Palatinul Balzului și pe Andrei de Barșovița, prepositul din Lancicia și Canonicul din Cracovia, ca să-l facă să repete din nou parola saú jurământul de amicie.

(1) Cr. Mol. t. I, pag. 129.

(2) Dlugos.

Șincai, acest cronicar constiincios și original, strigă în stilul său plin de naivitate : «Veđi mândrie, ca să nu ție nebunie, la aceste două némuri, care credău că cu multe stórceri de jurăminte și cu apărările unora împotriva celor alți vor supune pe toți românii !»

Negreșit aceste nebunesci pretenții ale princilor creștinii de a se supune unii pe alții, și mai vartos ale Ungurilor și Polonilor de a supune lor pe Romani au servit la mărirea Turcilor mai mult de cât luptele lor n'au putut să oprască această mărire a puterii otomane. Istoria este plină de laude pentru principii creștinii polonii și unguri, că au fost nisce bulevadre puterice împotriva invasiunilor otomane în Europa, și nici o vorbă de Romani care au vărsat atata sânge pentru ca să oprască acest deluviu înfricoșător. Văđurăm mai sus, cum Matias Corvin își atribui meritul spargerii armatei otomane de Stefan lui însuși și într'un mod atât de nepotrivit. Ast-fel făcău toți acești principii creștinii și unguri și poloni. Făcău lumea să credă că românii erau vasalii lor și că toate faptele de arme ale românilor în timp de trei secolii se făcuseră din voința principilor poloni și maghiari, pentru că acești din urmă le au dat că e odată ajutóre în ómeni atât de neînsemnate în cât nu merită să se vorbescă.

MAHOMET II CERE RESBUNARE.

1476

Casimir, regele Poloniei, îndemnat de adunarea țării séle, ca să sprijine cu orice preț pe Stefan împotriva Turcilor, căută mai întâiu să trimită soli la Mahomet II ca să-l invite a se lăsa de planul său de a supune Moldova. Solii amintiră împăratului amicia regelui Poloniei pentru dănsul ; îi declarară că neîncetat principii Europei împreună cu Papa îl invită a rădica arma contra Turcilor, dar

că el Casimir nu a voit să consimță pentru amicia ce p^ortă Sultanului.

Pentru care lucru învită pe Mahomet II să renunță la planul de a supune Moldova, ca să nu fie acesta ocașie de o coaliție Europ^onă împotriva lui. Dar dacă Stefan a făcut vre o greșală, acea greșală să se cerceteze de o conferință între principⁱ(1). Solii lui Casimir nu isbutiră nimic.

Mahomet strânse armata la Sofia (vechia Sardică), ca de aici să trecă în Moldova, să o supue și să așeze în locul lui Stefan pe un Alesandru ce se da de frate al lui Stefan cel mare. De aici Sultanul trecu la Varna. Acolo îl întâlni solul regelui Casimir Martin Harazin de Vroșinovița la 22 Maiu. Dlușoș dice că Sultanul ar fi răspuns că dacă nu ar fi apucat să plece din Constantinopoli, ar fi ascultat cu bucurie propunerea lui Casimir; dar că acum era târziu, căci îl așteptau hanul Tătarrilor și domnul Valahiei după a căror rugă el făce acel pas. Cu toate acestea, dacă Stefan va consimți a plăti Sultanului tribut atât pe trecut cât și pe viitor și dacă va da înapoi cetatea Cihlia Valahiei și va libera toți robii, îl va erta. Aceste condiții nu plăcu solului, înștiință pe Stefan și el trecu în Polonia.

Stefan auzind de venirea lui Mahomet II cu o putere extraordinară, trimitea regelui Poloniei curier dupe curier ca să-i c^oștiră în ajutor. Sub cuvânt că Moldovenii știindu-l singur în față cu totă puterea otomană, se vor abate din bărbăție; dar știind că regele Poloniei este cu d^oșul, toți se vor pune cu inima plină de speranță, sub stindardele domnitorului lor.

În sfârșit Casimir dete ordin a pleca totă oștirea din Podolia, Belza, Rusia ca să păd^oscă hotarele Poloniei; cât pentru ajutorul lui Stefan nu a voit să-i dea.

(1) Cron. Mold. N. C.

Ast-fel era amicia ce principii creștini purtau unul pentru altul. Dacă Stefan ar fi primit să se recunoscă îndată ca vasal al regelui Casimir, negreșit că acesta ȳ-ar fi dată îndată ajutorul cerut. Dar din momentul ce Stefan ar fi hotărît să supue țera sa la o putere, ce mai eră nevoie a se supune Polonii? el putea tracta cu Mahomet II, și ast-fel să înlătore resboiul, fără nici o suferință pentru Moldova și fără vărsare de sânge, cu atît mai mult că Turcii până în acele timpuri respectaseră tractatele lor cu românii Munteni. Stefan luase Chilia și Acherman din nou, pe care le părăsi. Trecu sub sabia garnizona otomană (1).

Îndată coborî în Moldova o mare oștire de Tătari, această armată numerosă se puse să prade, să arză, să robescă, să ucigă, să desonore. De la o margine a țerii la cea-laltă nu să audea de cât o lungă gemere de temere.

După acesta o armată Turcă mult mai numerosă de cât a Tătarilor intră prin mai multe țeri ale Moldovei. Sufletul lui Stefan nu se descuragia. El voia să-și facă datoria, apoi sôrta hotărască ce va voi. Acéstă idee îl împacă cu consciința sa.

El hotărî să oprască pe Tătari d'a se împreuna cu Turcii.

Ast-fel plecă cu un corp de oștire împotriva lor spre Nistru.

Nu departe de Nistru se dete această bătălie împotriva Tătarilor; luptă memorabilă ce ia loc în luptele cele mai mari ce căștigă Stefan.

Acéstă bătălie inversunată ținù trei zile. A treia zi Tătarii se rupseră de fugă. Nici odată armată în fugă nu se afla în starea mai miserabilă de cât acesta. Fugarii cei mai vârtoși se luptau cu cei mai slabi, ca să le ia caii și să pôtă fugi mai repede.

(1) Cogălnicenu, Arhiva R.

Unii se împotrivesc, se lovesc, se ucid, alții aruncă armele ca să fie mai ușori. Dlușoș dăce: «Mai mulți Tătari s'au tăiat în fuga lor de sabia Moldovenilor de cât pe câmpul de bătaie. Decă spăimântându-se Tătarii, ca să pótă mai repede fugi, nu numai armele, și farătrelle cu săgețile, șelele și vestmintele le lepădaș și ca nișce turbași, golă sărău în apa Nistrului unde se înecaș.»

Mai mult de cincă-spre-dece miă de Tătari s'au perdut. Acășta armată numai putu intra în luptă.

Când Ștefan credu că a fărâmat cu totul oștirea Hanului, se repeși la Dunăre pe unde intra marea armată Otomană pe cincă poduri. El încercă să-ă oprăscă a trece Dunărea lovindule vasele cu tunuri și primindu-ă la mal în ploie de săgeți și de glonțe. Apele Dunărei roșiră de sângele Turcilor; cu tóte acestea, nu putu să-ă oprăscă de a trece dincăci.(1) Ștefan se retrase prin păduri pe calea Turcilor. Ascunși în păduri, oștași seș eșea înaintea Turcilor și îi lovea neîncetat. Ceă ce se înlăturaș căutând provizii, nu se mai întorcăș; oștași lui Ștefan ascunși, cădăș asupra lor și îi sdrobăș; pe ceă ce le cădea în mână îi trăgea în țepi. Acășta ținu mai multe zile; a patra parte din marea armată otomană fuse ucisă cu modul acășta. Sultanul înțelegând că de va mai duce acăște stare de lucruri, va perde tótă oștirea, fără să se bată cel puțin, despărți armata în mai multe corpuri mari și le trimisă să ocupe trecerile și să înconjore pe Ștefan.

Cu tóte acestea lupta urma tot cu acășt mod.

Turcii perduseră pêne atunci 20,000 de ómeni.

De când intraseră Turcii în Moldova, spiritul de intrigi începuse a lucra, mulțumită cător-va partizani cum-părași de Turci cu aur seș care primiseră promisiși.

Ștefan nu dete nici o importanță unor mică manife-

(1) Nimeni nici odată nu a putut opri pe vrăjmași la Dunăre, Mihai a învins pe Sinan Pașă la Călugăreni.

stări ce se făcură printre unii din căpitaniî săi. Se prepară pentru o luptă mare.

Trimise solî la Casimir să-l róge aî trimite 12,000 de Polonî în ajutor. Dar acest rege molatic nu respunse nimic.

Ciuma și fómetea, aceste două bice ale armatelor, își dară acum mâna ca să piardă armata otomană. Tótă partea țerii în jos era deșértă : vite, locuitori, bucate, tot se ridicase și se trimise spre munți. Pe tótă ziua aceste două rele cosea pe Turci cu furie. Mohamet II se descuragiă. De mai multe orî avù ideea a se înturna séu a trimite la Stefan să-î facă propunerî de pace. Dar rușinea și temerea de a nu fi refusat, îl opriră. Către acestea, tótă speranța lui era în venirea lui Radu V. cu muntenii seî și cu provisiî de gură. Asteptând ânsă, în mânia ce îl înconjură, Mohamet II se puse a pustii tot pe calea sa prin sabie și prin foc. Fómetea se încinse pe tótă țera. Se găsiră prin păduri turme de vite rătăcite, mórte și lâncede : ómenî bătrâni, copii, femeî cu prunciî în brațe, unii abătuți, alții lânceđi de ciumă, alții morți și ne'ngropați.

Atunci Mohamet se înspăimântă și năvăli în Podolia dar și acolo nu găsi mai multă îndestulare. Prădă și arse orașele și satele și se abate la Sucéva, apoi la Hotin.

El voi să ia aceste cetăți, le bătù, dar fu nevoit a se retrage cu rușine de sub zidurile lor, perênd o mare multime de ómenî. (1)

VALEA ALBA

În timpul acesta boeriî lui Stefan îl povêțuiră să se retragă la munți cu tótă ostirea și acolo la strimtori să astepte pe inamici. Acest sfat era înțelept.

(1) Dlușu ; Cureu ; Mihoviî ; Spondan ; Miron logofetu ; Voșiu ; Fabriciu ; Podesta ; Brențan.

«Turcii sunt încă mulți în număr, dicéu cei mai bătrâni căpitani. Nicî o dată Sultanul nu a ridicat o ostire mai mare de cât acésta. Dacă ne va învinge pe noi cu desăvîrșire și pe M. T. va robi, vor face ce vor voi ei în Moldova, vor face pașalic séu vor numi un Domn vasal. Pe cât însă vor sci că Stefan este în picioare și în capul unei armate, nu vor cuteța a face nimic.»

Stefan înțelese tótă prudența ce avéu aceste cuvinte, ast-fel plecă și aședă tabăra la *Valea-Albă*.

Valea Albă sau Resboeni este morméntul ostirilor lui Stefan cel mare, este câmpul ce, după bătălie, descris în rândurînepiritóre de necunoscutul autor al *Cântării României*, suflet mare, inimă ténără închipuire bogată, formă elegantă, poemă demnă de marele fapte ale timpilor de atunci, și care nu ne lăsă nici un nume. El vorbî de România, de faptele ei cele mari, de eroii ei cei străluciți, și nici o vorbă de el însuși! Ori și care ar fi numele téeu ce ascunđi, cântărețe gingaș și înfocat, sufletul lui Stefan cel mare inspiră frumósele téle descrieri. Tu ai căđut sub cósa anilor sau a suferințelor, dar cântările téle au să trăiască! Ele vor fi cântate în vécurile ce au să vie de generații demne de acele timpurî viitoare; ele vor face fericirea acelor fii ai României la care ursita gândesce în viitor. Generația de astăđi nu le aprețuesce, căci nu le înțelege, nu le simte; fapte celor vechi sunt prea mari pentru admirarea Românilor de astăđi. Va fi ferice viitorul cântărilor tele? tu póte că nu ai cređut? Póte că ai perit cu durerea că numai este viața ce ai cântatată de dulce. Acésta a trebuit să fie o durere sfășiióre pentru sufletul téeu! A perde credința în viitorului patriei, este a nu mai crede în nimic! Dincolo de mormént póte încă să dacă nu visele învălmășite ale bolnavului și nebunia, și atunci mórtea este aștepta teca cea din urmă mângâere.

Valea Albă se întinde plecând din pôlele unor munți păduroși. Sub acești munți cură unul din acele râulețe ce sunt atât de multe în părțile muntoase ale Moldaviei, râulețe neînsemnate, unele ce nu merită să priiméscă cel puțin un nume. În Grecia veche unde aceste râulețe sunt rari și trăesc puțin timp în cursul anului, ele aũ un nume pompos; o fabulă este legată cu numele său, cu undele séle; un zeũ, o zee, un rege, un eroũ un martir cată a fi făcut ce-va aici. La Români ele abia aũ un nume cunoscut numai de cei ce locuesc malurile séle, acest râuleț de la Valea Albă ce cură rîdënd pe țărîna amestecată cu osămintele vitejilor ostași ai lui Ștefan, nu spune nimic trecătorilor despre marea luptă ce se făcũ o dată aici! poporul împovorat de greutatea traiului, despărțit de faptele trecutului prin ignorință, rămâne nepăsător. Cei mai mari avuți, luminați, desprețuesc aceste povestii și le privesc ca aberațiunile timpurilor ce nu mai sunt. Urând faptele străbunilor, urim și amintirea lor.

De la acest râuleț, Valea, plecând de la apus, merge spre nord-est rădicându-se lin și nesimțit la o distanță de două leghe, fără să facă valuri, nici crăpături, nici cotiri. Pe tótă acéastă vale nu sunt păduri, ele încep aprópe de rîu.

Tăbara lui Ștefan, aședă de cei-altă parte a râulețului, în perii stufoși ai délurilor, se întindea prin verdețele séle până la râuleț. Pădurile ce o ascundea în sinul lor, se nreău pe déluri. Ștefan avea dar în spate aceste păduri și déluri înalte, și după acești munți mai departe, rîul Bistrița și alți munți păduroși, ce se întindéu și trecéu unii d'a lungul, alții în trâmbă dincolo de hotarele Transilvaniei. Acéastă poziție era pãrtinitóre unei armate ce voiesce să se bată de la adăpost. Totul era să scie să o păstreze. Întêmplările voiră că Ștefan să nu rămie în acéastă cugetare.

Turcii se arătară de cu séră. Corpul lor cel mare ur-

na pretutindeni pe Stefan. Acest corp sosi aici pe sub lungul delurilor în cursul râulețului, despre Sucéva, și se resfrânse, când se află aprópe de tabăra Moldovenilor, către partea mai înaltă a cóstiî ceî line, în fața cu tabăra lui Stefan.

În acea séră, 25 Iuliú 1476, Stefan zări pe crestetul depărtat al capătului despre nord al cóstei, rădicându-se un nuor de pulbere. Inima lui bătù; omului îi place tot d'auna a spera. Cea dântéiú cugetare ce avù fuse că regele Polonieî, se decisese în sfârșit a-i trimite 12,000 de ostași în ajutor. El spuse acéstă idee bătrânilor căpitanî de oștire ce se află pe lângă dînsul. Acestia se mulțumira a cletina din cap în semn de îndoială.

— Cunosc din timpuri vechi pe Leși și pe Magiari, di se unul din acești bētrâni bravi și hotărâți ca ursitele. Leșiî vor trimite acest ajutor numai atunci când Măria ta, prin înscriș, va închina lor Moldova și va plăti tribut.

— Acésta nu se póteface, răspunse Stefan. Mai curând țera părinților noștri se se schimbe într'un intins mormēt, de cât se se supuie streinilor! Vie să o ia cu sabia! Eu nu o voiú da nici odată!..

Stefan trimise o cētă de călărași cu caii iuți, se vađa ce era acea pulbere. Pulberea din ce în ce se înălța și se lățea mai mult, apropiinduse.

După o oră călărașiî aduseră scirea că acea pulbere era ridicată de picórele cavaleriî, pedestrimiî, trásurilor corpului cel mare al Turcilor. Îndată Stefan dete ordin a se retrage mai spre tabără sentinele depărtate, și a fi gata tótă oștirea de bătaie.

Turciî ajunseră la apunerea sórelui, obosiți ei și caii lor de cale și marea arșiță din dióa aceia. Tăbărârea lor se făcù în momentul când tóte puterile fizice îi părăsi-seră.

Dacă Stefan cel mare ar fi eșit atunci cu armata sa odihnită și ar fi căđut repede asupra Turcilor, atât ar-

mata, cât și Sultanul Mahomet II nu ar fi mai revădut țera lor.

Stefan nu o făcù și acésta fuse o mare uitare, căci atunci Radu Domnul din Muntenia nu sosise încă cu armata în ajutorul Sultanului. Tótă acea nópte și a două ȃi, în timpul luptei, venéu neîncetat corpuri de oștiri otomane; a doua ȃi veni Radu. Sultanul, fărâmat séra, cele alte corpuri sosite cum și armata Radului, ar fi fost risipite cu mare înlesnire.

A doua ȃi, la 26 Iuliù 1476, armata otomană erà odihnită. Cele dântei raze ale sórelui străluciră pe acéstă vale verde coperită de o mare de ómenî, de cai, de corturi, de trăsuri, de arme; felurite colorî amestecate, turbane, capóte roșii și verđi; vedere ciudată, plăcută și înfiorătoare. O lume de ómenî ce omórá ómenî! curînd și sângele va curge! junia, viața se vor stînge! Călăi a căror crime nu sunt pedepsite! Ceva ce este ca trăsnetele lui Dumnezeu, ce ucig fără pedepsire! Pe acéstă mare vie, sórele resfrângea voios razele sele.

Acéstă mare se mișcă, se înturnă și curge; se varsă în rînduri spre rîuleț, apoi se opresce într'o grămadă întinsă. Din acéstă grămadă ese un șir larg, se lungesce și căută să trecă rîulețul. Caii rîncează, saltă. Se urméză sub călării, lor coperiți de capóte, turbane de tóte colorile, ieniceri aleși, cu săbiile în dinți, pistólele în mîni, se aruncă, în galopul cailor, pe calea ce se strîmtează între păduri; pămîntul bubue sub piciórele cailor, délurile, pădurile resun; o strigare surdă se rēdică în aer; pulbere désă îi acopere. Vestitul comandant Sevganbași dela Trapezunta, merge în fruntea lor.

Stefan vedēnd cavaleria ianicerilor atacând, dete ordin călărilor săi să descalice și să se înșire cu sinețele pe mărginitile pădurii. Pe drumul care ianicerii căutară se trecă, se aședară două tunuri cu cartice. Turcii se aruncară cu furie pe acéstă cale. Dar abia intrară, și d'odată

pădurea din două părți vărsă asupra lor o plóie de glónțe, de săgeți, de cartice. Mulți cai se poticniră séu cădură uciși cu cavalerii lor. Îndată se formă o movilă de leșuri — o stavilă mai mult. Unii cavaleri în turbarea lor tremură printre cele două ploii de focuri, săriră dincolo de tunuri unce cădură uciși. Ianicerii înspăimântați de mórtea ce lovea din umbră, de cadaverile nenumerate ce cădură, nedădați cu aceste lupte de păduri, stătură un minut, apoi întórseră caii și fugiră, îndesându-se, călcându-se unii pe alții, cu mórtea în spate și în amêndouă cóstele. Eî întâlniră ianicerii pedestri, ce venéu în ajutorul lor : îi resturnară din fugă, îi călcară în picióre. Acești pedestri, cătând să scape în' pădure de a nu fi striviți de eî, daú peste glónțele Moldovenilor ascunși după copaci. Nu mai era o luptă; era măcel. Din tóte părțile pădurii Moldovenii cădură atunci asupra ianicerilor. Acești din urmă se retraseră din strimtóre. Dar mórtea îi urma; cătară să fugă în rîndnială; călări și pedestri se isbiră de pepturile ostirii ce venea în urma lor. Acolo o noué ucidere.

Mahomet-Aga din Trapezonta le strigă să mérgă na-intea vrăjmașilor, în numele Sultanului, în numele Profetului Mahomet, (1) nimeni nu-l mai asculta. Capii lor lovea pe soldați cu iataganul ca să mérgă. Ianiceri pedestri se aruncară la pământ, fără să mai asculte ordinul capilor.

Mohamet II, ce remăsese mai în urmă, prevédând o fugă generală, se decise, cu sacrificiul vieței séle, a'î face să înainteze.

El trece pe calul séu repede ca o săgétă printre rîndurile ianicerilor, aruncând tutulor vorbele acestea : « Mișei! de la începutul luptei sunteți învinși? Ast-fel se luptă acum fii profetului? Voiú merge ea 'nainte către ghiauri, chiar atunci când nu voiú fi urmat de voi. Pă-

(1) Hammer, p. 307. — Seadedin în Bratuti I. II. p. 301.

rinții voștri vor întreba ce ați făcut pe Sultanul vostru și voi veți răspunde : 'l-am lăsat să moră, căci numai el singur a avut bărbăția să meargă 'nainte!'» Aceste vorbe aruncate, Sultanul ia în mână o pavază, dă pintenii calului său și se aruncă spre riulet. Ianicerii rușinați, îl urmăză.

Stefan înșelat de fantasma isbîndii, eșia acum din pădure; o parte a armatei se le trecuse riuletul. Acesta fuse a doă greșelă a lui Stefan ; pădurea nu mai apăra mica sa armată. Acum el era espus; poziția lui perdată. Beția învingeri trecu prin ochii săi — razele ei îl orbiră. Un corp de spahii călări alergă în ajutorul Sultanului. Atunci începu o luptă teribilă. Din tot lungul pântecelor pădurii eșea săgeți și glonțe, aruncate de Moldoveni. Stefan, de și cu o armată mai mică în număr, făcea minuni, mulțumită artei militare, cunoscută încă de atunci la Moldoveni.

Pe la două ore după amiaș, Moldovenii trecuse riuletul și înaintase pe costa cea lină, împingînd pe Turci și caii lor, care acum perduseră cu tărîmul bărbăția ce găsiseră în vorbele Sultanului. Sultanul așepta ajutore. Stefan neprimind nici un ajutor de omeni, fuse silit a băga totă oștea sa în luptă, fără să pótă a face să se odihnescă parte din ostașii săi. Pe la patru ore Turcii începură a se pleca. Cete de călări, nevoind a mai asculta vocea capilor, se retraseră la păduri. Mahomet II vădu și tremură. De o dată se dări pe vîrfurile cîstii o negură. O strigare de bucurie în armata Otomană vesti că această negură era o oștire ce veneu Turcilor în ajutor. În adevăr, era Radul Domnul cu armată de Români Munteni. Aceste strigări de bucurie se înțeleseră în armata Moldovenilor ; ele vesteu negreșit ajungerea ajutoarelor.

Muntenii intrară în luptă.

Radul Domnul Munteni înturnase sabia însuși împotriva némului său. Ast-fel când fapta lui se auși în Europa, toți blamară această faptă a unui Român.

Ajungerea acestui ajutor, urmat îndată de ajungerea altor cete Otomane, aruncă descuragiarea între Moldoveni. Stefan însuși perdù speranța de a învinge.

Pe la 6 ore spre sérá, Munteni coprinseră părțile mărginașe ale pădurii. Stefan temënduse să nu pérđă intrarea strimtorii, și să fie apucat între două focuri, se retrase în regulă, către strimtóre, preșintând Turcilor fruntea, și apărînduse mereu. Dar acum mărginile pădurilor erau ocupate de Munteni, retragerea oștirii lui Stefan în păduri era neputincósă. Săgețile și glónțele găuréú aceste corpuri de carne, ce se restrângéú și se împuținau neîncetat. Cele două tunuri ale Moldovenilor erau luate de Tnréi. Nicí un mijloc de retragere, nicí o speranță de scăpare!

Ostașii lui Stefan începură să fugă, în deșert eroul, călare, cu sabia scósă, se punea înaintea lor, aducêndule aminte ívingerile anilor trecuți, rușinea ce este a fugi, fala de a muri în luptă cu armele în mână. Ostașii nu audéú nimic. Ostașii Moldoveni, apucați între mai multe focuri, căđuseră atât de mulți; vederea înflorătoare a acestor cadavere nenumérate era destul să descourageze pe Moldoveni.

Séra Moldovenii ce mai rămăseseră în foc, părură atât de obosiți în cât numai putéú să se serve cu armele lor; unii cădéú pe pământ de ostenélă. Stefan se mai aruncă o dată printe ostașii săi și îi îmbărbătézá cu vorbe mărețe. Calul seú cade. Turcii se aruncă asupra lui. Garda lui Stefan de ostași îmbătrîniți în lupte și mai mulți din boerii seú, alergă il apărá cu bărbăție și il târăsc din luptă, fără voia lui. Acéstă retragere fuse repede. Turcii nu putură să i urmeze în păduri, acoperite acum de umbrele nopții.

Stefan fuse târit din bătae când nu mai rămăsese de cât câte va cete încă a se lupta. Rémaseră însă lui Stefan 12,000 de ostași cu viață din tótă ostirea sa. Dar a-

cești ostasi, fărămați, se risipiră fie care, nemaî gândind de cât la viața lui.

Acea nópte învălî valea acoperită de sânge și de cadavere. Vedere înfiorătoare! De jur împrejurul câmpului de resboiū, la o distanță depărtată, ori unde a călcat picióarele Otomanilor, s'a făcut un deșert spăimêntor. Casele aū ars și s'aū schimbat în țerină, pădurile pe ici pe colo ardêū încă, vitele se înturnă séra la locașele lor și nu mai găsesc de cât deșert și cenușe. Femeile cu prunciî în brațe, bătrîniî rezemați în cârji, rêtăcesc prin păduri, flămândesc, însetoșeză și se abat.

Pe câmpul de resbel, omul nu póte să mérgă fără să calce pe un cadaver. Sângele a închegat îndată, cadaverele sunt despuiate de Turci. Turciî căduți, sunt înmormêntați; Moldoveniî singuri aū rēmas neîngropați. Turciî fac piramide din capetele Moldovenilor. (1) Prăđile se împărtiră, turmele de porci se dară muntenilor în parte (2). Printre cadavere se ved arcuri fărămate, coifuri călcate de picióarele cailor, tăiate de săbii; pavage rupte. Caii morți sunt fără număr. Ici și colo se ved movilî de pămênt, mormintele Otomanilor. Paseri de pradă sbor asupra cadaverilor; câini rêtăciți, sătuî acum, șed lângă prada lor! Leșuri lângă leșuri! Ar crede cine-va că aici este mormêntul lumii întregi. Ici colo prin mărăcini sunt aninate petece de pândă : vântul le miscă. Ici și colo pe movile se vedêū turbane, semne că mormintele sunt turcesci. Apariulū nu era destulă sa spele sângele închegat. Pămêntul, lemnele și frunzele copacilor eraū stropite de sânge. Vântul gemea în frunzele pădurilor. Era óre suspinele sufletelor celor morți oprite asupra păduriî, privind și regretând forma lor de lut? Cine va spune? . . .

(1) Hammer, p. 307.

(2) Hammer, p. 307. — Solacsad.

Mulți boeri Moldoveni au căzut în această luptă ! Mulți viteji s'au perdat. Aici se cosi flórea Moldovei. Nu era aici câmpul unei bătălii, era câmpul unei junghieri. Aici Turcii uciseră ; Români se sinuciseră.

Radu, domnul Muntenilor, pătrunse cel din urmă, inima Moldovei. Dece mii de Români îl ajutară se facă această lovitură. Vestea că Stefan fusese învins, cădù ca un trăsnet pe totă țera și în totă Europa. Toți principii și regii Europii, tânjiră pe Casimir și pe Matias că nu voiseră a da ajutor lui Stefan, și mai mult încă pe Domnul Valahiei care veni împotriva consângenilor sei.

Stefan părăsit de ai sei, numai cu o mică gardă ră-tăcit în întunerecul pădurilor, luă o cale. La fie-ce pas al calului, se uita să vadă daca nu este urmat de vrăj-mași. La miezul nopții el era la pórta cetățuiei Némțului, unde maică-sa Elena, Dómna sa Maria, cu Mitropolitul Teocsit, asceptau să audă scire că Stefan a învins pe Otomanii. Aici erau tesaurii, arhivele Statului și o garnizonă de Moldoveni, pregătiți de apărarea cetățuiei. Dar să lăsăm acolo pe Stefan, până ne vom înturna la această cetățuie, și să cercetăm care a putut fi casua pierderii acestii bătălii.

Lipsit de ajutorul principilor vecini și având în contră-î pe Domnul Valahiei, Stefan nu putea să se lupte cu isbândă de cât de la adăpostiri împotriva unei armate de patru séu de șese ori mai mare de cât armata sa . . .

Lipsa de ajutor de la principii crestini, aruncase o a-dîncă descuragiare printre ostașii lui Stefan. Consilierii Domnitorului înțelegend această pierdere de încredere în sine a armatei, dîseseră lui Stefan să nu se lupte de cât din strimtori și din munți. Stefan nu urmă acestor sfa-turi, eși din păduri. Armata își făcuse datoria ; Domnul, lipsi înțelepciune și perdù. Afară de acesta, nici un corp de rezervă nu își păstră să vie în ajutor. El întrebuiță totă armata ce avea sub mână.

Lupta se perdù ; dar nici Stefan, nici Moldova nu vèdură pãlind strelucirea lor pentru acèsta. Europa simpatisã și mai mult cu Stefan, în nefericire de cât în triumf. Nefericirea îl făcuse și mai mare în ochii sèi.

O timpuri! când Românii, chiar când perdéu bătăliile, eréu respectați! Acele perderi eréu dar mai gloriose de cât câstigurile de astăzi ale Românilor la care ei nu pot să lucreze! Tot ce avem astăzi suntem datorii streinilor. Streinii gândesc, simt, se luptă, suferă pentru noi. Rolul nostru este numai de a ne bucura din fructul ostenelelor altora ; rol rușinos și dureros ce admite ideea de abdicare la viață, la voință, la libertate. Pare că a perit la Români simțimèntul sacrificiilor celor mari, acèstă condiție ce face să fie o nație. Pare că ideia că Românii trebuia să apere patria cu viața lor, nu a existat nici o dată!

Nu se mai fac lucruri mari la Români! Cãtre acestea ei se mișcă, se luptă, ca să ajungă la un scop. Luptele sunt între dènșii. Scopul nu este însã atât de nobil pe cât am avea dreptul a aștepta! Nimic pentru mărirea, fericirea, libertatea națională. Numele patriei este pronunțat neconținut; tóte se fac în numele seú ; în numele patriei se făcură tóte trădările la strein ; în numele libertății, libertate fuse îngenuchiată.

Nația este o mică clasă de ómeni privilegiați din care se compun partidele? Afarã de aici sunt cincimilióne de Români, dar acesti nenorociți nu se numără. Ei sunt priviți nãscuți pentru ca se mulțumescã trebuințele celor puțini. Ómenii și ideile s'aú schimbat. Clasa privilegiată care de un secol și jumătate legã nația cu streinii, primì ea însuși atâtea schimbări. Ea perdù trufia sa de mai n'ainte, dar nu și privilegiile seale; ea coborì de la înălțimea sa, dar nu fuse abătută. Ea fuse dar ca cărbunele care când încetézã de a te arde, te mânjesce! Iată ade-

vărata icónă a timpului la Români: nimic nu mai arde, totul mânjese.

Și nu putea să fie alt-fel! Români nu mai sunt stăpâni a face singur legile lor.

Astăzi se dic că sunt liberi. Camera lor, eșită din sinul claselor privilegiate, se mândrește cu numele de Constituțională. Ciudată constituție este aceia acolo unde nu sunt cetățeni! tristă libertate este aceia acolo unde nația se compune de clăcași sau de obagi! Ei cutéză încă să o insulte în nenorocirile ei!

Dar vorbele mari se dic tot-d'auna când nu se fac fapte mari. Lupta a fost tot-d'auna între boeri și între tron, nația nici odată nu a luat parte. Către acestea poporul din toți timpii a fost mai aplecat către Domn de cât către boieri, instinctul seü îl povățuia: un Domn este un om; un om este o suflare ce trece; o clasă nu trece însă; o clasă are rădăcini adânci.

Dar de unde vine acéstă cădere la Români? pentru ce nu se mai face fapte mari?

Nu mai sunt credinți.

Bătrânii nostri ce muréu în lupte cu fericire, avéu o credință puternică; avéu o religie. A crede în Dumnezeu, este a crede în toate virtuțile; și ei credéu în Dumnezeu. Domni erau espresia poporului. Ei însuși avéu acele credinți. Causa națiunii erà cauza Domnilor; cauza Domnilor erà cauza națiunii. O amenințare, o insultă, și Români se rădicau ca un singur om. Poporul nici pe acele timpuri nu avea pământ ca să-l apere; dar atunci cel puțin avea credințele se; astăzi nu are nici credinți, nici pământ!

Români aă căpătat prefacere. Spiritul lor s'a cultivat; cugetările lor s'a adâncit, datinile lor s'a suptiat; dar inimile aă slăbit, aă perdut credințele străbunilor lor, și numai credința este care face fapte mărețe.

Simțualismul îi ucide pe totă ziua, locașele lor s'a

deschis plăcerilor și inimile lor moliciunei. Viața numai îndatoréză, mumele cresc copii ca să fie netrebuincioși; nevestele nu pot se le inspire credințele ce le lipsesc.

Lucru ciudat! lucru dureros și neauđit! în timpii diu urmă streinii au fost mai calđi pentru nația Română de cât însuși Români!

Poporul Român, în anul 1821 scutură jugul grecilor din fanar, atunci Români nu mai putéu să dea ómenii, care să fie Domni. O seminție de ómenii robi, fără virtuție fără naționalitate, istrumentele unui popor barbar, se-însărcină a da Românilor ómenii demni ca să-î guverneze! Români îi suferéu; ei ajunseseră se credă că între ei nu mai nasc ómenii de cât bunii ca se fie robi; uitaseră că un popor care nu mai nasce ómenii demni d'a cărmui, nu mai póte se aibé nici supuși bunii. Poporul Român cel d'ântéi se rușină de acéstă stare de cădere, fărămă în 1821 jugul fanarioților, cerú drepturi naționale; cerú reforme sociale și democratice. Streinii le deteră dreptul d'a'și alege Domni diutre Români; dar reformele democratice și sociale nu fuseră recunoscute. Anul 1848, proclamă din nou aceste reforme. Tóte puterele Europii le recunóște, le dá, și cu tote acestea nu este nimic făcut; aceste reforme mântuitoře, recunoscute de streinii, află împedicare din partea Românilor. Anul 1848 este ucis, *Principele strein*, ce se cerea, amenință să ucigă pe 1821.

Principe strein, dară — Români nu vor consimți a sacrifica dreptul lor d'a'și alege Domnitori diu sînul lor de cât atunci când tot ce este Român se va reuini sub un sceptru neatárnat și neavénd a da socotélă de faptele se de cât lui Dumneđu și poporului se. . . .

CETĚTUIA NĚMȚULUI

Pe o stâncă négră într'un vechiú castel
Unde în póle cură un riú mititel,

Plânge și suspină tânăra domniță,
Rumenă și albă ca o garofiță ;
Căci în bătălie sociul ei dorit
A plecat cu oștea și n'a mai venit.
Ochi săi albaștri ard în lacrimiele
Cum lucește în roș două viorele ;
Buclele-î de aur cad pe albu-î sân,
Rosele și criniî pe față-î se îngân,
Însă Dómna sócră lângă ea vegheză,
Și cu dulci cuvinte o îmbărbătează.

II

Un orlogiū sună nóptea jumătate,
La castel în pórtă ore-cine bate.
«Eū sunt bună mumă, fiul tēū dorit,
«Eū și de la luptă mă întorc rănit.
«Sórta nóstră fuse crudă astă dată,
«Mica mea ostire fuge sfărēmată,
«Dar deschide pórtă, Turciî mă 'nconjor
«Vēntul suflă rece, rānile mă dor !»
Tēnăra domniță la ferēstră sare,
— «Ce faci tu copilă ? » dīse Dómna mare.
Apoi la ferēstră singură a eșit
Și în tăcerea nóptii ast-fel a vorbit :
«Ce spuî tu streine, Ștefan e departe,
«Brațul lui în luptă miî de morți împarte,
«Eū sunt a lui mumă ; el e fiul meu !
«Daca tu ești fiū-meū, nu-ți sunt mumă eū.
«Însă daca cerul, vrēnd să 'npovăreze
«Aniî vieții mele, și să mă întristeze,
«Nobilul lui suflet ast-fel a schimbat,
«Daca tu ești Ștefan cu adevērat,
«Apoi tu aicea, fără biruință
«Nu poți ca să intri prin a mea voință.
«Dute la bătaie pentru țēră mori,
«Și îți va fi mormēntul coronat de flori !»
Ștefan se întórse și din cornu'î sună ;
Oștea-î rēsipită din păduri s'adună ;
Lupta iar începe ; Turciî sunt trāsniți,
Cad ca nisce spice de securi loviți.

Ast-fel este legenda cetățuiei Némțului. Ast-fel se întâmplă cu Ștefan și cu maică-sa Dómna Elena, dupe bătaia percutată la Valea albă, când veni să caute adăpost, împotriva Turcilor în această cetățue. Ion Neculcea dice, vorbind de această episodă: «Ștefan cel bun, bătându'l Turcii la Resboeni, aū mers să intre în cetatea Neamțului, și fiind mumă-sa în cetate nu 'l-a lăsat și 'i-a dis că : *pasărea în cuibul seū piere*, ci să se ducă în sus să strângă óste că isbînda va fi a lui.

Întemeiat pe mărturisirile lui Cantemir, *Cogălnicénu* dice întru acestea : «Ștefan gonit de Turci, cu o mică suită merge tótă nóptea și ajunge înaintea cetățuiei Némțului. Maică-sa, dómna Elena, la auđul desfacerii Moldovenilor care vestea robia patriei, se arméză cu un curagiū mai presus de secul ei, opresce pe fiul seū să intre în cetate și arătându-se asupra zidurilor, îi dise aceste cuvinte nesterse din aducerea aminte a fie-cărui bun Moldoven :

«Ce? trebuia să te vėđ astă-đi întors de la resboiū fără să fii însoțit de biruință? Pentru ântéia óră, fiule, mī-ai înșelat nădejdele. Uitat-ai óre că porți nume de vitéz? Fugi dinaintea mea și să nu te întorci de cât învingător! Mai bine este să te sciū mort de mâna dușmanului de cât se văđ că 'ți impută drept defăimare că o femeie 'ți-a scăpat viața!» Cronicarii streini nu vorbesc toți despre bătaia ce se întâmplă între Moldoveni și Turci, în urma luptei de la Valea Albă. Cronicarii Moldoveni însă vorbesc de această din urmă bătăe. Tradiția o recunoșee; cânticele și baladele timpului de atunci o amint încă locuitorilor țeranī.

Cetățuia Némțului se află în apropiere de orașul cu acest nume, pe unul din vîrfurile lanțului de munți ripoși și posomorîți ce se întind spre nord-est. Sub acest munte cură un riuleț. Această cetățue a trebuit să fie redicată de cei d'ântei Domni ai Moldovii în resbóele îm-

potriva polonilor, nu se scie daca ea a purtat tot-d'a-una numele de *Cetățuia Némțului*.

Ion Neculcea, ne păstrează o trăsură istorică care ar deveni că acéstă cetățue luă numele de *a Némțului*, dupe bătaia de la Valea Albă, el ne spune că dupe acéstă bătaie nefericită, dupe ce Stefan cătă aici adăpostul pe care mumă-sa nu voi a 'l da, Turcii, cređend că Stefan s'a ascuns în cetatea acésta, veniră repede dupe dênsul și asediară cetatea. Eî urcară câte-va tunurî pe un munte vecin cu muntele cetățîi și începură a bate cetatea ; pe când infanteria otomană o bătea cu săgeți și căuta să scaladeze zidurile despre nord-est, muma lui Stefan comanda apărarea. Artileria Turcilor făcea mari stricăciuni în cetățue. Pe acel timp erea închis în acea cetate un némț, nu se scie pentru ce cuvênt. Acest prins, auzînd cele ce se întêmplău, trimise vorbă printr'un gardian mumei lui Stefan, să'l scotă din închisore și el promite că va scăpa cetatea. Muma lui Stefan priimi acéstă propunere cu óre-care îndoială : némțul fu liber, acesta începù îndată a opera. El îndreptă tunurile din cetate asupra muntelui pe care se afla bateria otomană.

Dibaciù în acéstă artă, isbuti a astupa mai multe tunurî turcești.

Turcii rămîind fără tunurî, coborîră din acel munte. Atunci némțul îndreptă tunurile sale asupra taberiî otomane. El îndreptă un tun asupra cortului lui Mahomet II ; giuléoa rupse boldul aurit dupe cortul Sultanului. Acéstă faptă făcu pe Mahomet a se retrage îndată și a lăsă cetatea.

STEFAN LA DANIEL SIHAȘTRUL.

Vorbele maicii séle chemară pe Stefan la misia sa. Misia unuî ostași este de a învinge saù a muri, între aceste două nu este loc de cât pentru lașitate. Stefan

plecă nóptea de la Cetatea Némțului în sus pe apa Moldo-
viî, pe la Vorănețe, unde într'o peșteră trăia un sihastru
(eremit) anume Daniel. El bătù la ușe și anunță că este
Stefan, Domnul Moldaviî. Acestsihastru era în rugăciune,
se întrerupse și îi răspuse :

— Stefan Domnul Moldoviî să aștepte afară pênă ce-mî
voiî curma rugciunea mea.

Când sihastrul sfârși rugăciunea, chemă pe Stefan în
scorboră.

— Am perdat bătălia de Valea albă împotriva Turci-
lor, și se el, nu pociu să mă mai bat. Voiî închina țera
la Turcî? sau nu? Iată ce voiî să-mî spuî tu, care depăr-
tat cu totul de gândurile lumesci, veđi lucrurile mai bine
de cât noi.

Sihastrul clătină din cap. Timpul a închina țera nu a
sosit încă. Moldova are încă viață, căci are încă credință
în Dumneđeî. Ea se va închina când va perde credința.
Tu te bate încă! resboiul îl veî câștiga până în sfârșit.
Dupe ce veî învinge pe Turcî, zidesce o mănăstire a
sântului George.

Stefan incuragiat din nou de aceste vorbe ale sihastru-
lui, plecă în sus spre Cernăuți și spre Hotin; acolo el
strânse oștire de țeră și mercenari streini cu care se cobori
apoi, ridicând cu putere, în calea sa, ómeniî bunî de arme.
Oștirile lui, fărămate în resboiul de la Valea Albă,
auđind de noa ridicare a lui Stefan, alergară din tóte
părțile la dînsul.

Streiniî pe atunci nu putéu încă să dărâme un Domn,
nici cu armele nici cu intrigile. Veniră în urmă timpuri
când o putere streină surpa un Domnitor, prin boierii
țerii, numai că acestia le sufla o vorbă la ureche, și popo-
rul ce nu vedea ce este sub vâl, devenea instrumentul
celora ce lua numele patriei și libertății, ca să ucigă
patria și libertatea.

Dar atunci boerii ei însuși muréu cu armele în mână

pe câmpul luptelor. Mahomet luând scire că Stefan a strîns din nou o armată și vine în jos, se puse pe gânduri. Acesta strică planul său de a numi un alt Domn în Moldova, el ridică tăbăra de lângă cetatea Némțului și plecă spre Dunăre. Resboiul, ciurma, fometea. împuținase armata sa : încă o bătae cu Stefan și această armată s'ar fi putut sdrobî. Stefan însuflă spaimă Turcilor. Mahomet plecă dar fără să ia nici o dispoziție. Retragerea Turcilor semăna mai mult cu o fugă, atît era de repede.

Stefan ajunsese garda din urmă, el o bătù de mai multe ori. Corpul cel mare el însuși suferi. Două-deci de mii de Turci cădură în această retragere. La Dunăre o nouă luptă astepta pe Turci. Stefan îi lovì cu tărie, îi fărămă. Mahomet trecu Dunărea numai cu a opta parte din armata cu care venise în Moldova. Iată ce esplică neapărat pentru ce Mahomet II nu schimbă pe Domnitor și pentru ce Moldova nu se închină Turcilor. Fără această pierdere a Turcilor, Mahomet II nu ar fi părăsit țera, fără să împlinescă gândul cu care venise în Moldova.

Matias Corvin era în adevăr un om ciudat. îndată dupe retragerea lui Mahomet din țera, scrisese Papii de la Roma și tutulor principilor din Europa, că Mahomet II fugise din Moldova cu atîta repeșiciune, căci aușise planul său de a veni cu ostiri în Moldova și profită de acesta ca să ia de la principii Italii 200,000 de galbeni spre a face resboiul Turcilor, ceea ce nu făcù. (1) Acei bani însă el i-a cheltuit în resboiul ce făcu Austriei (2).

Cronica lui Ureche, țice că în anul acela a murit Dómna Maria a lui Stefan, Iunie în 22, și la 8 August a murit Dómna Chiasna a lui Srefan. (3)

Stefan gonind pe Turci spre Dunăre, îi cădù în mână însuși cortul lui Mahomet II. Cantemir țice că Domnul

(1) Dlușoș.

(2) Cureș.

(3) Reș țice.

Moldovii avù gloria să învingă pe acel împărat ce fusese gróza lumii întregi, și acum avù fericirea că putù să scape nesticat la Adrianopoli cu o mică suită.

De la Dunăre Stefan s'a întors în întrul Moldovei ; la Vorăneț zidi biserica sântului George, precum promise sihastrului că va face daca va învinge pe Turci. Dar îndată ce se întorse de la Dunăre puse de strânse trupurile vit-jilor căduți la Valea-Albă. Ósele lor fură îngropate în mai multe movili. De atunci locul de bătae se dete numele de Valea-Albă, ca să amintă resboiul de Valea-Albă, adaogă cronicarii, pentru că atâtea trupuri coperiseră acea Vale cât se albise. Nouă ni se pare că Valea-Albă era înainte de bătae. Mai târziu Stefan zidi pe partea de sus a văii o biserică ce trăesce până astăzi sub nume de mănăstirea *Resboeni*.

La acéstă biserică se află pe o pétră o inscripție în limba slavă, ce sună în chipul următor și care luminează multe unghiuri întunecate ale istoriei lui Stefan. Iat'o :

«În zilele bine credinciosului și de Christ iubitorului
«Domnitor Io Stefan W, cu mila lui Dumneđeu Domn
«pământului Moldovii, fiul lui Bogdan, W în anul. . .
«iar al Domnii sele 20 ani curgênd, s'a rădicat pute-
«ricul împărat Mahomet cu tóte puterile oștirilor sele
«ale răsăritului; încă și Basarab W, chemat fiind la
«răsboi, a venit cu tóte puterile pământului, și a venit
«să robescă și să ia pământul Moldovii și a ajuns pîna
«aici la locul ce se chiamă Valea Albă, și noi Stefan
«W, cu fiul nostru Alecsandru am eșit înaintea lor aici
«și am făcut cu dinșii mare răsboi în luna lui Iuliu 26
«de zile. Și după voia lui Dumneđeu chreștini a fost
«învinși de păgâni, și a căduť aici multă mulțime
«de ostași Moldoveni. Atunci a luat și a treia parte
«din pământul Moldovii *despre ceia lature*. Pentru
«aceia a bine voit Io Stefan W, cu a lui bună vrere de
«a zidit biserica acésta în numele arhistratigului Miha-

«il și spre rugăciunea lui și a *Dómnnei sale Maria* și «fiilor seî *Alesandru* și *Bogdan*, și în aducerea aminte. «bine credincioșilor creștini care aici au perit în anul «7004, iar a Domniei lui vârstă anul 40 curgând, luna «lui Noembriu în 8 zile.»

TURCIÎ SE ÎNTORC IARĂ ÎN MOLDOVA

Stefan nu voi să lase țera sa nearmată, oștirea era neatárnarea ei. Era încă timpul când Domnitorii români se rușinau de a fi Domni supuși și nu tremurau la ideia de a muri pentru mărirea patriei și libertății. Dacă este ce-va care românii trebuie să regrete este acel spirit de vitejie și mărire națională. Stefan reorganise armata sa cu energia și dibăcia ce îi cunoșcem. El înrolă ómenii munților, unde numérul poporațiunei descrescuse. Moca-nii, păstorii, lemnarii, se hotărâră a lua armele. În anul 1476 Matias Corvin dade libertate lui Vlad V Tepeș, ce îl avea într'o închisóre în țera sa, și dade ordin lui Stefan Batori să meargă să-l puie domn în Valahia. Pe acele timpuri Turciî intrară în principate.

O diplomă a lui Matias prin care dăruește acestui Stefan Batori bunurile familiei de Marat pentru isbânđile făcute de densusul de curând asupra Turcilor în Transilvania și isgonirea lor din Moldova; precum și asupra Radului III Basarab și muntenilor, întemeiază dișele unor cronicari despre o nouă invasie Otomană și Munténă în Moldova.

Din acéstă diplomă se vede că în timpul nunții regelui Matias cu Beatrice, fiica regelui Neapolului, Mahomet II a prădat Moldova. Șincaî dișe că pe Mahomet II l'a alungat din Moldova Stefan cel mare, iar nu Stefan Batori, și pe Vlad V tot domnul Moldovei l'a ajutat mai mult de cât Stefan Batori a se urca pe tronul Valahiei. Stefan W a intrat cu oștire în diua de Sântul Martin în

Valahia. A prins pe Radu IV, pus domn de Turcii, au bătut și risipit pe Turci și a pus domn pe Vlad V Tepeș (1). Engel dice că în iarna din anul 1776—7 a venit iar Turcii în Moldova în timpul nunții lui Corvin. Ei aveau 40,000 de oameni. La sfârșitul anului 1476 Matias Corvin a trimis de Stefan Batori, care înțelegându-se cu Stefan cel mare, a scos pe Turci din Moldova.

De acolo cei doi Stefanii cu ostirile lor trecură în Valahia ude isbiseră pe Turci și pe Radu care fugi în Brașov (2). Cetățenii din Brașov au dat pe Radu în mâna lui Stefan cel mare care l'a și ucis (3). În locul lui s'a pus atunci Vlad V Tepeș, pentru a doua oară (1477).

Vlad V, a mai domnit până la 1479, ucis de un șerb al seū.

Stricoschi dice că Stefan cel mare a pus Domn muntienilor de un boer al seū Tipulisa (Woiwoda Muntaschin postavii) Miron dice că Vlad V Tepeș a murit în bătaia de la Rîmnic împotriva lui Stefan cel mare în 6989.

Din toate acestea se dovedește că Stefan cel mare a bătut pe Turci și acastă dată. Stefan ce avea pace de cât-va timp nu înceta a lucra spre a organiza armata și administrația, precum și a zidi mănăstiri și cetăți. În anul 1483 zidi cetatea Smergdova lângă Roman. Acea cetate a cădut și s'a risipit în urmă de valurile apei Moldovei (4).

BAIAZED II

Acesta trăi șese-șeci de ani și împărăți treizeci și doi. Avu cinci fi: Ahmet, Selim, Cehincén, Alemcea și

(1) Dlugos; Komer.

(2) Veđi epistola lui St. Batori scrisă din tabăra ostirilor regale lângă Bucuresci, 11 Noem. 1476.

(3) Acest Radu pare să fi fost Radul cel frumos, care a făcut monastirea Tânganu.

(4) Neculcea.

Corcud. Acest Sultan fuse vitéz și activ, cu putere de spirit nebiruită chiar în nenorocire. Nimeni nu-l întrecea la puterea fizică. El observă legea cu mare severitate și iubì pe ómenii învățați pe care îi ajuta făcându-le tot felul de ajutoare, ba încă și pensii anuale, și înbrăcându'i în vestminte de mătase, *Sof*, de unde 'și ea numirea *Softa*. Baiazed II avea întinse cunoscinți în literatură, ceia ce'l făcù să trecă printre supușii seì pentru principele sciințelor. Cu armele în mână el fuse atât de fericit ca și înaintașii seì. Câstigă regate mari; înălță edificie publice, printre care se numěr și geamia ce se vede în tîrgul *Arami*, a cărui arhitectură este încântătoare, și geamia de la Amasia. Tot el dresе zidurile Constantinopolului. Începutul Domniei seì se însémnă cu ducerea lui la Meca ca închinător, și lăsarea tronului fiului seù Corcud. După întórcerea lui Baiazed, fiul seù îi dete tronul. Fii seì Jem și Zizim se revoltară împotriva lui Baiazed. Făcù douë cetăți în Grecia, luă Acherman și Chilia din Moldova; călcă Circasia, ajută pe Maurii din Spania; supuse Bosnia și Croația; purtă armele în Asia, Grecia și în Italia. Voescе să abdice în favorul fiului seù Ahmet; Selim se supără, redica armată și este învins. Baiazed da tronul lui Ahmet care nu'l primesce. Tronul trece la Selim, Baiazed móre de întristare seù de venin.

Baiazed II avu trei ani de linisce, dupe ce alungă pe frate-seù Zema. Acest Sultan incheiase un tractat de pace în anul 1483, prin Petre de Varda, arhiepiscopul din Coloccea, pe un termen de cincì ani. În acest tractat nu se făcuse nici o vorbă de Moldova și Valahia. Baiazed II arêtând în sfârșit dorința sa de a supune pe Domnul Moldovii și preparându-se pentru un ast-fel de resboi, Matias Corvin, în anul 1484, făcu observare Sultanului că rădicarea armelor asupra Moldovii este o calcare a tractatului, Baiazed II 'i-a răspuns că pacea îi este mai plăcută de cât viața; dar că tractatul nu coprinde nici o vorbă

despre Moldova și Valahia. După acesta trimise la închi-sóre în Arva pe ambasadorul Regelui Matias, Petre de Varda. (1)

Sultanul prepară 350 de vase de răsboi și o mare armată de uscat pentru expediția în Moldova. Scrise tot-d'odată hanului Tătăresc să vie în ajutor cu oștirile séle. Acéstă plecare se făcu pe la 1484. De cum Turcii intrară în Moldova, davastară partea țerii de jos cu foc și cu sabie (2). Sultanul s'a apucat mai ântêiú de cetățile Chilia și Acherman. La 14 Iuliú a atacat Chilia (3); cetatea cădu în puterea Turcilor prin trădarea ce făcu párcălabilul. De aici se duseră la Acherman unde, dupe o luptă crâncenă, locuitorii cetății capitulară la 5 August cu condiție să li se respecte averea și viața. Baiazed nu se ținu de cuvânt. El trimise din acéstă cetate mai mult de 500 familii în Constantinopoli (4). Miron Costin dice că la aceste asedieri se afla și Domnul Valahii Vlad călugêrul, pe care îl numise Stefan cel mare Domn acolo, și care acum trecuse în partea Turcilor. Stefan cel mare nu voia să iasă la câmp a combate. El se ținea prin păduri cu oștirile séle, de unde, eșind din când în când și năvălind asupra Turcilor, le făcea mari stricăciuni (5).

Matias Corvin promisese lui Stefan ajutor; dar acest ajutor întârđie a veni, și Baiazed II luă mai nainte cetățile. (6) Se dovedesce prin crisobulul lui Matias către judele, jurații și cetățenii din Pojon, că în acel an Matias făcuse preparații de apărare împotriva Turcilor; însă nu spre a da ajutor lui Stefan cel mare, ci spre a apăra staturile lui. Acest hrisobul este în Șincai.

(1) Engel

(2) Malatesta.

(3) Grigorie Urechie, cron. Mold.

(4) Malaesta; Sansovin

(5) Miron Costin.

(6) Bonfiniú.

Regele Casimir încă nu dăte ajutor lui Stefan. De câte ori acest din urmă avea vre un resboi cu Turcii, și trebuință de ajutor de la Poloni, Casimir venea cu eterna lui pretenție ce eră ca Stefan cel mare să-î jure credință și să facă omagii. Fală deșertă ce nu avea nici o tărie (1). Acastă dorință Casimir o dobândi în anul 1485, după ce Stefan cel mare perduse în 1484 Chilia și Achermanul și tótă Basarabia.

Casimir era un rege slab și necăpabil d'a face fapte strălucite. El căuta să-și facă o fală prin mijlóce mici. El voi să profite de nevoile lui Stefan. De mai mulți ani căută să se întâlnească cu Domnul Moldovei, ca acest din urmă să-î jure credință. Stefan amâna neîncetat termenul.

În sfârșit în anul 1485, strîmtorat de evenimente, el decise se facă jurămêntul cerut, care a doua di era să remăie de sine nulă, și acésta ca mijloc să aibă ajutor de la Poloni. Stefan fuse dar silit a face omagiul cerut. El se întâlne cu Casimir în Colomia la anul 1485 Septembrie 15 în tabără (2).

Tótă armata era sub arme. Casimir, Stefan și cei mai mari domnitori ai celor două state, eivili, militari și eclesiasti se aflaú acolo sub un mare cort unde era a se face omagiul.

Stefan dice vorbele următóre :

«Prea mărinimóse rege ! Fac omagiul și jur credință, și fără gândiri ascunse promit serenității tale, următorilor regi, și sânteii coróne a rigatului Poloniei, că voiú fi credincios și ascultător serenității tale, următorilor téei, și corónei rigatului Poloniei, cu tóte țerile mele, cu toți boerii mei și cu toți ómenii mei. Așa să-mi ajute Dumnezeu și sânta cruce a lui Christ!»

(1) Șincaș.

(2) Dogiel.

La aceste vorbe regele respunse :

«Noi te priimim pe tine și toate țările tale sub apărarea noastră și în toate dregătoriile și cădintele țărilor tale te lăsăm ca pe un palatin al nostru.»

Polonii rânduiseră lucrul ast-fel încât la un moment dat, cortul să se desfacă, și să lase a se vedea de totă armata Polonă. Domnul Moldovei îngenuchiă înaintea lui Casimir. Împăratul Germaniei Rodolf făcuse cel d'ântâiu o asemenea uneltire cu regele Bohemii Otocar. Pe când Stefan sfârșea jurământul, cortul se desfăcù, cădù, lăsă să se vadă mândrul Domn al Moldovei ce învinsese atâtea regi viteji, îngenuchiat înaintea unui rege slab. Stefan ascunse în sinu-î supărarea sa pentru umilința ce i se făcù, hotărît să sufere tot numai ca să pótă scăpe patria sa de robie (1).

Regele Casimir venise la Colomia cu 20,000 de ostași pe picior de răsboi, ca să audă Turcii și să se retragă din Moldova. Dar Casimir nu avea gând a intra în răsboi cu Turcii și Baiazed II scia aceasta din trecut.

Tăbara Polonă se aședase dar pe câmpurile Colomei. Acolo era să vie Stefan. Domnul Moldovei sosi aici cu o mare suită de boeri și de ostași aleși și învesmântați cu cel mai mare luc, avea dupe sine un corp de armată alesă de dorobanți. Stefan sosi în tăbară pe un cal frumos și mare înconjurat de garda sa strălucitoare. Comandanții superiori ai ostirii Polonă staū în două rânduri înșirați la ușa cortului unde era să se facă ceremonia. Stefan descălecă. Atunci cei d'ântâiu nobili veniră înaintea lui ca să'l ducă la rege. În acel cort era făcut un pat înalt pentru rege în vestminte regale, înconjurat de mari consilierî. Stefan ținea în mână stindardul Moldovei pe care se vedeu armele ei. El plecă stindardul la picióarele regelui (1); atunci se slăbiră ațele cortului ca

(1) Cureū.

(1) Hron. Mol. C. N.

să vadă totă armata pe Stefan închinându-se. Dupe acéstă se subscrise uricul de Domn și patru-spre-dece boeri. O mare masă se întinse unde ședură Domnul cu boerii săi.

La plecare i se dete 3000 de Poloni călări, Regele plcă la Cracovia.

Unii cronicari vorbesc de venirea lui Hroit cu Turcii la Sucéva unde aș predat și aș ars târgul în 19 Septembrie, apoi s'a întors de unde aș venit.

Aceiasă cronicari vorbesc de un resboi ce avu Stefan cel mare în acelaș an în 16 Noembre la Catlabuga împotriva lui Malcociu și în care s'a sdrobotit totă armata Turcésă, alți cronicari îl tăgăduiesc.

Miron logofétul dice că la 6994 a venit Hroit cu ostire de Unguri asupra lui Stefan cel mare pe Siret la Scheia. Stefan i-a eșit înainte, și 'l-a atacat. Lupta a fost la 6 Martiú într'o luni. Lupta a fost crâncenă și periculósă, căci acolo Stefan cel mare a căđut dupe cal, și era aprópe să cađă în mânilor inamicilor. Ungurii fuseră învinși. Hroit prins și tăiat. Iată ce dice Ion Neculcea despre cădera calului lui Stefan în acéstă bătălie.

«Stefan cel bun când s'a bătut cu Hroit Ungurul, pre-cum dice unii la Cașin și alți la Scheia pe Siret, i-a fost «căđut calul cu dênșul în timpul luptei. Iar un Purice «aprod i-a dat calul său. Nu putea Stefan să încalece «îdată fiind om mic (de statură) și a đis Purice aprodul: «Dómne! Eú mă noi face o movilită și vin'o de te sue pe «mine și încalecă. Și s'a suit pe dênșul Stefan și a încale-«cat pe cal și a đis atuncî Stefan : «Sărace Purice, de voiú «scăpa eú, și ție atuncea ți-oí schimba numele din Purice «în Movilă! Și a dat Dumneđeu de aú scăpat amânduoí și «la și făcut armaș mare pe Purice, și din acel Purice a-«produl s'a tras neamul Movileștilor de aú ajuns de aú «fost și Domni din acel neam, etc.»

Acéstă botălie a cărui esistență este contestată, a in-

spirat d-lui C. Negruți o frumoasă poemă eroică *Aprodul Purice*, care începe cu aceste versuri tinere :

«Cîocărlia cea voiósă în văzduh se legăna
«Și-nturnarea primăverii cu dulcâi ciripiri chiema

Noi nu insistăm mai mult asupra amănuntelor unei lupte a cărei existență nu este pozitivă.

Sincai observă cu cuvânt ca Miron ce vorbește despre această luptă, dîcînd că acest Hroit eră povățuitorul Turcilor în anul trecut la arderea Sucevei, nu esplică cum acest Hroit se făcu după un an povățuitoru-l Ungurilor la Scheia!

Analiî Turcești încă combat această opinie și dîc: «Alibegul Eunucul cu mare óste a mers în Valahia și luând pe Domnul Valahiei aű năvălit în Moldova, și cu răpiri, sabie și foc tóte le-a stricat.» Cantemir asemenea dîce că în acel an Sultanul a trimis Turcii în Moldova de la care multe rele aű cercat locuitorii Moldovei.

Regiî Poloni și Unguri, prin gelosia lor pentru Stefan, prin pretențiile lor de supremație asupra Moldovei, aű lăsat pe Moldoveni în prada Turcilor. Moldova slăbi. Turcii din potrivă se întăreaű necontentit. Poloniî nu fuseră de nici un ajutor lui Stefan, după actul seű de omagiu făcut regelui Casimir; din cauza acestui act Turcii se întărătară și mai mult asupra lui Stefan. Baiazed II jurase se resbune umilința la care Stefan adusese pe tatăl său Mahomet II.

În anul 1487, Scanderbey saű Scanderbey, uninduse cu Alibeg, fiî lui Marcociű, priimiră crdin dela Sultanul să ia o armată numerosă și se meargă în Moldova prin Valahia, ca sa bată pe Stefan. Domnul Valahiei primi pe Turci ca amici și le dete câte-va cete de Români ca sa'î însoțească în Moldova. Turcii intrară în Moldova și se puseră a prădă și a ucide.

Stefan le eși înainte la Catlabuga, unde se dete lupta despre care am vorbit mai sus. Stefan lăsă pe Turci până ce se răci timpul, (16 Noembrie,) La acest timp aerul se schimbă d'odată în Moldova; ploile, vânturile nordului încep. Ómenii și vitele ce nu sunt dedați cu această repedeschimbare suferă. Astfel atât Musulmanii cât și caii lor cei plăpînđi, se aflară d'odată în mijlocul ernii, fără nici o căpătuire. Ómenii și caii fuseră secerati de cósă timpului și a fómetei. Atunci Stefan se repeđi asupra lor. Măcel teribil! Turcii nu mai erau în stare a se apéra. Mai tótă ostirea lor se fărămă, și cei ce putură scăpa prin fugă, avură a încerca suferinți mai grele de cât mórtea. Cetele Románilor din Valahia se retraseră cu órecare predări în țera lor. Stefan se duse atunci în Sucéva unde puse al doilea Arhimandrit în monastirea Putnei. (1)

După acéstă bătălie vine înđoita luptă cu Hroit la Scheia pe Siret.

Stefan cel mare saú cel bun nu fuse numai un simplu resboinicú. Ceia ce îi merită atunci numele de cel bun fuseră faptele sélle cele pióse care sunt atât de lăudate în sublimul cuvênt de îngropare ce se făcu acestuí Domn de un anonim mai în urmă. Stefan zidi peste patru-đeci monastiri în Moldova, pe care le inđestră, și nu cu ținta de a fi niște simple retrageri a cător-va parasiți fără nici un scop generos, fără misie umanitară. Tóte aceste locașuri erau paginile nemuritoare ale istoriei vieții sélle; fie-ce monastire spunea o bătălie gloriósă; espresiile faptelor lui erau mari ca și faptele.

În 1488 dete un hrisov, la 15 Martiú, pentru cumpararea satului Vișeni și hărăsirea lui la monastirea Putni. Prin un alt hrisov din 3 Apriliú îi mai hărăsi satul Cosminului. Nu vom vorbi aici de tóte monasti-

(1) Gr. Urechie.

rile făcute și îndestrate de el, fiind cunoscute. Dar să vorbim de monastirea Putna la care se alătură atâtea fapte istorice.

Ion Neculcea dice despre această monastire, că îndată ce 'i veni ideia să o facă, Stefan trase cu arcul dintr'un vârf de munte, și unde a ajuns săgéta sa, acolo a făcut pristotul său masa Altarului. Dupe acesta a dat ordin încă la trei boerași d'ai sei, vătaful de copii și două copii din casă a trage cu săgéta. Unde a cădút săgéta vătafului de copii, acolo s'a făcut pórtá; unde a cădút săgéta unui copil din casă, s'a făcut turnul. Cel d'al doilea cop il a întrecut pe Stefan și ar fi cădút săgéta pe un delușel, ce se chiamă Sion, ce este lêngă monastire și unde se vede o columnă de piatră. Tot acest autor raportéză ce se dice de ómenī, că aceluī copil i s'a tăiat capul din ordinul Domnului, dar adăogă că nu se scie de este adevărat.

Monastirea erà una din cele mai frumoșe ale Moldovei. Lucsul cel mai rar. În întrul ei aurul îneca desemnurile cele mai delicate. Era coperită cu plumb, este o legendă ce se raportă la această monastire. Se dice că Stefan lăsase monastirii arcul lui și un pahar ce îl însociseră în resbóie. Un arc colosal ce se trăgea cu vârtej; cupa era de iaspis, (matostat) în chipul marmorii albă. Sub Cantemir, nisce, cazaci Poloni și joimirī Moldoveni au luat acel arc, numai cupa a remas până la a treia Domnie a lui M. Racoviță, când un călugăr, Misail Chisăliță, la o masă cu amici, voind se se fălăscă și bënd cu această cupă a spart'o într'un acces de esaltație.

Iată o parte din legenda în versuri făcută în urmă.

CUPA LUI STEFAN CEL MARE.

.....
Servii vârs într'ânsa dulcea tămâiosă.
Orī-ce óspe 'nchină pentru o frumoșă.

Când la cel din urmă rândul 'i-a sosit,
Misail ia cupa și-ast-fel a vorbit ;
«Unde este timpul cel de vitejie,
«Timpul de mari fapte, vai ! n'o să mai vie ?
«A cădut Moldova, căci orî-ce Român
«Se roșesc la gândul a mai fi stăpâni.
«Ei îmbracă manta de înțelepciune,
«Dar ca să-și ascundă trista slăbiciune.
«Dar înțelepciunea făr' a cutesa.
«E ca cutesarea făr' a cugeta.
«Când vedem sfiosă patria română,
«Ne-aducem aminte vorba cea bătrână :
«Cel ce-î mai aprópe de mormântul său,
«La ideia morții tremură mai rău !
«Ștefan numai este ; însă o să vie,
«Alți Ștefanî cu viață și cu bărbăție ;
«Daca timpul d'astăzi ne apasă greu,
«Viitorul este al lui Dumnezeu.
«Însă pân' să vie lanțul se ne rupă
«Nu va mai bea nimeni din această cupă.
«Când un suflet mare se va arêta,
«Hârburile cupii le va aduna.»
Dicé-aruncă cupa și o sparge 'n trei. . . .
Nimeni n'a strâns încă hârburile ei.

D. B.

PARTEA II

Actul de omagiū ce Stefan făcuse regelui Casimir, cădū a doua zi ce se încheiă. Nimeni nu mai vorbi. Casimir avusese nevoie de dēnsul numai ca să aibă cu ce să se recomande la vanitatea dietei Polone. Matias Corvin murise în anul 1490 și rămăsese rege în locu'i Vladislav II regele Bohemei. Casimir muri în anul 1492 în vârstă de 64 de ani, dupe o domnie de 45 de ani. Albert fuse ales rege. Îndată dure alegerea acestuia veniră soli de la Venețieni și de la Baiazed II, felicitându'l de Domnie. Venețienii îi propunēu se redice armele contra Turcilor. Solii Turcesci aduseră daruri noului rege, și îi propuseră a ține pacea cea veche ce ținū și Casimir. Albert se afla într'o poziție în care nu scia ce să hotărăscă. Pe de o parte pacea cu Turcii măgulea interesele séle, din care cel mai mare erea liberarea unchiului său închis în Varna. Pe de alta simțea trebuința de a înconjura de glorie numele patriei și al seū necunoscut încă. Ungurii pe de altă parte îl îndemnaū să declare resboiū Turcilor. El încheia cu Turcii un tractat de pace pentru trei ani (1).

Îi trebuia însă lauri, găsi că ar fi mai lesne să-i smulgă din coróna Moldaviei de cât din aceia a Turciei care era mai tare.

(1) Cronica Mold.

1497.

Moldova sub Stefan cel mare avu ȕilele ei de fericire și denefericire. Fuse un timp când numele seŭ apărŭ ca o stea pe orizontele Europii, acéstă stea dispărŭ îndată, dar ca să reapară mult mai strălucitoare. Moldova nu căđuse încă. Un popor plin de viață móre anevoe. Nicí odată acéstă țeră nu strălucí mai mândru de cât în bătălie cu Albert, regele Poloniei. Acéstă biruință fuse o desmințire dată de Moldova trufiei Polone că Moldova era vasala ei; fuse o teribilă resbunare a lui Stefan împotriva Poloniei pentru umilița ce îi făcuse regele Casimir, silindu-l a'i face acel omagiu ridicol de la Calomea. Moldova se apropia de epoca când trebuia se între în stare de atâr-nare. Înainte de a muri, Dumneđeŭ îi păstra o ȕi de stră-lucire extraordinară. Acea ȕi fuse bătălia din codru Cosmi-nului. Când Moldova căđŭ, avu cel puțin fericirea a ȕice: «am tráit!» Moldova nu a fost supusă prin arme. Mult timp acéstă a fost o consolăție pentru Români. Noi ȕicem că nefericirea cea mai mare a Moldovei este tocmai pentru că nu a fost învinsă prin arme și că s'a supus de bună voie. A se lupta și cădea, este o dovadă că un popor are încă viață; a se supune de bună voie, este o dovadă că un popor este mort înainte d'a primi lovitura morții, rob înaintea d'a cădea în robie. Să nu ni se vorbescă de înțelepciunea politică, că închinarea Moldovei 'i-a asigurat libertatea ei. A se da rob ca să scape de robie, estea muri ca să scape de mórte. Un scriitor latin vorbesce de un ostaș care se sinucise ca să nu fie silit a combate, și a se pune în poziție de a perde viața. Astfel fuse înțelep-ciunea politică a celor ce închinară țerile, ca să le scape demnitatea.

Albert avea inimă pentru gloria armelor, dar nu avea puterea minții ca se o cârmuiască.

El nu avea încredere în Stefan cel mare. Gloria cu

care numele eroului Român era înconjurat, îl făcea să creadă că dacă el va învinge pe Stefan, totă strelucirea faptelor trecute ale acestui bărbat va veni pe fruntea sa. Către acestea Albert voia să pue Domn în Moldova, în locul lui Stefan pe fratele său Sigismund (1) ca de aici mai lesne să pótă deschide împotriva Turcilor resbóele cu care el se lăudà. Se vorbea pe atunci că Calimah Florentin ce murise de curând și care era omul în care Albert avea o credință órbă, ar fi consiliat pe acest rege să facă resbóe, ca să le pérđă și prin acest mijloc să fărâme căpeteniile armatei Polone, ómeni trufași și nesupuși (1). Acéstă vorbă a căutat să se đică negreșit dupe perderea bătăliei de Poloni.

Albert se înțelesese în secret cu frate-său Alecsandru, cnezul Lituanii și cu Ion Tefeniu, ministrul Prusienilor, și Condra, cneazul Mazovii și cu frate-său Sigismund pe care voia să-l facă Domn în Moldova. Spre a coprinde prin arme țera lui Stefan cel mare, ei aũ dat ordine în secret la totă armata polonă și prusiană, la armata Pomeranii și Slonchiı, ca în luna lui Maiu 1497 să se afle adunați cu toți la Liov. Ei strânseră asemenea mulțime de ostași mercenari. Dupe acésta Albert solı lui Stefan cel mare că se va redica cu o mare armată împotriva Turcilor; îl îndemnă și pe dēnsul, ca pe un principe crestin și vechiũ al Poloniei, să ia parte la resboiul acesta, promitēdu'i a-i întórce vechile cetăți ale Moldovei Achermanul și Chilia, ce erau acum sub puterea Turcilor. Albert a plecat îndată cu armata ce strânsese la Premisla unde astepta și cea-laltă parte de ostiri. În acest oraș veniră dupe rege, Creslav Decurestvac, cancelarul și episcopul de la Chiev, trimiși de Frideric cardinalul, ca prin consilii înțelepte să caute a'l întórce de la

(1) Curen.

(2) Curen

planul ce avea să atace pe Domnul Moldovei. Albert îi ascultă cu răcélă apoi le răspunde cu dispreț : « Duceți Episcopului să-și vadă de cele sante și să lase cele politice, » adăogând că « de ar sci cămașa lui gândurile sele, el ar arunca'o în foc. »

Alessandru, cnézul Lituaniî, rânduse în secret cu frate-seu cum să mérgă cu ostirî din Lituania în Moldova pe la Soroca. Pe altă parte aũ purces Lituaniî, Smuziî, Rușiî, Boliniî și Peleașiî. Ajungênd la apa Buhului, fuse întreat de cei mai mari capi ai armatei Lituaniî, unde îi duce. Alecsandru le-a respuns că este un secret și că nu se cuvine să bănuiască. Căpitanii încã aũ dis : « Fiind că tu tăgăduesci noă planul teũ, noi nu vom merge mai departe și nu ne v'om bate. »

Atunci Alecsandru porni lêngă Albert pe Mareșalul seũ Stanislas Petrovici, Chisca și pe cnézul Simeon Ivanovici cu câte-va miî de ostași aleși.

Când regele porni spre hotarele Moldovei, i se făcũ multime de semne, dupe încredințarea ostașilor Poloni. Se dicea că calul lui Albert s'a fost înecat într'un riulet, când eșise din Liiov; boii care trăgêũ carele cu iarbă, din cauza unui mare vânt, s'aũ fost încurcat și respit încât numai putêũ ca să-i strêngă; că un țeran, puçin nebun, strigase în gura mare : « Duceți-vê la peirea vóstră, căci nu veți mai veni înapoi! » Un ostaș a fost trăsrit sub cort cu 12 cai. Că un preot Polon, în timpul liturghiei, a scăpat din mână cuminecatura ce va să o dea unor ostași, și alte multe lucruri ce poporul le luase de semne rele și pe care regele le disprețuse.

Solii lui Albert trimiși la Stefan se înturnară cu respuns că Domnul Moldovei aũdise cu bucurie despre resboiul ce erea a se face contra Turcilor, promitênd a lua mesurî spre îndestularea armatei regale, și că el însuși cu armata sa va veni la luptă, numai și regele să pornescă mai 'nainte în jos spre Acherman și Chilia.

Regele Ungariei de și erea frate cu Albert, dar planul acestui din urmă d'a supune Valahia nu intra în interesele séle. Căută dar a împedica lucrul; făcù să se vestescă prin nisce unguri lui Ștefan că regele Poloniei nu are de gând a se bate cu turcii ci cu el, Ștefan, și voesce a supune Moldova, și a pune în locul lui Ștefan pe Sigismund fratele lui Albert. Atunci Ștefan începù să cercezeze lucrurile prin ómenii credincioși. Nu trecù mult și se află planul lui Albert. Acesta nu merse spre Acherman și Chilia, dupe cum spera Ștefan, ci se îndreptă în Pocuția. Ștefan, vedënd că regele a luat acéstă cale cu totul opusă vorbelor séle dinainte, trimise solii la Albert pe Těut Logofětul și pe Isac Visternicul să-l întrebe a respunde daca vine cu un scop de amic séu de neamic, căci, daca în adevěr merge asupra Turcilor, precum 'i-a dis mai înainte, calea cea mai scurtă erea prin altă parte, pe unde se făcuse preparații și se adunase proviziile pentru ostire, mai ales din țera de jos. Solii se presintară la Albert, și dară socotělă de solia lor. Regele îi priimi cu bucurie și le mulțumì pentru darurile ce-i trimisese Ștefan cel mare. Albert se prefăcù atât de bine, încât pătrundětorul om de stat Těut nu înțelese nimic. Albert le märturi că împotriva Turcilor merge; ca să dea și mai multă tãrie încredințãrilor sale mincinóse, trimise și din parte'i solii la Ștefan Domnul Moldovei ca să-l încredințeze despre sinceritatea declarațiunelor séle. Solii plecară; dar Albert înaintă cu armata către Pocuția, unde își avea gândul séu hotărât dinainte. Auđind Ștefan că regele a plecat spre Pocuția, fără să ție socotělă nici de respunsul dat solilor séi Moldoveni, nici de respunsul adus de solii Poloni, trimise din nou pe Těut și pe Isac visternicul, cu alte daruri și cu misia de a'i vorbi mai cu hotărìre și mai semeț. Ei gãsiră pe Albert la Chistre de cea-laltă parte. În dată ce se presintară la děnsul, îi diseră :

— Măria-ta, veî sci din partea Domnului țării năstre cā daca viî cu óstea acēsta împotriva năstrā în adevēr, neavēnd nici un cuvēnt, Stefan Domnul nostru este gata sā te priimēscā cum el a priimit pe toî aceia care aū cutezat sā vie cu arma împotriva lui și a țării lui, astfel cā tare veî avea a te cāi la urmă pe cum s'aū cāit toî cāî aū redicat arma asupra'i și care erēu mai tarī de cāt tine.

La asemenea neastēptatā solie Albert, uîtānd cuviința regalā, plu de mānie, dete ordin sā arunce pe solī la închisóre de unde apoi îi scóse și îi trimise în heare la Liov. Fără a mai astepta sosirea ostirilor Lituanii și Prusii, a intrat în Moldova cu repēdiune, prādānd satele, și prigionind ómenii pe cale până la Sucēva.

Albert credea, dupe dișele unor boeri Moldoveni intriganți, ce voiaū a'și face dintr'ānsul un protector contra lui Ștefan, cā țării Moldovei i se urise cu acest Domn ce de atātea ani o ținea neîncetat în resbóe, și cā îndată ce se va arēta în Moldova, toî Moldovenii se vor pune a gonì pe Domnul lor. Albert se amāgì. Așa se amāgesc toî aceia ce amestecā opinia lor cu opinia țării lor; o mână de ambițioși pe care demonul egoist al puterei îi întăritā neîncetat cā póte sā aibā aceleași ambițiuni ca o nație! Ambiția celor d'ântēiū este pătimașe, strimțā. Ambiția unui popor este generósā, largā. Pentru acēsta ceî ce cautā a se redica la putere pentru putere și a lua numele țării drept scarā, de multe ori se prevālesc înainte de a ajunge la scopul lor.

Albert, sub zidurile Sucevei ce o bātu fără de isbāndā, asteptā în deșert ca țera sā se rădice împotriva lui Ștefan. Țera nu se rădicā. Țera nu se rădicā împotriva Domnilor ce cumpērā dreptul la tron prin mārirea ce îi dau cu sāngele și viața lor.

Ștefan dase Moldovei preā multā mārire, ca Moldava sā voeascā acum a'î plăti micșorāndu-l pe dēnsul. Un

Domn ce face gloria unui popor este tot d'auna iubit d' popor. El îi iartă toate erorile lui, cu condiție să-l facă strălucit. Causa Domnilor viteji este cauza popórelor. Popórele află tot d'auna în ei nisce rěsbunătorii ai lor. Poporul este publicul ce admiră pe marii resboitori. Rădică el poporul, și ei nu vor mai găsi de cât geloși. Un popor nu este nici odată gelos de un Domn mare, căci el scie că acel Domn, daca este mare, este cu mărirea ce el, popórul, i-a împrumutat. El admiră în acel Domn însuși propria sa mărire.

Albert remase sub zidurile Sucevei și Stefan în fruntea națiunei sale.

Albert avea cu sine 80,000 de ostași, afară de vre o 40,000 de ómenii adunătură de tot felul ce urmează o armată în rěsboi. Suceva se asedia la 24 Septembriu, duminică, și marți spre séră începù atacul.

Locuitorii Sucevei se apărau cu bărbăție. Garnizona cetății Sucevei, în timpul apărării, găsise ajutor în cetățeni. Însuși femeile și copiii se oferiră să ajute, la rezidirea rupturilor făcute în ziduri de giulelele polonilor. În toate nopțile stricăciunile făcute de tunuri dioa, erau reparate cu pământ, cu scinduri, cu pietre.

Stefan era afuncii cu ostirea la Roman. Acólo era locul de întâlnire al ostirilor seale ce se strângeau necontenit. Ungurii îi trimiseră două mii de secuși sub comanda lui Birtos, Domnul Ardealului, cuscru lui Stefan cel mare. Turcii încă îi daseră un ajutor. În Valahia Domnea acum Radu cel mare. Acest Domn Roman se grăbi a trimite lui Stefan o armată să apere patria comună. Ideia unei nații Române esistă atunci în toate inimile mari.

Stefan a trimis un corp de ostire să oprěscă pe Polonii a trece Prutul pe la Cernăuți. *Urechie* spune că Stefan prindend atunci șese Polonii, pe trei i-a tăiat, iar pe cei alți trei i-a trimis Sultanului Baiazed II în semn de mulțumire pentru ajutorul ce i dase.

Asedierea Sucevei urma de trei săptămâni. Polonii o băteau ziua și noaptea. Cu toate acestea, cei asediați având provisiuni și fiind bine adăpostiți de ziduri nu încercau mari pierderi. Polonii din potrivă, espuși la focul, săgețile, pietrele asediaților, pe de altă parte, lipsiți de provisiuni, sufereau și perdeau mulțime de oameni.

Polonii ce se ducău prin ținuturile vecine să caute prăzi, întâmpinați de ostirile lui Stefan prin locuri necunoscute, erau tăiați și robiți. Cei mai mulți nu se mai întorcău. Acastă stare de lucruri, nemulțumiri armata Polonă care de la început primise cu neplăcere scirea că au să se bată cu Români cu care se dedeseră de mult timp a combate alături, ca niscefrați, împotriva păgânilor. Ostirea începă să murmure serios contra regelui Albert.

Acest din urmă, auzind chiar cu urechile séle mulțimea ostașilor blestemându'l, se temă ca să nu se revolte și să'l părăsescă; ast-fel se rugă de solii fratelui său regelui Ungariei, ce veniseră acolo, să mijlocescă pe lângă Stefan ca să se împace. Birtos, capul ostirei Unguresci, în urma cererei lui Albert de împăcaciune, îi făcu scire că va veni el însuși la dânsul să trateze de pace. Birtos rugă pe Stefan cel mare să se induplece la pace cu regele Poloniei.

Solii trimiși de Vladislav, regele Ungariei, la regele Poloniei, începură conferințele de pace, însă nu putură ajunge la înțelegere. Albert avea pretenții mari, Vladislav voia cu orice preț a se încheia pacea mai curând de temere ca Stefan cel mare să nu închine Moldova Turcilor. Tractatul de pace se amână; dar se hotări ca regele Poloniei să plece îndată din Moldova întorcându-se tot pe calea pe unde venise și pe unde intrase în Moldova. Albert, scrise îndată fratelui său Alesandru, principele Lituaniei, ce era încă la Vraslav, să nu se misce de acolo cu armata Lituană. Se strigă tot-d'o-dată în

tótă tabăra Polonă că s'a făcut pace între Albert și între Stefan.

Atunci plecă armata, lăsând cetatea Sucéva, pe care nu o putù lua.

La 19 Octombrie fuse ziua plecării.

Dar Albert, de și se învoise a se înturna în Polonia tot pe calea pe unde venise în Sucéva și priu punctul prin care intrase în Moldova, plecă însă pe altă cale și spre alt punct ce era mai de drept în țera sa, și pe unde satele nu erau stricate încă, ca să pótă afla provisiile de gură mai cu înlesnire.

Nu numai atât, în retragerea armatei Albert nu luă nici o dispoziție spre a se opri ostașii de a trata rău pe sătenii. Ei se puseră să prade satele, să insulte femeile. Stefan cel mare auzi despre această purtare a oștirilor Polone și despre calea ce luase Albert împotriva legăturilor ce făcuse solemn cel din urmă înaintea solilor Ungurii și Domnului Transilvaniei. Trimise îndată soli dupe Albert, amintându-i că trebuia să se întorcă pe calea pe unde venise și să lase calea ce apucase. Albert nu a dat ascultare acestei invitații drepte, ba încă respunse solilor cu dispreț pentru Domnul lor, numindu-l perfid.

Ostașii Poloni mergea în nerânduială abătându-se prin sate și stricând. Țerani, vedându-se tratați atât de rău, se armară ca să se apere, lăsară satele, și luând vitele și familiile, se retraseră în pădurile munților, de unde începură a se apăra împotriva Polonilor.

A patra stație a Polonilor fuse la codru Cosminului.

Aci este o strimțore neregulată printre două rânduri de deluri mari, umbrite de muguri și de stânci ce se ridică din spatele delurilor. Délurile tóte și stâncile pêne în vârful erau acoperite de păduri vergine, selbatice și întunecóse din cauza umbrelor stâncilor, de desimea și înălțimea arborilor gigantici. Acolo era locașul ursului

celui mai fioros, căprioarei cei mai timide, cerbului celui mai speriat, căci aceste vite nu veduseră încă omul. Zimbrul, a cărui viță s'a stins în Moldova, atunci trăia încă și locuia aceste locuri sălbatice. Albert dăte ordin să intre oștirea în această strimțore, pe o cale ce șerpuia pe costele munților, când coborându-se, când urcându-se de la înălțimi considerabile, unde pericolul părea că șede ridând pe marginea prăpastiei și așteptă pe neînțelepții trecători. Ânteiu intrară carele cu bagaje, amuniții, provisiu; regele n'a intrat în această strimțoare decât a doua zi (1) însoțit numai de curtea sa. În urma lui intră armata cu căpitanii ei, fără arme, fără regulă, golă ca la casele lor. (2) După acestia veneau lefegii sau mercenarii; tunurile veneau în mijloc împotriva a ori ce rânduieli. (3)

Carele ajunseră pe la mijlocul codrului. Ostașii călătoreau și cântau sau sunau în fluere, în frunze; alții se gândeau la plăcerea d'a se întoarce în sînul familiei. Inimile lor întreceau pașii lor și sburau în patrie. Mulți remăseseră în Moldova morți; familiile lor nu mai putea să-ă vadă. Ferice ostașul ce dupe o campanie se înturnă în sînul familiei sale! câte lucruri nu are să spuie! câte fapte viteze nu are să povestească! El este un învățat geograf, este un erou. Toți îl ascultă cu respect și cu mirare, toți ochii lumină numai pentru dînsul toate gurile fac numai laudele lui. Napoleon nu a fost mai admirat în Franția de cât cel mai din urmă din grenadirii seă când se întorcea în satul seă. Un mare căpitan află în țera sa, în mijlocul triumfului și sărbătorilor, pisma; un soldat în satul seă află numai simpatii. Pisma este umbra gloriei. Pisma nu află adăpost la umbra modestiei. Ea se hrănesce cu raze de glorie.

(1) Cromer.

(2) Cromer. Hron. Mold. Miron.

(3) Belschi.

Pe când ostașii trecu prin aceste strîmtori, avînd sub picioare prăpăstii, asupra capului ziduri de granit ce se înălțau și spărgu norii, aușiră de o dată nisce strigăte nenumărate și puternice în sânul munților și în umbra pădurilor. Din ambele părți ale delurilor, din sînul pădurilor, eși o ceta; din aceta ceta o ploe de sașeți apoi trăsnete de sãnete, flacãri, glonțe; se aușirã strigãte turbate. Ostașii poloni cad rãniți sau morți; locul se acoperã de sãnge. Ceta se îndesã, ia o formã, formã de țeranã cu arme: se aruncã asupra Polonilor cu strigãtele « *ucide! ucide!* » (1) Tae, împung. omorã, despõie, dejugã boii de la carele cu bagage. Carele astupã calea, formezã baricade. Armata Polonã se aflã atunci într'un Iad. Tãranii se retrag, dispar ca nisce geniuri fanastice. Atunci o mie de trãsnete din tãte pãrțile munților plesnesc d'odatã: o mie de trãsnete pe o mie de tonuri diverse. Nu este sunetul tunului, nici al senetilor. Aceste sunete sunt necunoscute ostașilor. Sunt nisce trãsnete înflorãtoare, teribile, ce nu te lasã nici sã aușii, nici sã surdesci. Sunt mii de copaci bãtrãni ca vcurile, groși ca piscurile, ce crescuți în cõstele cele drepte ale mușilor, tãiați și aținați pe rãdãcini, legați cu funii al cãrora cãpãtu se aflã în mãnila țeranilor Moldoveni apoi mișcați din locul lor se rãstornã. Fãcend umbrã, cad, lovesc în stãnci, în crãnguri, dãrãmã bolovani ce îi lovesc, se restogolesc împreunã; bolovani merg mai repede, ucig, strivesc grãmeși de leși; copaci vin dupe ei cu ramuri și crãci și acoperã, înecã locul, opresce sã fugã pe ostașii ce vor sã scape de morțe, îi țin în loc pãnã alți bolovani, alți copaci ce rãurã necontenit, vin sei sfãrșescã. Aerul se întunecã; sãrele dispãre înainte de sãrã. Frunzele galbene ale copacilor ce cad, pulberea ce urmẽzã bolovani, fac nãpteã. Aceta sdrobire se întinde pe tãtã calea acestui

(1) Belschi.

codru. Acésta luptă, saū maī bine acésta ucidere, acésta agonie, ținū mult. Nu era numaī omul : natura însuși intrase în luptă

Prăpastia era plină de cadavere de cai, de boi, de ómenī, frānte, amestecate împreună, cât nu se maī cunoșcea forma. Peste acésta pisată, sdrobotită cu petre, amestecată cu fărāmături de care, de căruțe, de arme, de vestminte, riura sāngele, apoi închega, și pe cel închegat îndată venea altul cald, și neconținut. Aceste strigāte, aceste trāsnete, avéu resunet în munți. Muții resunaū, munții se cutremuraū. Cerul se învelea cu întuneric. Vulturii sburarā crōncāind departe de acest loc. Férele sēlbatice se ascuserā în fundul smārenilor. Nimenī nu se mișca, nu putea nicī să înainteze nicī să se înturne : mórtea era pretutindenī. Mulți ostași cu picióarele, cu mánile, cu brațele sdrobite, alții cu pepturile despicate, geméu în agonie morții. Spectacol înspāimāntător ce rechemā dărāmările munților de cutremure peste ómenī! nópte teribilă din care ese mórtea! și nicī o scāpare!

A doua-đi la 27 Octombriū, Stefan cel mare, cu o mare armată de romāni cālāri, pedestri și 2000 de turcii căđu ca un trāsnet la gura strīmtorii.

Mācelāria acésta ținū mult, dar în sfārșit copacii se sfārșirā, bolovanii se sfārșirā. Polonii se impuținarā. Cāți remaserā încă, se desmeticirā; neputēnd fugi înainte stăturā în luptă. Luptă desperată. Stefan era lānced. Suferea de podagrā și îl purta pe un pat. Dar onórea armelor, libertatea patriei îi deterā puteri (1), il puserā pe cal. Bolnav și bētrān, sufletul sēu rāmesese sānetos și tānēr. Spiritul sprijini lutul neputincios, îi dete putere; Stefan se purtā ca în anii tinerii sēle.

O Romāni! frumoșe timpuri eraū acelea! cătați a face ca strēbunii vostri, saū încetați de a afla mārețe cele ce

(1) Berschi.

ei au făcut! Când scriu ceia ce au fost cei vechi, și îmi aduc aminte ce suntem noi, roșiata mi se urcă în față! Nu era destul nefericirea României, și trebuia ôre să sufere pe lângă relele ce o apasă și rușinea! Dar ôre roșesc toți Români de a fi obiectul batjocurii națiunelor?... Ar fi încă un bine căci a roși este un semn că ne cunoșcem umilința noastră și voim a ne îndrepta. Trebuie jertfe libertății, măririi, naționalității!

Jertfe de viață. Legea ce regulază lumea este sublimă, este aședată pe sacrificie; ca o parte de lume să fie ferice, trebuie ca cea altă să se sacrifice. Cei ce se sacrifică pentru ca cei alți să fie fericiți, aceia sunt cei mai fericiți, aceia sunt fii lui Dumnezeu. Fiul lui Dumnezeu a murit pentru ômeni. Acest sacrificiu 'i-a meritat acest nume; acest sacrificiu fuse singurul raport ce esista între cer și între Christ; dar acesta era mult, era tot!

Acest sacrificiu a făcut pe Christ atâta de mare. Acest sacrificiu a făcut să trăiască atâtea martiri.

La noi astă-đi sacrificiele sunt numai în vorbele și în scrisele ômenilor! Nu este destul, nu este nimic: elle cată să fie în fapte. Orî cine pôte să fie un eroù, un martir, prin vorbe, prin scrise. Și acei ce vorbesc și scriu mai mult de sacrificie, aceia de multe orî sunt cei mai puțin hotărîți să le facă! Feriți-vă de cei ce vă vorbesc și vă scriu tot-d'auna de virtuți mari și care nu le pun în practică! Aceia sunt fariseii ce perdú națiile! Trebuie a face, apoi a judeca. Și nimeni nu face nimic! Acei ce vorbesc, ce scriu, își schimbă credințele pe totă đioa, astă-đi uniî apără libertatea, mâne o lovesc!

Ordinea nu se putù pune în oștirea polonilor. Copacii începură din nou să cadă pe dênșii. În această luptă teribilă ce în codru devenea și mai înspăimântătoare, nu mai erau nici generali, nici coloneli, nici căpitanî; niminî care să comande, nimenî care să asculte. Către acesta o parte din oștire ce intră în urmă în codru putu să se în-

turne la tabăra polonă unde se mai află și alții. Dar Stefan și acolo trimise un corp de oștire ca să-i atace. Polonii pierdută totă speranța de viață. Numai de la cer așteptau scăpare. Unii strigă numele icônei maicii Domnului ce era la Cestihov să le vie în ajutor; alții strigau sânta cruce; promiteau la mormântul St. Iacov daruri(1) Moldovenii cădură cu furie asupra lor și îi tăiau. Din fericire, regele, temându-se de perirea taberii, le trimisese în ajutor un corp de ostași regulați și bine disciplinați din garda sa călărăță. Acestia eșiră din păduri cu săbiile trase. Sunând din trâmbițe, pe cai mari, au început lupta cu corpul trimis de Stefan.

Atunci, Stefan luând scire despre acesta, veni el însuși la tabără cu garda sa și începă o bătaie crâncenă. Dupe o oră de luptă, Polonii se rupseră și dară fuga în nerânduială care în cotro putea să fugă de sabia Moldovenilor, intrând prin păduri și de acolo rătăcind pene ce putură ajunge la regele, care abia putuse să scape din strîmptore la satul Cosminu.

Mulți ruși și polonii au perit și mulți încă au căzut robi.

Moldovenii ucideaă pe toți robii lor, pentru care istoria le face muștrări amari. Turcii cu gândul că acești robi se vor rescumpăra, îi păstraă vii. Căduseră din cei de frunte : Nicolaï Grabea de Tecenski, Voevodul țerii rusesci, și Gavriil al doilea Tecenski din Maraviț și Aventiu Hierbod; doi frați Grotov; Humițki, Murdelio și alții. Din cei robiți mai de frunte erau : Tucinski, Șvignev, Podkomor; Brohoțki; Gargovițki etc. Pe unii din Poloni iaă spânzurat Moldovenii pe câte doi de pėră, căci ei purtau părul lung atunci (2).

(1) Niculcea. Costin.

(2) Urechie.

Turcii au păstrat pe robii. Mai târziu ei s'au răscum-
părat (1).

Regele aştepta la sat la Cosminu să vie toate fărământurile armatei sêlle. De aici plecară astă dată în cea mai mare desordine, din cauză că Moldovenii îi urma de aproape şi le eşau înainte din păduri şi îi loveau. În timpul acestor loviri parţiale, sosi scire că vin în ajutorul lor şese sute de Mazurii Poloni, trimişi regelui de către Principele Condrii cu un colonel; însă ei apucase altă cale.

La această scire Stefan trimise îndată pe Boldur Hatmanul cu 3000 de Moldoveni înaintea acestor Muzurii pe care i-a întâmpinat la Heptestii, dincolo de Prut, mai în jos de Cernăuţi unde este ocolul săpat. După o crâncenă lovire mai toţi aceşti Muzurii au căzut în bătae după o luptă demnă de vechii eroii ai antichităţii.

După această victorie Stefan a luat lungul Prutului cu totă oştirea ce avea sub mână, ca să lovească pe Poloni la trecătoare. Albert şedù trei zile la Prut sub arme; ostaşii se rupeau să prade pe de lături; dar nu se mai întorcéu, căci îi ucideau Moldovenii. Acolo la Cernăuţi veni scire regelui că Stefan vine asupra'i cu toate oştirile sêlle. Albert nu cuteză să şedă la luptă. Ostaşii se înspăimântară şi voră să fugă. Velkopolenii mai ales puseră pe cai bagagele (2) voind să lase carele şi toate în urmă. Atunci regele fuse nevoit să mērgă în persoană în mijlocul ostaşilor ca să'i încredinţeze că nu era de cât un sgomot neadevărat venirea lui Stefan. El şi cu ai sêi umblă totă noptea prin tabără pe la cei mari pēnă se mălci spaima.

A doua zi sosiră mai multe mii de Lituanieni, trimişi de Alesandru, principile Lituaniei.

Albert se umplu de bucurie la sosirea Lituanilor.

(1) Mehoviu, cart. IV. Cromer.

(2) Cromer.

Nu dóră ca să reîncépă răsboiul contra lui Stefan, dar ca să fie sigur de scăpare. Ast-fel când Lituanienii îi cerură voie sê-î lase să prade ținuturile vecine, Albert refuză și le dîse se fie gătîți de plecare, căci el fiind lănced, trebuie să se întorcă în țera sa. La Prut armata lui Stefan încă a atacat pe Poloni. De aici Stefan 'i-a urmat pînă la Sniatin. Albert a ajuns la Sniatin cu puțină oștire; mai mult de jumătate din eeia ce avusese căduse în Moldova.

Albert mergînd în Cracovia, se puse pe petreceri, trăind în ospățuri, beții, danțuri, ca cînd el făcuse vre o mare isbîndă. Se dîce chiar că într'o noapte întorcînduse de la un ospăț, bét, și întîlnind trei ómenî cu care s'a certat pe stradă, a ajuns pînă la bătaie, și unul din cei trei l'ar fi și rănit cu sabia.

Scirea despre perderea oștirii Polonă în Moldova, întristă tótă națiunea Polonă. Era un doliu general. Acest răsboi de la început nu fusese plăcut Polonilor. Ei iubiau pe Stefan și pe Moldoveni cu care erau de mult timp în relații de amicie. Cînd auđiră că armata s'a fărămat în Moldova, în tótă Polonia nu se auđi de cît vorba : «trădare!» Am spus mai n'ainte cum poporul Polon atribuia lui Calimach, profesorele regelui, acéstă expediție, cu gîndul ca să omóre pe toți nobiliî ce nu plăcea regelui.

Atâta impresie făcù Polonilor perderea acestei bătălii că a fost rămas vorba poporană în Polonia că *sub regele Albert s'a perdut ostirea Polonezilor.*

Stefan, mîngaiat în bătrînețele și lănceđia lui de acéstă învingere, se înturnă în Sucéva unde fusese primit cu triumf. Cronicarii nostri povestesc să se fi arătat lui Stefan în timpul resbelului sântul Dumitru călare și armat ca un ostaș, luptînduse în aer alături cu Stefan împotriva inamicilor. Acésta noi nu o scim de a fost saú nu a fost și nici nu voim a vorbi de basme în istorie.

Stefan dete scire tutulor capilor de oștire, călugărilor,

neguțători, boeri, boernași să se adune la Hărlău în Țiua de sântul Nicolae, să se aple la o sêrbătore naționale. În acea Ți făcênduse acea reunire, Stefan le dete la toți un mare ospăț și daruri provenite din resbôie împotriva streinilor, consiliind pe toți să nu mulțumescă lui pentru isbândă, ci numai lui Dumneșeu.

Acéstă modestie era o podóbă frumósă pentru eroul Moldovii.

Acéstă memorabilă sêrbătore din Hărlău dupe învingerea asupra Polonilor, începù cu ceremonia religiósă.

Orașul era plin de deputați din tôte orașele și satele țerii Moldovii. Logofêtul al treilea dete scire tutulor deputaților adunați în Hărlău, boerilor curții, căpitanilor, preoților că a doua-Ți de diminéță va începe acéstă sêrbătore.

A donați Stefan se învestmêntă în costumul seù de paradă și eși în sala cea mare a caselor domnesci unde îl așteptaù ministrii seși. Aici se puse pe tron. Ministrii și căpitanii cei mari îl înconjură. Când se adunară toți capi și se prepară ordinul paradei, Domnul se sculă și eși urmat de tótă curtea, ca să mêrgă la biserică. Se duse la biserică cu mare pompă. Înaintea Domnului mergea ómenii curții sale, purtând pe un vas de aur coróna domnescă și pe alte vase tôte semnele Domniei. Cei mai mari căpitanii din feluritele cete ale armatei, purtaù stindardele ce fie care cétă luase dela Poloni în cele din urmă lupte. Dupe stindarde venéù robii. Apoi turcii și muntenii ce se aflaseră în luptă. În urmă veniaù caii domnesci îmbrăcați în argint și în aur, și uniți cu zale, unul dupe altul, sub privegherea marelui Comis ce venia în urma lor călare pe cal domnesc. Domnul pe calul seù de resboiù investmêntat cu mare lucș, urma cortegiul înconjurat de boieri, de căpitanii, de fii seși toți călări pe cai frumoși din Bugeac.

La pórtă bisericii Mitropolitul cu duoii episcopi îl întem-

pinară. Un preot cu evangelia apărù. Mitropolitul luă evangelia și o presintă Domnului care o sêrută.

Intrând în biserică, Stefan se puse în tronul domnesc, și toți cei mai bătrâni luară locuri în strană după vârsta și după rang. Serviciul era să fie o molitvă pentru morți.

Se împărțiră făcliile de cêră albă la toți. Vel vist eru cel d'ântêiũ luă făcliile rânduite pentru Mitropolitul, pentru Domn, pentru fii Domnului. Făclia Domnului o ținea cămărașul cel mare; făcliile fiilor Domnului le țin copiii din casă. Logofêtul de visterie împreună cu alți *dece* împărțea făcliile la cei alți.

Când se pomeniră *rêposatiĩ în bătăie*, clopotele în tot orașul sunară. Sănetele și tunurile bubuiră în aer.

De aici Domnul urmat de curtea sa și de toți deputații orașelor, boerii, căpitaniĩ, călugêriĩ, poporul, se îndreptă spre casele domnesci. Acolo o masă mare aștepta pe Domn și pe cei mari ai țêrii, în sala palatului. O altă masă era în curtea palatului, masă uriașă, întinsă pentru ostași și pentru popor, alte mese erau întinse pe piațã.

Cei ce ședeu la masa domnescă erau Miniștri, Mitropolitul cu Episcopii, Arhiereĩ, Egumenii, Căpitaniĩ de oștire care avêu comande, Funcționariĩ mari și mici.

Când ședurã la masă, se dete un tun.

Vel postelnicul, cu toiagul de argint în mână. Vel spãtarul cu sabia la umer și buzduganul în mâna drêptă, staũ la spatele Domnului. Vel paharnicul, cu șapte coți de taftă neremziã pe umer, veghezã înaintea Domnului și varsã în cupa lui vinul. Vel stolnicul, asemenea legat cu o eșarpã de taftã la umer, veghezã asupra bucatelor. Când se aședã pe masă blidu cu bucate înaintea Domnului, ședũ și el la masă. Vel medelnicerul asemenea cu eșarpã de taftã, mai 'nainte dete Domnului de spãlat, apoi veni la masă și scóse Domnului pe taler supã cu lingura mare de argint. Acesta, pentru ajutor la luarea și punerea talerului, avea la spate un al doilea Medelnicer. Vel clucerul vegea

asupra mezelelor. Vel vameșul veghea asupra prăjiturilor dulci și cofeturilor. Acesta nu avea eșarpă. Toți acești boeri ce servéu, din ordinul Domnului, la al treilea rînd de bucate se duseră la cămară unde se puseră să mănânce împreună cu vel cămărașul. Ei ședură la masă până veni timpul de tóste. Atunci se duseră la masa domnăscă, la datoria lor, care în lipsă o împliniseră boeri de a doua clasă.

Veni timpul de închinare

Cel mai dântéiū toast îl rēdică Mitropolitul țării.

Mitropolitulū rēdică paharulū cu vin și dișe :

« Întru mărirea numelui lui Dumneđeu ! il rugămū să verse facerile de bine părintesci asupra Domnului Stefan, și să veghieze ca țera Românilorū să nu cadă nici odată în puterea streinului ! Mai bine toți Româniī să piară cu armele în mână pentru țeră și pentru legea lui Isus, de cât să ajungă robī păgânilorū ! »

O mie de strigăte se auđiră, o mie de săbiī eșiră din teacă.

« Să trăiască Moldova ! să trăiască Domnul Stefan
« cel bun ! să trăiască păstorul cel adevărat al turmei
« cristiane ! »

Aceste urări se repetară în popor.

D'odată se auđi un imn cântat de psalți în lauda lui Dumneđeu, a ostiriī și a Domnului.

Domnul rēdică alt toast, pentru sufletele eroilorū morți pe câmpii luptelorū pentru patrie.

— La nemurirea numelorū celorū ce aū murit în câmpul luptelorū pentru țeră și pentru lege !

Atunci se auđiră d'odată o sată de tunuri bubuind, o mie de sânețe plesnind afară. Musica jócă aprópe, sub ordinele Hatmanului.

Un al treilea pahar se rēdică de Mitropolitul în sănătatea Domnului și a familieī sale !

Ura se repetă din tunuri, senete, musici, psaltulū cel

mare cânta un cântec improvisat despre învingerea asupra Polonilor.

Mesenii se ridică în picioare împrejurul mesei. Atunci cupariile le varsă vinul în cupele lor din nou. Ei după ce beură, se duseră și s'erutară mâna Domnului. După mesenii boerilor servitori la masă și cântărețul cel mare cu ajutorii seifură chemați să bea câte o cupă de vin. În cupa lor se pusese de către cămăraș la fie-care ban de aur ca dar de la Domn. Cât pentru cântăreț însăși Stefan depuse aurul în cupă cu mâna lui, ca un semn de stimă deosebită.

Domnul mai ridică un toast pentru cei de față. Dar acest toast nu fuse urmat de urări. Numai cântăreții respușeră prin cântări plăcute. Urmă un alt toast din partea lui Stefan cel mare, astă dată pentru arhierii, armată, și pentru poporul țării.

— Pentru capii bisericii, acești învățători ai sufletelor la nenorocire! Pentru capii ostirii, care mor ca să trăiască țera lor! Pentru acest bun și vitěz popor Moldovén de sate care este tot-d'auna gata se móră pentru țeră, fără gânduri egoiste!

Astă dată tunurile, senetele, muzicele respușeră cu furie. Acésta desmerdare la masă ținu două ore.

Domnul trecu într'o cameră unde vel-medelnicerul îi dete să se spele, óspii făcură asemenea. Dupe acestea se adunară toți în sala de primire, deșertară încă câte o cupă de vin. Atunci cine voia putea să méréga pe acasă.

Afară muzicile sună pentru popor. Ostașii și poporul cu femeii, fete dănuțuiaș, copii rídeaș împrejur, pruncii se jucaș la sóre în brațele mumelor, și mumele privindu-i cu dragoste, diceăș : « Cresceți! cresceți! căci voi nu veți mai fi robi! »

În timpul acesta, în apartamentul Dómnei Marii era altă masă. Acolo Dómna cu jupănesele se desfătaș, mănecând și închinând. Vornicul Dómnei veghea la masă cu ómenii Dómnei.

La sfârșitul mesii Dómna (1) ridică un pahar în sănătatea Domnului. Logofetesa cea mare redică un altul pentru Dómna Maria, apoi iarăși Dómna pentru toate jupănesele (2).

Tóte jupănesele bėură câte un pahar de vin și merseră pe rând de sėrutară mânia Dómnei.

Dupe tóte câte se făcură în sala Domnului, se împărțiră la toți cei de față mulțime de obiecte luate în resboi de la poloni, și se făcù înălțări în ranguri ostășești. Dupe acésta Domnul dete ordin se vie acolo Dómna cu tóte jupănesele. Acéstă se făcù. Musica jucă. Atunci Domnul luad pe Dómna începù se dăntuiască hora. Oaspії luară jupănesele și se formă o horă mare, hora făcută pe fără-maturile armatelor inemice învinse, iar nu ca ceia ce se făcù în anii din urmă, de câte-va femei Române cu streinii pe mormintelor vitejilor pompieri, morți cu armele în mână !

Nu este de mirare ca faptele cele mari să nu mai însuflă pe Români de astăzi. Ca se-î însuflă, Români ar trebui să se cunoscă mai înainte, și nu cunosc nici faptele cele mari nici pe ómenii care le au făcut, nu au nici o idee de istoria patriei. Întrebați pe toți Români ce se ridică mai sus de popor, dacă au citit vre o dată o carte de istoria Română ? Dacă au stimă și iubire pentru acéstă limbă ? Ei nu știu cine a fost Stefan, nici Mihai și nici Mircea, nici Mathei Basarab și nici nu au gustul ca să scie : când vor avea nevoie se scie, vor întreba pe *dascăli*; poporul singur se mai ocupă de sufletele acelor streluciți răposați; este simpatie între popor și eroi, căci este aceiași mărinimie.

(1) Veđi datinele de felul acesta în Ienache Cogălnicénu, de unde ne-am povățuit noi ca să fim esacți în ceia ce privește ceremonie.

(2) Stefan avea acum Dómna pe Maria saú dupe uni Voichița. Veđi notele de la sfârșit.

Româniî nu cunosc istoria lor, Româniî dar nu sciû de unde vin. Popórele sã scie unde se duc? Fãrã cunoșcința istoriî, un popor merge în întunec ; istoria este trecutul ; trecutul este lumina ce aratã viitorul unei națiî.

Generația de astãđi este perdutã ! Cel puține a încã are o misie : a face ca ceia ce îi urmeazã sã fie preparatã pentru lucruri mari ; va putea face acestã ?

Aici credem cã este locul a vorbi de rënumita bătălie de la Cotnari a lui Stefan contra Polonilor ce aminteazã Dumbrava Roșie.

Chronicariî streinî nu đic nimic de acestã bătălie. Numãi Cantemir vorbesce în istoria Turciei în chipul urmãtor : « Stefan V, Domnul Moldoviî, bătënd armata Polonã la Cotnari, unde se face vinul cel lãudat, a stins'o cu totul ; cincî-spre-đece miî leși aũ prins vii, pe care 'i a pus la jug și 'i-a silit de a arat în lung un tãrãm de douë mile și de o milã în lat, pe care arãtura tot prin acești Poloniî a semãnat douë pãduri ce încã astãđi Poloniî le numesc Bucovine, iar Moldoveniî Dumbrava Roșie pentru cã s'a semãnatũ cu sãnge de Poloni. »

În țera Moldoviî în popor încã este cunoscut acest fapt prin tradiție. Dar noi nu putem a'l asigura.

Stefan nu se credea îndestul de rësbunat asupra lui Albert. Se hotãri sã calce statele Poloniiei. În primãvara anului 1498 în capul armatei sële și a oștirilor Turcesci și Tãtãresci, a intrat în Podolia și Rusia, trecând pãnã la oramul Canciuga și riul Visloc, prãdãnd în lung și în lat ținutele, orașele, satele și aruncãnd spaimã și fricã în tótã Polonia, astfel în cãt nimeni nu cuteđa sã-i stea înainte.

Din aceste locuri s'aũ luat în robie bãrbați, femei, fete, copii. Trãcia, Macedonia, Asia s'aũ umplut de robi rusesci (1) mãi bine d'o sutã de miî de ómeni s'aũ robit cu

(1) Cromer. Spondan.

nenumărate turme de vite și alte lucruri. S'a despoiat și s'a ars Premislia, Radimnul, Iaroslavia, Prevoscul și alte orașe mai mici și nenumărate sate.

În anul 1498, pe la începutul lui Noembriu, 70,000 de Turci trecură repede prin Valahia în Polonia. Ei au prădat acea țară al cărei rege nu era capabil de a-i înfrânge. Prada, despoliul, focul, mórtea și desonórea urma aceste horde sêlbatice în nefericita Polonie ce nu se putea apêra. Locuitorii fugéu și se ascundéu prin păduri. Stefan cel mare slăbise cu mândrie puterea Poloniei. Regele ei nu putea să-i redea puterea perdută. Natura se însarcină să vie în mântuirea Poloniei. O iarnă gerósă, cum nu se mai văduse încă, însocită de troieni de nea, care împedică comunicațiile, și de un ger straordinar, cădù fără veste și îngheță acéstă oștire otomană. Abia 40,000 de Turci din 70,000 putură să scape în Moldova. Dar acolo Stefan cel mare neadormit la apêrarea patriei cădù asupra lor. Munteni se uniră cu dînșii. Lupta fuse lungă și sângerósă. Din 40,000 de Turci, abia 10,000 putură să se întórcă peste Dunăre. Acéstă luptă este aceia de care vorbesce Urechie că se făcù la Botoșeni împotriva Polonilor. Pe Turci îi luase drept Poloni. (1)

Stefan cel mare îmbătrânise. El simțea trebuința a se repausa dupe atâtea lupte. Moldova încă era obosită. Principii vecini, învinși sau puși în respect de sabia Moldovenilor, nu mai cuteđau să ridice capul. Munteni cei mai de temut inamici, ai Moldovii, din cauza cunoștinții limbii, țării, datinilor moldovene, acum erau liniștiți sub Domnul lor Radul cel mare.

RADUL CEL MARE.

Să vorbim puțin de acest om. Radul cel mare sêu Ra-

(1) Bretan ; Brntie ; Miron ; Spondan ; Mahoviù etc.

dul IV, dupe Enghel, era fiul lui Ión călugărul; dupe alții, fiul lui Vlad Tepeș. Se numi Domn în 1493. Îndată dupe a lui numire se duse a primi investitura la Constantinopoli. Înainte de dânsul Ungurii luaseră cetatea Severinul; în anul 1494 regele Ungariei numi aici doi bani pe George Mora de Chiola și Francisc Balache de Gyarmath (1).

În luna lui Februariu 1493, pașa de la Semenoria intră în Ardél cu oștiri și fuse bătut la Turnul Roșiu de Stefan de Tuled; 15,000 mii de Turci fuseră răniți și uciși. Radul cel mare se temu atunci de Unguri să nu-î caute cértă, căci lăsase se trecă Turcii prin Turnu Roșu. Mijloci dar a se încheia o armistiție de trei ani între Turci și Unguri în anul 1495.

Actul cel mai mare al acestui Domn, și care are raport cu viața lui Stefan cel mare, este tractatul din 1499 între Stefan cel mare și regiile Poloniei și Ungariei, prin care acești trei principii neatârnați se legaū ca la cas când Turcii vor ridica arma contra lui Stefan al Moldovii sau Radul al Valahii, toți se se unescă și să dea ajutor celui atacat.

Superioritatea lui Stefan în lucrurile resboiului făou-se pe Vladislav II, regele Ungariei să se gândescă serios. Neputând sdrobî pe Stefan, căuta a'l păstra. Vladislav II în anul 1499 se întâlne cu frații sei Ión Albert regele Poloniei, Alesandru principele Lituaniei și Duca Sigismund ca se-î împace cu Stefan. Pacea se făcu cu condițiile următoare:

« Că Stefan recunoscea greșalele sale către regele Poloniei și regele a uitat tot; că Stefan era recunoscut de Domn al Moldovii, și promitea regelui că va fi în ajutor împotriva tuturilor inamicilor; că desertorii și esilații unora din principii, se nu se primescă de cei alții. Că

(1) Cogălnicenu.

Stefan, dacă va cădea din domnie, se fie priimit în Polonia și Lituania, și să i se dea ajutor în ôste spre a-și redobândi drepturile sele. Stefan iară se fie îndatorat a ajuta pe amândoi regiî Ungariei și Poloniei împotriva Turcilor, orî mergênd el sau trimitênd pe fiul seü cu ostirî. Turcilor să nu le dea ajutor. Confederații să fie datorî a ajuta pe Stefan asupra Turcilor. Orî ce pericole vor amenința pe acestî principî, ei, aflândule, să le comunice unîi altora. Orî ce procese între Polonî și Moldovenî să se judece de pârcălabii Polonî și Moldovenî uniți din Cămenița, Cernăuți și Hotin; de vor fi procese mai seriose, atunci principîi să numescă judecători; negoțul se fie liber între Polonî și Moldovenî.»

Acest act ce se află la arhiva Cracoviei, îlreproducem la sfârșitul acestîi opere.

Radu cel mare în 1507 merse împotriva Moldovii și prădă ținutul Putniî până la Siret. Bogdan fiul lui Stefan îl respinse, intră în Valahia și prădă până la Rîmnic. Pe urmă se împăcară.

La 3 Decembrie 1507 Radu încheiă o convenție cu Saconii Transilvanî, prin care își asigura un adăpost în orașele lor împotriva Otomanilor (1). În tractatul încheiat între regele Poloniei și Ungariei la 1507, cei doi principî se legaü a da Radului ajutor contra Turcilor.

Turcii nemulțumiți de aceste legături, îl amenințară. În 1508 Radu se duse la Pesta să se întâlnească cu regele Ungariei cu daruri și priimi domeniul Algiogi din Ardél în dar de la rege, dar în acel an murî.

Radu fuse mai vestit în domnia sa prin reforme salutare.

Radul se numesce Radul cel mare, acest surnume nu este dator faptelor vitejiei sale, ci înțelepciunei cu care sciü să guverne țera sa în timpîi de pace. Cu mergerea

(1) Engel.

lui la Constantinopoli în timpul lui Baiazed II, spre a fi recunoscut, află că în închisórea din Constantinopoli se afla Nifon patriarhul. Acest Nifon fusese preot și călugăr în mănăstirea Pantocrator de la Muntele Atos, apoi ales episcop în Salonic, de unde trecu patriarh în locul lui Simeon la Constantinopoli. Nifon erea unul din acei greci ce visaú învierea unui imperiú Grec, inițiat în secretele societăților politice și religióse de atunci ce lucraú la planul de regenerare al grecilor. Către acesta Nifon avea o mare parte de defecte în privința caracterului seú, acru, întăritător, încăpățenat, originalitate prefăcută, uríndu-i-se cu tóte lucrurile, bănuitor, lacom de baní, vanitos.

Într'unul din catalógele patriarhilor din Constantinopoli, iată ce se dice de dênsul :

«Nifon, Episcopul Tesalonicului, om fórte învêțat și «cu multă dibăcie. . . Pe timpul seú muri patriarhul «Simeon, lăsând multe averi. Nifon, voind să arate că «este consângén al lui și prin urmare mostenitor, aduse «trei martori înaintea Sultanului; dar Sultanul dovedind «pe martori că sunt mincinoși, trimise în închisóre pe martori și patriarh.»

Aceste rîndurí scrise de un bisantin sunt îndestul ca să ne arate caracterul ce purta acest Nifon, pe care a-dínca ignorință a românilor din acea epocă și buna credință a lui Nêgu Bassarab, acest Domn bigot, făcú dintr'însul un sânt și i se atribui o mulțime de minuni, născocire a imaginațiunei călugărescî.

Radu auzínd vorbinduse de Nifon și că erea închis, hotări să umble ca să'l scape și să'l ducă cu dênsul în țera românescă. De multe orí este destul ca să fie un om prigonit de'un guvern ce nu iubesc, chiar atunci când acest om ar fi un tâlhar, ca să trecem pe fruntea lui cu buretele ce spală petele infamiei! Radul cerú gracierea lui Nifon, o dobândi și plecă cu dênsul în Valahia. Radul

numi pe Nifon în capul clerului cu facultatea de a face orî și ce reforme în biserică. Nifon chemă atunci pe toți episcopii, arhierii, egumenii, preoții din țeră și le aretă trebuința de a face reforme și mai ales de a primi în biserică regulile și disciplina bisericeii Grecesci. Îndată aceste reforme începură a se face. Pe de altă parte Nifon aduse călugări Greci și îi numi egumeni, introduse limba grecă prin unele biserici. Nemulțumirile din partea clerului Român începură atunci. Voiu povățui în tot-d'a-una pe Români a se servi cu streinii ca învătători, și nici o dată ca administratori. De câte orî Români ai lăsat streinilor, orî de ce nație ai fost, administrația unui lucru în țera lor, ai avut să strige. Pe lêngă clerul nemulțumit toți Români patrioți și inamici ai înfruririi streinului din țeră, recunoscără că Nifon căuta să introducă datinele bizantine în țeră. Nifon nu se mulțumi numai cu biserică; făcù ast-fel ca Domnul se priimască datinele bizantine la curtea sa, și se așede funcționari întocmai dupe cum fuseră la Bizanț. Tot-d'o-dată aduse fanarioți greci și îi puse în funcții atât religiose cât și civile.

Omenii inteligenții pricepënd gândurile lui Nifon, spusără Domnului că naționalitatea Română era amenințată de acest Nifon; că Români sunt scoși din dregătării și înlocuiți cu streini.

Radul, ce iubea țera sa, se plânse despre intențiile lui Nifon către unii din amicii acestuia care mersără de îi raportară. Nifon se resemă pe bigotismul Domnului. Cu tôte acestea el gândi atunci că Radul putea să'l părăsască. Se folosì de greșela ce făcuse Radul de a mărita pe sora sa dupe un boer Moldoven pripég ce avusese femei și copii, ca să înfricoșeze pe Radul său să plece din țeră cu scandal. Veninul streinismului îl aruncase în inima țerii! Merse la Domu și îl muștră amar. Radu nu se clintì din hotărârile séle, și îi respunse :

«Eū nu te-am adus în acēstă țēră ca să stricī datinile și legile ei. De mult timp voiam a'ți spune că nu mai pociū suferi schimbările bizantine ce faci în legile și datinele Romāniei. Află că la nimic nu țin Romāni mai mult ca la legile și datinele lor părintesci. Eū ți-am dīs să le îmbunătățesci dar nu să le desromānesci. De astădi înainte nu mai voiū să sciū de învેțăturile sântiū tele nici de schimbările ce faci.»

Nifon ce nu se aștepta nici o dată la ast-fel de respuns sever, perdū înțelepciunea ce este dată capilor legiū și începū să mustre și să amenințe pe Radul cu mânia cerului.

Nifon eși de la curte și puse se tragă clopotele la tōte bisericile să se adune poporul. Când mulțimea se adună el făcu o predică în vestmintele cele mari. Spuse poporului ce se făcuse cu nunta surorii Domnului; blestemă pe acel boer Moldovén pribég, profetisă mulțime de rele ce el scia că erau să cadă pe țēra și pe Domnul cel *nelegiuit*. Vorbind în felul acesta, depuse vestmintele mari pe masa altarului și eși din biserică, sperând că poporul se va revolta și va goni pe Domn. Poporul remase nepăsător. Nifon vorbea rău limba țērii.

Acēstă faptă era necalificabilă. *Nu'l lăsa se mōră, ca să nu te lase se trăiesci!*

Iată ce găsi Radul în acest Nifon. Radul se mânia cu motiv. El dete ordin ca Romāni se nu'l mai priimescă în casa lor și să nu mai aibă pentru dēnsul nici un respect, nici o îngrijire. Tot d'odată dete ordin se se gonescă toți Greciū aduși de Nifon și puși în funcție.

Nifon părăsi capitala; îmbrăcat în vestminte de cerșetor, rētăcind pe câmpuri și prin sate până când găsi pe un Négul din némul Basarabilor (1) care îi dete adē-

(1) Fotino.

post și sprijin până când într'o zi era să-l facă sânt, gracie simplității spiritului său.

Mai târziu Radu, pentru cuvinte politice, chemă pe Nifon la curtea sa; dar acesta refuză.

Radul cel mare, în tot timpul de 33 de ani ce domni, se ocupă cu îmbunătățirea sôrteii Românilor. Ceia ce îi merită surnumele de *cel mare*.

MÔRTEA LUI STEFAN.

Dupe tractatul din 1499 între Stefan cu regii creștini și pe care îl reproducem la vale, Stefan ceru regelui Poloniei să-i dea pe Ilie feciorul lui Petru Aron, despre care aușise că umblă să-i ia tronul. Poloniș se împotrivară, dîcînd că acest june era inocent, solii lui Stefan declară că daca nu îl vor da, Stefan va veni se-l ia prin arme. Regele Poloniei, fiind să plece cu ostiri în Prusia, nu putea se lase pe Stefan în urma sa turburat. Ión Albert, regele Poloniei, fuse tot atât de crud ca și Stefan. Aduse pe inocentul Ilie și înaintea solului Moldovén puse de îi tăia capul (1).

Dupe acésta, ca se scuse slăbiciunea sa, regele născoci că acel june făcuse acte de plastografie în numele regelui. Atât era de mare spaima ce însufla Stefan cel mare, în cât regii vecini făcêu crime ca se-l mulțumescă (2). Ión Albert, regele Poloniei, înainte de a pleca asupra Prusiei, se bolnăvi de ciumă și murì, în locul lui se alese Alecssandru fratele său.

Stefan în bătrânețele sale drese și zugrăvi monastirea Zugrafos din muntele Atos, precum și sântul Grigoriu tot din acel munte, îl drese la anul 1497.

(1) Cromer, Mihoviu; Sarnichie; Șincai.

(2) Ureche cu greșală dă numele de Petru Vodă acestuï pribég Ilie fiu lui Petru Aron. Croniciari leși ce scriu *Elie* au scris mult mai nainte decât Ureche.

Pe la anul 1503, către vară, Tătarii iară prădară Polonia și Rusia. Principii creștini creșură că aceste horde selbatece fuseră îndemnate de Stefan cel mare ca se năvălescă în Polonia. Acéstă bănuială luă mai multă tărie, căci însuși Stefan intră în Rusia vecină, coprinse tot ținutul dintre Nistru și Carpați, loc ce se chemă Pocuția. Stefan îl luă în stăpânirea sa, sub cuvânt că fusese al Moldovei și că cu nedreptate i se luase (1).

Dar Stefan, dupe rugăciunea Moldovenilor și a principilor creștini, și mai mult din cauza bătrânețelor și durerilor sale de picióre, dete înapoi Poloniei acest ținut de bună voia sa (2).

Acéstă faptă de arme, de și fără importanță, fuse cel din urmă semn de viață al marelui Domnitor al Moldovei.

Bătrânețea și slăbiciunea veniră se încline spiritul și lutul marelui Ștefan, fără ca el să fi putut împlini visul cel mai dulce al vieței sale: *Unirea*.

Unirea ?

Cine cerea Unirea ? Români, Moldoveni, Români Munteni, erau în potriva *Unirei*. Unirea dar era voința unui om ; voința lui Ștefan numai ?

Voința națiunii ? Cine o scie ? Tot ce este folositor, mare glorios pentru o nație, este voința națiunei. O nație pôte să se amăgească, să voiască însuși perirea sa, și să strige : Nu este acésta voința națiunei ! O generație întregă nu este alt nimic de cât un singur val ce trece al națiunei. O generație întregă însă nu pôte dice : « Eū sunt nația ! » Este ceva care este mai presus de un om, de o clasă, de o generație, de o sută de generații : Este *cuvântul Dumnezeuesc*. Acesta este voința națiunei, istoria singură pôte să o spuie.

(1) Sarnichiu ; Cromer.

(2) Urechie ; Cromer ; Șincai.

În anul 1504, se stinse acéastă stea ce strelucii patru-deci și șapte de ani între Carpați și Dunăre. Stefan muri fără se pótă face Unirea; împrejurările erau mari ca suflitul seú; el le combătù, iar ca să le învingă trebuia ca Moldova să fie de câte-va orî mai mare în numărul poporațiunei. Moldovasi Valachia, amêndouë erau mici prin numărul poporațiunilor, mici prin înălțimea cugetărilor.

Stefan avù însă, la mórte, o mângăiere. Lăsă Moldova neatârnată de streini. Nimic nu póte să o dovedescă mai bine de cât tractatul reprodus la partea III a acestei opere.

Tóte pretențiile Polonilor, Ungurilor. Turcilor, că aú fost închinată lor, sunt nisce fumurî ale imaginațiunii. Șincaî îl numesce *coróna vitejilor*. Curëu îi dice: «*Stefan Românul, ostașul cel demn de eternă amintire, care cu tãria sufletului seú și cu norocul cel pãrtinitor, aú sprijinit tóte nãvãlirile Turcilor, Ungurilor și Polonilor pe care pe toți 'i-aú învins prin lupte mari.*»

Istfantiu; Brientiu, Spondan, îi fac elogiuri nu mai puțin glorióse; dar îl căescù numai că nu a recunoscut autoritatea Papii. Dlușoș, în entusiasmul lui despre Stefan cel mare, strigă, cum am mai đis: «o bărbat admirabil! care se póte compara cu ducii eroici de care noi ne mirăm atâta, și care în timpurile nóstre a făcut o biruință atât de mărétă asupra Turcilor, el ântëiú dintre principii lumii. Acéastă dupe judecata mea e cel mai harnic cărnua să i se dea Domnia și Împărăția lumii tóte, și mai ales dregătoria de comandat și duce împotriva Turcilor, cu sfatul, înțelegerea și decretul comun al creștinilor, și să se lase cei alți regi și principii catolici să se învãlue în lene și în voluptăți saú în resbóe civile (1).

(1) O virum admirabilem! Heroicis Ducibus quos tantopere admiramus, nihilo inferiorem, qui sub nostra aetate tam magnificam victoriam inter Principes mundi primus ex Turco retelit. Meo iudicio dignissimus cuitotius mundi principatus et imperium, et

Miron încă dice : « În anul 7012 (1504), nu mult timp de la întorcerea lui Stefan de la Pocuția la Sucéva, fiind bătrân, bolnav și slab, ca unul ce s'a aflat în atâtea resbóie, osteneli, neodihni, în timp de patru-șeci de ani și mai bine, în toate părțile, bătându-se cu toți, și dupe multe resbóe ce a făcut cu mare laudă, a răposat marți, Iuniu 2. Fost'a acest Stefan-Vodă om, nu mare la stat, mánios și grabnic a vărsa sânge nevinovat; de multe ori la ospețe omora fără judecată; iar alt-fel era om întreg la fire, nu leneș și lucrul lui îl scia apăra tare bine; pe unde nu gândeași acolo îl aflași. La lucrările de resboiú era meșter și unde era greu se nevoia de însuși se vâra, ca vedându'l ai sei, să nu se îndărătnicéscă și pentru aceia rar resboiú era de nu învingea, și unde îl învingea alții, el nu perdea nădejdea, că sciinduse căđut jos, se ridica d'asupra biruitorului. Pe Stefan-Vodă l'a îngropat țera cu multă jale și plângere la mánăstirea Putna, care de el este făcută. După mórtea lui pênă astăzi s'a numit Stefan-Vodă cel bun, nu pentru suflet că este în mâna lui Dumneșeu, căci el încă a fost om păcătós, ci pentru lucrurile vitejii lui, pe care nimeni din Domni, nici cei din aintea lui, nici cei dupe el n'au făcut, nici pre el l'au ajunsú. Domnit'a acest Stefan-Vodă 47 de ani și doué luni și trei sêptemâni . . . »

« Stefan-Vodă, aprópe de mórte, a chemat Vlădicii și toți sfetnicii sei și alții, și le-a đis că nu vor putea ei să ție țara, cum o au ținut el, și a dat învățatură să se închine Turcilor. »

Diuitriu Cantemir scrise despre Stefan într'un stil mai corect și mai elegant, în acest chip :

preecipue minus Imperatoris et Ducis contra Turcum communi Christianorum Consilio, consensu et decreto, aliis regibus et Principibus Catholicis in desidiám et voluptates aut in bella civilia revolutis committeretur.

Dlugoss. Historia Regni Poloniae. Lib XIII.

«Stefan, Domnul Moldovii, a fost cel mai mare vitez din timpul soă. El a învins pe Matias, regele cel laudat al Ungarii, și a luat de la densusul munții Ardélului, care pênă astăzi fac hotarul Moldavii spre apus. După mai multe învingeri a supus sieși Pocuția și Podolia, și mergând în rînd de bătaie cum se cuvine, asupra Poloniei, a învins óstea Polonă la Cotnari. . . . tóte cetățile dintre Leopoi și Moldova le aă luat de la Poloni. Cu Baiazed Ilderim a ținut două bătăi, în cea d'ânteu s'a învins, în a doa a bătut, și dupe bătaie a făcut șapte movili mari de trupurile Turcilor celor tăiați ..»

Strichoschi încă dice că a auzit în țerile românilor cîntînduse despre Stefan-Vodă:

Stefan, Stefan Voevoda,
Vial Turcov, vial Tatarov
Vial Bencrov, Rus, Poloacov.

adecă :

Stefan, Stefan Voevodul
Bātu pe Turci, pe Tătari,
Bātu Leși, Ruși și Maghiari.

Engel, celebrul istorian dice :

«Stefan a avut patru copii, Petre, Alecsandru și doi Bogdani, din mai multe femei. Din acestia aă murit Petru, Alessandru și un Bogdan.»

Șincai dice că a avut doi copii cu nume de Petru, prin urmare cincă copii peste tot. Acest din urmă aduce mator tractatul din 1499 în care se vorbesce de mai mulți feciori și adaogă că Petru Rareș a fost fiul seă cel mai tènăr.

La mănăstirea Putna din Bucovina unde s'a înmormântat Stefan cel mare, erazugrăvită Maria, ca fică a lui

Stefan, făcută cu Maria Dómnă, fiica lui Radu, Domnul Munteniei. Acéstă principesă murì fecióră la anul 1518 Maiù.

Stefan se înmormântă în monastirea sa Putna, în întru bisericii, în drépta, în despărțirea a treia a ctitorilor. Acolo se vede mormântul său sub marmoră vânătă. Pe marginele pietrei se citește o inscripție slavonă pe care arhiva Română o dă în acéstă traducție :

«Bine credinciosul Domnul Ion Stefan W.» cu îndu-
«rarea lui Dumneđeù, Domn al țerii Moldoviï, fiu al lui
«Bogdan W. ctitorul și făcëtorul acesteï sânte monastiriï,
«care aicea zace și a trecut la vecnicile locașe la anii de
«la Adam 7012 și de la Christ 1504»

Sub petrele acesteï bisericiï din Bucovina, ce astă-đi face parte din Austria, s'a cufundat acest mare eroù al Moldoviï, și s'a prefăcut în pulbere. Lutul lui a urmat ursiteï sale de transformare, dar faptele sale, mai mari decât secolul ce l'a născut, plutesc cu mărire asupra pământurilor locuite de Români și aduc aminte neîncetat datoria urmașilor către patrie. Bărbății ce trăiesc, lucreză, suferă pentru un principiù sânt, nu mor nici odată. Cei ce sunt supuși la murire și uitare sunt acei ómenï, ce trec fără țintă, fără fapte; mândri de viața lor aurită de o đì, plăpândi, fugători ca plăcerile de care se înconjură.

PARTEA III

NOTE ȘI OBSERVĂRI

CUVÎNTUL LUI ȘTEFAN LA MOARTE CA SĂ ÎNCHINE MOLDOVA TUR-
CILORŪ

Cantemir ne păstrează în istoria Turciei acest cuvânt ce ar fi dis Ștefan înainte de a muri către fiul său și demnitarii statului :

«O Bogdane, fătul meu, și voi toți socii care ați îm-
«părtașit cu mine atâtea biruinți. Mă vedeți aprópe d'a
«plăti datoria către fire, tótă slava vieții mele trecute,
«este ca o frumoasă nălucire ce se perde în nópte : nu se
«mai întórece un om peritor care asemenea unei râme
«trece puțin pe potecile vieții ; mórtea se arétă și cere
«dreptul său ; dar nu este acésta ce mă face să mă în-
«tristeză : căci sciū că minutul nacerii mele a fost pasul
«cel d'ântéiū ce am făcut către mormânt : dar mă în-
«tristeză de gândul cel împotrivor că lêngă voi este
«acest leū însetat de sânge crescinesc, Soliman care a-
«menință crăia acésta, și se va sili tare mult ca să o su-
«puie lui. Încă dinainte priu vicleniile sélle a înghițit o
«mare parte din crăia Ungariei ; a robit pe față tărêmul
«ce nu cunoscuse încă nici un stêpân strein, și a arun-
«cat asupra'i eresurile Mahometane. Basarabia a fost
«câmpul siluirilor lui ; și Munteniū, de și vrăjmași ai
«roștri, sunt chrestini ca noi, gem sub robia acestui ti-

«ran ; într'un cuvânt cea mai frumoasă parte a Asiei și a
«Europii se supune la legile lui. Nu se mulțumesc că
«șede pe tronul împăraților Romani, nu pune hotare ne-
«mărginitei sêlle iubiri de slavă : încinge cu gândul țî-
«nutele a tot pământului. (1) Credeți voi că dupe atâtea
«biruinți și stavili ce a încercat, o să cruțe Moldova, ce
«se află la porțile lui și cu totul ocolită de țeri ce îi
«sunt supuse? Temeți-vă mai bine că după ce va birui
«tótă Ungaria să nu vie să cadă pe voi cu tóte puterile
«sêlle, căci urășce pe Chrestini, și ura cea mare ce cora-
«nul îi insuflă, isvorasce din inima lui depravată. Jând
«ridic ochii pe vecinii nostri, plâng starea tristă în care
«se află. Nu puteți pune temeii pe Leși : sunt nestatornici
«și nu pot să se mai lupte cu Turcii ; Ungurii s'aũ dat ei
«singuri în robie ; Germania este îngrijită cu lucrurile ei
«casnice atât, că nu'i mai rămâne nici voință, nici pu-
«tere a se amesteca în lucrurile streine. Ast-fel privind
«trista stare a tuturor țerilor vecine, gândesc că mai
«mintos ar fi a alege între relele ce ne amenință, pe cel
«ce este mai de suferit. Nici odată un cârmaciũ înțelept
«nu a întins pênzele în vijeliĩ ; nu avém destulă putere ;
«ajutorul strein nu este sigur nici aprópe, primejdia este
«de față și nu se póte înlătura ; cată a vă hotări să im-
«blêndiți acéstă féră selbatică, iar nu a întăríta furia sa
«prin sgomotul armatelor. Supunerea nóstră va fi ca o
«apă aruncată la timp pe acéstă flacără gata de a isbucni.
«Nu vedũ alt mijloc spre a înlătura réul. Pentru aceia
«vă rog în minutul cel din urmă al vieții mele, cu dra-
«gostea unui tată și unui frate, să vă învoiți cu Soliman

(1) Aceste expresii sunt din istoria lui Arian ; puse de Quinto Curtius în gara sciților deputați înaintea lui Alessandru cel mare când trecu Dunărea în Sciția :

«Daca zeii ți ar fi dat fie un trup atât de mare cât este iu-
birea de slavă a sufletului tũu, trupul tũu n'ar fi avut loc în lu-
mea întreagă, etc.»

«daca veți putea dobîndi de la dînsul păstrarea legilor
«vostre bisericesci și mirenesci, va fi încă o pace cu cin-
«ste, chiar cînd ar fi cu numele de vasali : v_e va fi mai
«folositor d'a încerca milostivirea de cît sabia lui. (1)
«Dar daca din potrivă el va cere alte tocmeli, nu întăr-
«diați a muri cu sabia în mînă pentru lege și pentru
«țera, de cît a lăsa una și alta în prada dușmanului
«și a fi mișei privitori ai isbîndei lui. Și să nu v_e
«îndoiti că! *Dumne-deul părinților noștri*, care singur
«face minuni, nu se va îndura odată la lacrimile slugi-
«lor lui, și nu v_e va trimte un mîntuitor ce v_e va scăpa,
«sau cel puțin pe nepoții voștri, de jugul barbarilor dên-
«du-v_e putea vechie.» (2).

Acest cuvînt, ce dupe Cantemir ar fi din analele Mol-
dovii, 'mî este témă să nu fie o născocire a vre unui
istorian. Cronicarii Moldoveni vorbesc în adevăr că Ste-
fan ar fi consiliat pe Bogdan să închine țera la Turci.
Dar acesta nu dovedesce nimic. Póte să fie o părere a
unui cronicar ce a voit să scuse mișelia lui Bogdan cu
închinarea Moldovei, dându-î un cuvînt ce de respect pen-
tru marele Stefan, tótă Moldova l'ar fi aprețuit. Acest
cuvînt este prea literar, prea ingenios, prea đis cu artă,
ca să pótă fi espresia aceluî secol în care și ideia și forma
se aflaî încă în légăn.

Ideia de a închina țera Turcilor n'a putut să fie a unui
om ca Stefan cel mare, ce în tótă viața sa se lupta pen-
tru libertatea patriei. A povățui spre a închina țera, era
a adesmînți tótă gloria vieții séle, a vesteji tóte cunu-
niile învingerilor séle; era a se retracta, a abjură la o-
credință.

(1) Vorbă nepotrivită în gura lui Stefan.

(2) Atunci ce mai era trebuincios a se închina și a nu-î povățui
să ridice armele, căci Turcii nu puteau face alt-fel decăt să robea
că drepturile Moldovenilor precum robiseră pe ale Muntenilor
ce serveau de esemplu !

Nu! Stefan cel mare n'a putut se recomanda nici slăbiciunea, nici trădarea! Noi nu credem acest cuvânt că să fie al lui Stefan cel mare, căci atunci trebuie să ne îndoim de faptele glorioase ale acestui erou.

Actul de închinare la Turcia fuse făcut pe condiții destul de princióse pentru Moldova. Partisaniii închinării se mângâiu cu acesta, și nu vor să înțelégă că condițiile nu însemneză nimic, și că totul este închinarea; lanțul există și puțin ne pasă nouă de strânge tare sau de e slab în mâna stăpênului ce te ține : póte va strânge mâna mai tare, ceia ce se și făcù în adevăr sub Petru Rareș. Îndatoririle din acest act de a da patru mii de scuđi de aur, patru-đeci de epe și două-đeci și patru de șoimi, cu titru de *peșchieș*, de și erau un bagatel, nu era mai puțin un act de supunere. Legăturile Sultanului de a protegia Moldova, a o apăra cu arme, a respecta dreptul de autonomie, a lăsa libertatea cultului și cărmuirii din întru, erau lucruri bune, dar Turcii putéu să trecă peste ele, ceia ce se și făcu mai târđiú.

Sub Petru Rareș cerù a se da acestui dar forma de tribut și se adăogi.

Domnul fuse îndatorat cel puțin la fie-care trei ani să mérégă la Costantinopoli să se închine Sultanului și să sêrute pragul Înaltei porți. Petru Rareș nu voia a se supune acestii cereri, abdică și se retrase la Ciceiu în Transilvania; dar acésta nu scăpă libertatea Moldovii; următorii lui ne mai rușinânduse de a fi robii, se plecară la tóte cererile Turcilor. Ștefan cel ténér, priimi să plătescă 12,000 scuđi de aur, împins de miserabila sa ambiție de a domni cu ori-ce preț sau de boerii sêi ce degeneraseră; urmașii acestuia din ce în ce mai însetați de dorința de a Domni, schimbără și mai mult forma actului de închinare.

Sub *Domni-Arendași* se da 60,000 de scuđi tribut

anual, afară de 24,000 alții ca dar la Pași, afară de alte stórceri indirecte ce se ivéu pe tótă ȕioa.

Actul saú diploma care recunósce condiȕiile cu care s'a închinat Moldova în numele Sultanului, erà în arhivele Moldovií. În timpul ocupaȕiunii țării de Jean Sobieski în 1686, din ordinul acestuí rege, acel act se arse pe piaȕa publică înainte a tot poporului Moldovií căruia se ȕise aceste mărete vorbe : «*Priviȕi în ce chip Mărirea sa vé scăpa de jugul Turcilor !*»

TIGHINA

Pe malul lui Tiras saú Niester. Turcií ce o luară de la Moldoveni, îi deteră numele de Bender.

GERGHINA

Pe Siret lângă Ancyre Galatium, s'a găsit în ruinele séle medalií vechi. Traian o fondă. S'a găsit aici un marmur cu inscriȕia :

IMP. CESARI DIV. FILIO NERVÆ TRAJANO AUG. GERM.
DAC'CO. CONT. MEX. FEL. B. DICT.
XVI IMP. VI. CONS. VII P. P. CALPURNIO VU . .
MARCO C. AURELIO. RUFO.

CRĂCIUNA

Pe malul Milcovului și pe Prut nu departe de Falcí. este Taifalia a lui Herodot.

SORONE

Altă dată Olhionia pe Tiras (Nistru).

IASSI

Pe Bahluíu, la patru mile de la Hieresus Jasiorum.

SUCÉVA

Alta dată capitala *Nemoza*, póte de aici vine Neam-

țul? Ea era capitala Domnilor Români pînă ce Turcii nu întorseră armele contra Europei. De la luarea Constantinopolului Domniî au mutat scaunul la Iassi ca să fie mai aprópe de hotarele Turcesci.

MENGRILI-GEREI

Han al Crimeei, coborător din vița principilor Copteracs, ce fusese biruit de frate-seu și se aruncase în brațele Genovezilor. Mahomet al II îl numi Han al Crimeei, și îi dete o armată ca să intre în stěpânirea țerii cu condiție că se supue la protecția Otcmană. El intră în regatul Copteracs, birui și învinse pe frate-sěu. Este cel d'ântěi Han al Tătarilor Crimeei, făcut de Turci.

SOLIMAN-PAȘA

Care cārmui ostirile Turcesci în bătaiia de la Bărlad, unde Turcii fură bătuti de Stefan, muri în acestă rěsboi.

VOEVOD

Vorbă slavonă ce însemneză general de armată. Poloniî îl da la guvernoriî de provincie. Turcii îl dau Domnilor Moldovei, Valahiei și Transilvaniei. Către acestea, înainte ce Moldova li se supuse, Turcii numěu pe Domniî Români *Techiuri*, adică regi.

BOGDAN

Fiul lui Stefan care închină Moldova la Turci. Acest Domn eră vitěz ca și Stefan; dar nu fű atăt de fericit în rěsbóiele ce făcű pe căt fuse părintele lui. Bogdan este vorbă slavonă formată din Grecesce *Theodosiu*, Moldoveniî îl mai numěu *Negru*.

FANAR

Saű Faner. Unű cuartier la Constantinopoli, locuit mai înainte de cei avuti și mai învętați Greci saű Români Bi-

zantină din acest port. Acolo se află catedrala Grecă saă patriarhia. Altă dată un Grec *Manolachi* fondase aici academie. Era ómenă renumiă precum *Ión Cariofilus*, filosof și special teolog, celebru predicator ; *Bolasiă Scevo-filaus*, *Antoniă și Spendaciă*, daă lectiă de filosofie *peripaticienă*. *Jacomius*, mare grămatic, profesorul lui Cantemir. *Sevastus*, ce a scris asupra bisericii Grece și Latine ; *Dionisius* călugărul ; *Alessandru Mavrocordat*, ce profesa filosofia, teologia, medicina. Acesta a fost Dragoman al Porăii. El a lăsat un mare număr de tractate și scrisori ce fiul său *Nicolae Mavrocordată* a tipărit în urmă. Unul din aceste tractate mai renumit este acele asupra *circulaăunii sângelui*, și istoria lumii. Mai are un patriarh *Calinicus*, renumit prin elocuină sa ; un altul *Dositheiă*, ce scrisese o carte asupra bisericii Papă ; și *Hrisantius* ; *Meletiu* episcop de Arte, profesorul lui *Cantemir* de literre. *Ilie Meliotis* călugărul filosof ; *Marcus de la Larisa*, gramatic renumit ; *Mitrofan*, poet ; *Licinius*, filosof și medic, pe care îl spânzurară Turciă ; *Constantin fiul lui Duca*, Domnul Moldovei, scolarul lui *Pondan* ; *Andronic* din némul lui *Rangavi* ; *Ieremia Caca-vela*, predicator ; *Anastasiu Condoidi* și *Anastasiu Nauzis*, etc. Din acest loc, din acéstă pepinieră eșiră Domni fanarioă cecăutaă să facă nefericirile Românilor.

FĂLCIĂ

Ună oraș în Moldova pe Prut, la câte-va mile de Huși se crede că este orașul lui *Herodote Taifali*. *Cantemir* pretinde că în vecinătate cu acest oraș a găsit urmele unor ziduri antice și case.

LOGOFĂTUL TĚTUL

Acéstă fuse ambasadorulă trimis de *Bogdan* ca să închine țera lui *Soliman*, eră om învățat, scia limba grecă, latină, polonă și română. În manieră era un om simplu

ca țera sa, dar de mare dibăcie în politică. Se dice că mergând la audiență la marele Vezir, porunci servului său să bage sémă să nu-î fure cine-va papucii săi. Vezirul întrebându'l de ce avea bănuiala acésta, Těutul respunse: « Că de ómenii ce vor să ne ia tot, trebuie a păzi ceia ce avem. » Se vede că Turcii cerea de la sol mai multe drepturi asupra Moldovei de cât el putea să dea. « N'ai să te temi, respunse Vezirul. Acum suntem amicii. » « Urez, dise Těutul încă, ca acéstă amicie să păzescă și picióarele precum dice că are să ne păzescă capul. »

Těutul este cel ce zidì palatul Agentiîi Moldovei din Constantinopoli, numit de Turci Bogdan-serai, *palatul lui Bogdan*. Aici în curtea Palatului era o biserică, sântul Nicolae. Acest palat împreună cu acela al Valahiei, fuse răpit de Turci în urmă și derămat. Astăzi se vede încă locul unde a fost.

Moldova de atunci începù a fi numită de Turci Bogdania, dupe numele Domnului său, pentru recunoscință că le închină țera.

HOTIN

Altă dată oraș al Moldoviei pe Tiras, împotrivă de Camienic, erà fortificat. Aici se vărsă mult sânge Moldoven.

CAZACI

Cei ce locuesc între Boritena și Tiras. Altă dată ei erau supuși ai Poloniei, pe urmăii supuseră Moscoviții. Numele de Cazaci le vine de la Doroscenco; dupe ce acesta se supuse și când trecù în partea Moscoviților, Sirca, noul lor cap le dete numele său. Cantemir povesteste că pe cându cea d'ânteiu pace cu Ion Sobieschi, regele Poloniei, se încheie, acesti cazaci remaseră sub stăpânirea Otomană. Sultanul Mahomet, unindu'i cu Moldova, voi ca Duca ce erà Domn în acea țera, să ia numele de Hatman al Ucrаниеi și orașului Nemirev, care

i se dete pentru a pune acolo scaunul său. Acésta aşedare căzù cu neisbutirea Turcilorù sub zidurile Vieniù. Duca fuse robit atunci de Poloniù și Turciù; prin tractatul de la Carloviù, dete Poloniù acea țérahă împrennă cu Caminian.

VALEA ALBĂ.

Vornicùl Urechie ðice despre bătaia de la *Valea Albă*.

«Moldoveniù aù picat nu fiește-cum, ci până la mórte
«se apăraù, nici biruința din arme, ce strepsiù de mul-
«țimea Turcescă; aù remas isbânda pe Turciù, și atâta
«de mulți aù perit cât s'aù nălbit poiana de trupurile
«celor periți unde aù fost rêsboiul și mulți din cei mari
«boeri aù picat, și vitejiù cei bunù aù perit cu totul atun-
«cea, și fuse scârbămare în tótă țérahă și tutulor domnilor
«și crailor de prin prejur, daca aù auðit că aù căðut Mol-
«doveniù sub mâna păgânilor»

Valea-Albă numită de Româniù, Turciù o numesc *Agadse-Denisi*, adică marea de arboriù, din cauza pădu-
rilor.

Turciù, dupé bătălie, făcură piramide cucapetele Mol-
dovenilor; și Muntenilor ce combătură alăturù cu dênșiù
li se dete porciù prădați în Moldova (Heminer; Solacsad).

OBSERVĂRI LA TECST.

De unde venéù pretențiile Polonilor și Ungurilor de
suzeranitate asupra Românilor?

Elenăseură din certele din întru. Capul unei părți ce voia
să surpe un Domn din aceste țéri, neputênd isbândi în în-
tru țériù, alerga la Poloniù, la Unguriù, etc, și în slăbiciunea
lor, le promitéù să le fie vasali numai să'i ajute a restur-
na pe Domniù. Mai adesea încă, când acești amatori a
luà tronul și a închinà țérahă, nu se arătaù, Poloniù și Un-
guriù ei însuși îi născocéù, voinð să-i aibă sub mână.

Următórea diplomă a regelui Matias către Voevodul
din Ardeal în anul 1467, de care vorbesce Catini în is-

torie, Hist. 15, pag. 240, dovedesce foarte bine acest adevăr. Iată diploma: «Între alte lucrări care cu înțelep-
«ciune și folos s'au înnoit și regulat în adunarea cea
«mai de curând a prelaților, baronilor și nobililor, despre
«averile regesei și veniturile fiscului nostru, s'a regulat
«încă ca pe viitor, nici noi, nici regiile ce ne vor urma, să
«nu putem înstreina ținuturile Făgărașului, Omlășului
«și Rodniî, ci să fie d'apururea gata în mâinile regilor,
«ca la cas de trebuință, să se *pôtă da ori-căruî Voevod*
«*Muntén sau Moldovén de locaș*, spre **îngroșirea**
«**și câștigarea părților a acelora** și fiind că acéști
«este din voința noastră, regulat prin prelații și baronii
«noștri, spre **folosul nostru și al regatului**, vă
«poruncim ca aminterea se nu faceți, etc.

Iată cum streinii păstrău domenuri cu care, corumpând de unii Româniî, îi ațîța asupra țerilor Române! Șincai dice:

«Tot ast-fel au lucrat și Poloniî... Dar prin aceste
«meșteșuguri ce ore au căpătat și Unguriî și Poloniî?
«Daca nu scii, îți voi spune eu. Poloniî pentru fala lor
«au roșit și îngroșat pământul Moldovei cu sângele lor,
«și pe Moldoveni 'i-au înavuțit cu prădi din ținutul lor;
«Unguriî au dat Ardélul de jaf Moldovenilor și Munteni-
«lor până ce au căduț și aceștia sub jugul Turcilor. Feri-
«citiî au fost Unguriî până a nu se osibi de Româniî!»,

Reproducem aici și hrisovul confederațiunei între prin-
cipii creștini de care s'a vorbit la viața lui Ștefan cel
mare. El arată în ce relații eră Ștefan cu principii cre-
știni; au vedem nicăiri a fi fost tratat vasal. Acest hri-
sovul este din *Doghiel*, se află reprodus de Șincai.

«În numele Domnului, amin!

«Noi Ioan Albert, din grația lui Dumnezeu, rege al
«Polonieî, etc, facem cunoscut prin acésta că dupe ce în
«timpul dia nainte s'ar fi fost ștârnti cértă însemnată
«și luptă între Maestatea noastră și *măritul Ștefan Voi-*

«vodul, *din grația lui Dumneđeu Domn al țerii Mol-*
«dovei, al nostru *amic adevărat iubit*, noi prin mijlocirea
«prea seninatului principelui și Domnului Vladislav *din*
«*aceiași grație cerescă*, rege al Ungariei și Bohemieii,
«fratelui nostru celui prea iubit, numitului Domn al
«Moldovei, *amicul nostru cel adevărat iubit*, și feciori-
«lor lui, și fiilor feciorilor lui, boerilor și supușilor lor
«din Moldova, le am ertat și le ertăm toate neajunsurile,
«strâmbătățile și perderile câte ne-a fost făcut nouă în
«timpul trecut și lui pace d'a pururea îi promitem, și
«uitând toate, ect., să fie pace d'apururea între Maestatea
«noastră și între prea luminații principii Domni *din ace-*
«*iași grație cerescă*, marele Duce al Lituaniei, și Du-
«cele Sigismund, frații noștri și între Voevodul Stefan,
«nouă adevărat iubit amic, și între următorii noștri din
«ambele părți. Drept aceia de aici înainte voevodul Ste-
«fan, feciorilor, următorilor și supușilor lui, liber și sin-
«gur să le fie a vețui și a Domni în țera Moldaviei fără
«nici un fel de împedicare din partea noastră, nici din
«partea numiților duci principii Alexandru și Sigismund
«și a feciorilor, următorilor și supușilor noștri. Noi re-
«gele mai sus dis cu numiții frații noștri și cu toți arhie-
«piscopi, prelații sufletesci și cu toți consilierii și su-
«pușii noștri. jurăm și promitem Voevodului Stefan, a-
«micul nostru cel adevărat, feciorilor, următorilor și su-
«pușilor se, pe un Dumneđeu și născătorea de Dumne-
«đeu sub creștină credința noastră, a fraților noștri ce-
«lor mai sus și a tutulor Arhiepiscopilor etc, că de
«aici înainte, cu Voevodul Stefan *amicul nostru cu a-*
«*devărat iubit*, cu fii lui, cu fii fiilor și cu berii și toți su-
«pușii lor din țera Moldovei, pentru cele din nainte și
«neajunsuri, și perderi, trebuie se avem și să ținem pa-
«cea și liniscea pururea nestricată și neruptă și tot ast-
«fel pe Voevodul Stefan, pe fii lui etc. noi trebuie și ur-
«mătorii noștri, vor trebui să-îapere despre toate partea

«de toți vrăjmașii lui cu sabia, cu sfatul, cu ómenii :
 «și cu toată puterea noastră tot-d'auna, dupe putința noastră;
 «și tot ast-fel Voevodul Stefan și următorii sei, toată pu-
 «tatea lui trebuia să fie de sfat, și în ajutor tot-d'anna
 «noue regelui, regatului Poloniei și următorilor nostri,
 «după putința lor. Promitem încă împreună cu frații
 «nostri, și toți consilierii, Voevodului Stefan, feciorilor
 «lui etc. că trebuie să fim amicii amicilor lor, neamici
 «neamicilor lor, și tot ast-fel să fie Voivedul Stefan, fe-
 «ciorii lui etc. Și încă pe nici un neamic al Voevodului
 «Stefan, orî-care ar voi să se numescă Domn la Mol-
 «dova care ar veni la noi la țerile noastre și la su-
 «pușii noștri, sau la măcar cine altul, ce ar ține de re-
 «gatul Poloniei, noi pe un om ca acela nu trebuie să-l prii-
 «mim, nici să-i dăm asil sau hrană unde-va în țerile nó-
 «stre, sau la vre unul din supușii noștri; ci pe un om
 «ca acela, orî unde l'am auzi sau l'am găsi în țerile nó-
 «stre, sau la orî-care supus al nostru, noi trebuie să-l tri-
 «mitem din țerile noastre, ca mai mult să nu rămâe întru
 «acelea. Iar de se va întempla ca să fugă vre un supus
 «al numitului Voevod Stefan la noi, etc. atunci acel fu-
 «git va trebui să cêră grație la Domnul seú Voevodul
 «Stefan, prin sine sau prin mijlocirea noastră, și daca îl
 «va erta Voevodul Stefan, acela numai să fie liber și
 «să aibă dignitate a se înturna la Voevodul Stefan, și
 «de nu l'ar erta Voevodul Stefan, atunci noi pe acela să
 «nu-l sprijin în țerile noastre, nici pe ascuns nici de față
 «Mai promitem, că daca s'ar întempla din pronia ce-
 «résca ca Voevodul Stefan, alungat fiind de vrăjmași
 «puternici, căroro nu ar putea sta împotrivă, să iasă din
 «țera sa orî în Ungaria, sau în regatul nostru al Polo-
 «niei, atunci țerile noastre să fie deschise Voevodului
 «Stefan și *Cmiechinii* femeii séle, și fiilor, și boerilor
 «lui cu muerile lor, cu supușii, cu șerbii și cu averile și
 «cu toate câte se țin de dênși, și ei să vie la noi și la țe-

«rile noastre, sau la cetățile și orașele noastre ori unde le
«va plăcea lor să ședă în Polonia, atunci noi trebuia pe
«Voevodul Stefan și pe Cniachine și pe fiul lui etc, să-
«iubim în grație și cinste să-î avem și va fi lui sigur,
«bine voit și deschis din țările noastre a'și câștiga înapoi
«țera sa Moldova. În asemenea cas, noi regele trebuie
«să-l ajutăm cu totă puterea noastră și pe dânsul să-l re-
«ducem și s'ă-l reședăm în patria sa, și când va da
«Dumnezeu să'și câștige îndărăt țera, atunci acestui a-
«mic voevod Stefan de oporivă să'î fie singur, bine voit
«și deschis, fără vre o pagubă, a eși din țările noastre cu
«Cniachina sa etc. iarăși în Moldova.

«Am mai promis și promitem că Voevodului Stefan
«și feciorilor lui, ect. nu vom face nici o dată pagubă
«sau vrăjmășie, nici cu fapte nici sfatul, nici pe față, nici
«pe ascuns, și daca am înțelege despre o parte vre un rău.
«perdere ori împedicare de la ôrecare protrivnicii lui, atunci
«Voevodul. Stefan etc, toate acestea a le face cunoscutui
«Și tot ast-fel Voevodul Stefan nu trebuie să ne facă
«noue nici țerilor noastre, nici pagubă, nici împedicare
«nici cu fapte, nici cu sfatul, nici de față, nici pe ascuns
«și de ar înțelege ceva pagubă, rău sau împedicare de că-
«tre ori care potrivnicii ai nostri, atunci însuși Voevodul
«Stefan asemenea va trebui să le descopere, spue, vesté-
«scă și însciinteđe.»

«Asemenea ori când dinpreună vom vrea cu prea înse-
«ninatul principe Vladislav, regele Ungariei, fratele no-
«stru, a porni bătaie, sau ajutândune Domnul acesta a
«o face, vom judeca și la aceia vom merge în persône
«noastră, cu toate puterile și armatele noastre, împotriva
«Împăratului Turcesc și a țerilor lui și atunci fratele
«nostru Vladislav, Regele Ungariei încă va merge și va
«trece prin țera Basarabiei și aclo va trece și luntri pe
«Dunăre în țera Împăratului Turcesc, atunci și noi cata
«să trecem și să luntrim pe Dunăre, asemenea în țera

«Împăratului Turcesc, ci în Liman, alt-fel previz care în comun se numesce obliciția, saū unde se va vedea mai ușor, înțelegêndune cu prea înseninatul Domnul, rege al Ungariei, și cu Voevodul Stefan însuși în propria sa persoană etc.»

Urmêdă art. care ȳ-am aretat în ist. vieții lui Stefan.

Noi am reprodus acest tractat, ca să se vadă că Stefan tracta cu regiī creștini pe picior de egalitate, ba încă regele Poloniei se îndatora a nu priimi nici un inamic politic al lui Stefan în Polonia, de unde s'a și întêmpat în anul 1501 tragedia cu Elie, feciorul lui Petru Aron, căruia i se taie capul de Poloni, căci îl cerea Stefan.

SOLIMAN I

Soliman I, poreclit Canuti, al decelea Sultan al turcilor, abia se aședă în tron și Asia se revoltă de Gazelibeu Beglerbeg din Damasc. Soliman însă stinse revolta. După aceea se duse și luă Beligradul; înconjură și luă insula Rodul. Mustafa, ce se revoltase în Egipt, fuse învins și ucis. Soliman se duse în Egipt, unde bate monedă. El înturnă armele în Europa; se bate la Mohaciū, ia Buda. Dă ordin a se ucide toți Albanzii din Constantinopoli. Moldova se închină lui Soliman. El asedia Viena, și redică asediul, neputênd nimic folosi. Ferdinand este învins de Soliman. Face resboi asupra Persilor; ia Bagdatul; opresce asediul de la Van; supune Giurgistanul; bate pe creștini în Bosnia; atacă Corfu, nu izbândește; ia Iemenul; intră în Moldova, unde predă palatul celui din urma Domn, apoi ese. Barbarul bate două flote creștine. Soliman se aliază cu Francezii; merge asupra Persiei, bate pe Persi, supune Georgia, ia Temeșvaru. Persii bat ostirea lui Soliman. Soliman își resbună și face pace, trimite o flotă să ajute pe Francezii împotriva Spaniolilor, și altă flotă împotriva Portugalilor.

Móre la înconjurarea Sigledimului, pe care îl ia. Selim fiul său îi urmăzează la tron.

Soliman fuse unul din cei mai mari eroi ai Turciei. Curagiul cu care urma țelul său, înțelepciunea și stăruința ce punea întru acestea, eréu proverbiale. Scia trei limbi: Turcă, Arabă și Persiană. Era voios, spiritual și poet. Afară din învingerile sale asupra *Perșilor și Ungurilor*, ce l'a făcut vestit, reformele ce făcù în Turcia, îl făcură și mai mare. El făcù legile ce până astăzi sunt în mare parte în vigóre în Turcia. Domni 41 de ani și trăi 74 de ani. Avusese șapte feciori; Amurat, Abdulah, Mohamet, Mustafa, Selim, Baized și Jihangir, care toți, afară de Selim, fuseră uciși.

DESPRE DÓMNELE LUI STEFAN CEL MARE

Este o mare încurcătură despre femeile ce a avut Stefan.

Unii istorieni și cronicari pretind că el avusese femeia d'ântéiș pe Eudosia, fata cnézului de la Kiev. Până aici pare destul de limpede. Dar acești istorieni pretinde că Stefan luă de soție pe Voichița, fiica Radului Domnul Munteniei. Alți cronicari dic că Dómnă Eudosia sau Maria murì mult mai în urmă de timpul când este arătată de unele cronicì cununia lui Stefan cu fiica Radului, și murì fiind Dómnă; alții iară spun că aprópe de ecopa morții Dómei Marii murì Dómnă lui Stefan numită Ciasna.

În tractatul lui Stefan cu Albert, regele Poloniei, se face mențiune de Dómnă lui Stefan. Alții pretind că fiica Radului, după ce acel Domn socru aretă necredința lui Stefan, fuse trimisă la tată-său de către acest din urmă.

Fontino numesce pe această Dómnă Maria, iar nu Voichița. Credem că autoritatea ce trebuie a consulta în acesta este aceia a inscripțiunelor ce au rămas din acel timp.

Este constatat că Stefan se cunună cu fata Radului, după ce ținușe pe Eudosia sau Maria, că acesta trebuì

să móră saú să fie depártată, ca să ia pe fiica Radului. Inscriptia de la monastirea Rësboeni, făcută după bătaia din acest loc, face numire de doi fii ai lui Stefan, făcuți cu fata Radului, și de Dómna Maria, negreșit muma lor, care trebuia să trăiască atunci. Decí vedea că Maria de la Magop nu putea să móră ca Dómna, mult mai în urma facerii aceștii inscripțiunii. Pe urmă vedem că fata Radului se chema Maria, iar nu Voichița, și că Stefan nu o goinse și că numele ei iar nu al alteia era în inscripție.

Nimic nu póte mai bine să esplice aceste neînțelegeri de cât inscripția de la Rësboeni și inscripțiile de la monastirea Putna din Bucovina unde este mormântată familia lui Stefan. Iată aceste inscripții:

Pe mormântul despre altar la drépta

AICI ODIHNESTE STEFAN CEL MARE

Lipit de acest mormânt

AICI ODIHNESTE MARIA FIICA RADULUI W.
RĂPOSATĂ LA ANUL 1509

Acésta se potriveșce cu inscripția de la monastirea *Rësboeni*.

Decí fiica lui Radu se chema Maria. Stefan nu putuse să o gonească la tatăl său, căci ea murí patru ani în urma lui Stefan și fuse înmormântată alături cu soțul său.

Pe mormântul de la altar la stânga

AICEA ODIHNESCE MARIA ĂNTĒIA DOAMNĂ
A CELUI STEFAN CEL MARE
SORA IMPERATULUI DE LA MOSC
RĚPOSATĂ LA 1477

De aici înțelegem că tóte crónicele ce au nnumit pe acésta Dómna Eudossia s'au înșelat de nume; că acésta

Dómnă nu era fiica Cnézului, ci sora lui, că ceia ce se chiamă Maria de la Magop nu era alta de cât Maria ce o numéu Eudossia.

Lângă acest mormânt

AICI ODIHNESTE

BOGDAN ȘI PETRU FII AI LUI STEFAN CEL MARE
DE LA ĂNTĚIA DÓMNĂ,
CARE IN COPILĂRIA LOR ĂNTĚIU LA ANII 1476
ȘI CEL D'AL-DOILEA LA 1480 AU MURIT

Pe mormântul din drépta spre tindă

AICI ODIHNESTE BOGDAN VV

FECIOR AL CTITORULUI STEFAN CEL MARE
DE LA A DOUA DÓMNĂ RĚPOSAT LA ANUL 1516

Lipit de acest mormânt

AICI ODIHNESTE

DOMNIȚA MARIA FIICA VV. STEEAN CEL MARE
DE LA A DOUA DÓMNĂ
REPOSATĂ LA ANNII 1518.

CLOPOTUL DE LA MĂNĂSTIREA PUTNA

Clopotul de la mănăstirea Putna, ce este făcut de Stefan cel mare, se chiamă *Buga*. Acest clopot s'a stricat și s'a prefăcut de două ori la 1763 de mitropolitul Iacob Putneanu și la 1818 de Egumenul Filaret. Călugării cred că el sună : « Auđi Dómnne glasul lor! » (1)

Déca țerâna marelui eroú al Moldovii nu ar fi avut tótă siguranța în mănăstirea Putna din Bucovina ; déca nu ar fi fost un păcat a se despărți de vechia lui biserică, de vechia lui capitală, de uă poporație de români recu-

(1) Pelimon.

noscători ce o adoră, această nobilă țerână ar fi trebuit a se aduce în Moldova României. Gracie cerului! țerâna lui Ștefan este respectată acolo. Dar Români din toate părțile ar trebui, o dată în viață, să se ducă la Putua să contemple mormântul acestui erou, căruia toți Români sunt datorî recunoscință.

ACT DOVEDITOR DE LIMBA CE SE VORBEA SUB ȘTEFAN
VODĂ CEL MARE ÎN MOLDOVA.

« Ist isvod în acea vară tând (când) Arbure Hatman și Boldur Vornicu și Dragoș vornicu, și Costea Paharnicu dacă răsbim și fugărim pe Leași în *Vincela* (biruința; învingerea) ce avem în Codru Cosminului întră în țera lor și tătă Podolia prădă și Herăști află script pe lătinie limba noastră cea bătrână de Huru ceal mari Cantălar al lui Dragoș Vodă, la curtea unui mari boiar Leșesc Vișnoschi din Liov și apucăl Dragoș Vornicu cari hiind Tătărăse Soltan nul putu priceape Cearhi și hiind cu mini neametenie (rudă) de pe fătumi Dumitrasco gineremeu deatel mie numul văzui, pohti al scripti (scri) pe Moldovenie și mă pohti și căsaru Dragoș ai scripti și lui Sureatul (manuscriptul) esta cari scosulam a tocma de pe cea isvod script de Huru bătrănu. Dumneđu moșii noastre și hiind în resflu (repaus sau pace) de toate părți, scosulam dupi lătinie și scriptulam cu mâna mea în târg în Vaslui veanit hiind cu *Măria Sa* Domnul nostru Ștefan Vodă ceal mari în ano 3. T. Mișta Aprilig și spă crezare am iscal și am pus și paceatea mea.

Petru Clândău Vel spătar iscal.

Literele ce se întrebuintău pe atunci erau cele slavone, și scris în chipul ce se dicea mai n'ainte ciocoiesce, cu două caturî.

VERIFICAT
2017

— 152 —

FELURITELE NUMIRI DE CORPURI DE A OȘTIRE ALE MOLDOVII

Stefan cel mare desăvârși organizarea armiei Moldove.

Armata Moldaviei se urca până la 40,000 de Moldoveni și patru-spre-dece mii streini mercenari. Cetele sau stégurile în care împărți armata Stefan, se compunéu de 1000 de ómení, cu câte un căpitan, și sub ordinul altui căpitan mai mare sub care se aflaú tóte cetele sau stégurile dintr'un corp cu numirea sa în parte.

1. *Dorobanií pedestri*, opt cete, cu căpitanul cel mare al Dorobanilor. 2. *Călárașii țeri*, în unspre-dece cete, sub hatmanul cel mare. 3. *Pantârii*, călări. 4. *Călárași de Galata și Călárașii de Tarigrad*. 5. *Umblătorii de Hotin și cei de Soroca*. 6. *Fustașii*. 7. *Curtenií*, formați din copii din casă (pages); *Aprođii de Divan*; *Paici*; *Postelniceí*; *Păhărniceí*; *Stolniceí*; *Armășei*; *Ușiarí*; ei formaú gendarmeria Palatului. 8. *Puscașii sau Tunarií*, sub căpitanul Dorobanților. Între cetele streine erau :

1. *Seimenii Hătmănesci*, pedestri, 2. *Ungurii*; 3. *Cazacii*; 4. *Tătarií sau Lipcanii*; 5. *Turcii*.

Afară de aceste ostiri venéu glótele sátenilor în 19 căpitánií, sub Vornicul de țera de sus și sub Vornicul de țera de jos. Tot între glóte intraú :

1. *Seimenii de rând*. 2. *Călării Lăpușnií, Orheului și Sorocii* sub marele Serdar. Pentru apărarea țerii de Tătari, erau *Grănicerii*. 3. *Vinătorii Pietreni*, ce în bătălie urmaú pe Domn. 4. *Cumpulungenii pedestri*, armați cu topóre lungi. 5. *Codrenii Tigeriului*, 12,000 călări, cei mai viteji moldoveni dupe atunci.

VERIFICAT
1987

FINE

VERIFICAT
2007

